

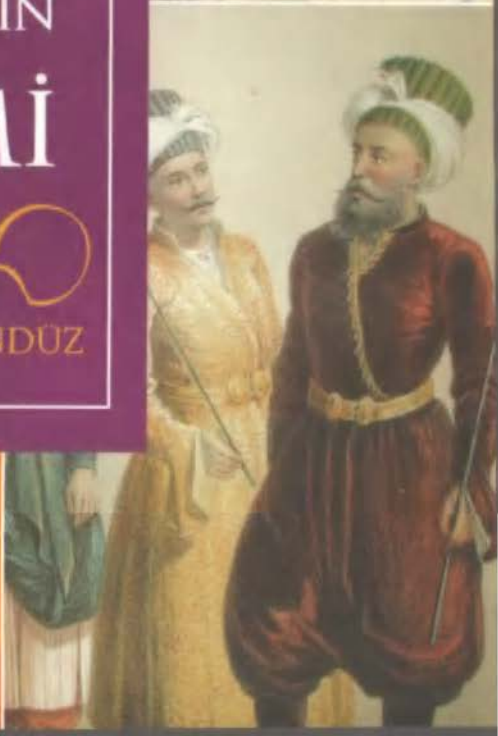

PAX OTTOMAN

OSMANLI DEVLETİ'NDE GAYRİMÜSLİMLERİN YÖNETİMİ

PROF. DR. AHMED AKGÜNDÜZ

TİMAŞ

PROF. DR. AHMED AKGÜNDÜZ

1955 yılında Diyarbakır'ın Çüngüş kazasına bağlı Malkaya Köyü'nde doğdu. İlkokulu köyde tamamlayan Akgündüz, Gaziantep İmam-Hatip Lisesi'ni ve Gaziantep Lisesi fen bölümünü bitirdi. 1980 yılında Erzurum Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nden; 1982 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu.

Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne Hukuk Tarihi Araştırma Görevlisi olarak giren Akgündüz, 1983 senesinde mastırını ve 1986 senesinde de "İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi" adlı teziyle doktorasını tamamladı. 1987 senesinin Kasım ayında Hukuk Doçenti olan Akgündüz, aynı yıl Konya Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne "Hukuk Tarihi ve İslam Hukuku Doçenti" olarak tayin edildi.

1986-1991 yılları arasında Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Uzman Müşavir ve Devlet Arşivleri Danışma Kurulu üyeliği sıfatlarıyla araştırmalarda bulunan Akgündüz, 1993 Eylül'ünde Dumlupınar Üniversitesi'ne Hukuk Profesörü olarak atandı. Ekim 1993'de aynı üniversiteye bağlı Bilecik İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'ne Dekan olarak tayin olunan Akgündüz, aynı zamanda Osmanlı Araştırmaları Vakfı Mütevelli Heyet Başkanıdır. 1997-1998 ders yılında Princeton Üniversitesi'nde misafir Profesör olarak araştırmalarda bulundu. 2000 Eylülü itibariyle Hollanda'da 1997 yılında kurulan Rotterdam İslam Üniversitesi Rektörlüğünü yürütmektedir. Arapça, İngilizce, Hollandaca ve Farsça bilmektedir. Evli ve iki çocukludur.

Eserlerinden Bazıları

Bilinmeyen Osmanlı
Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri / 12 cilt
Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyatı.
İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi
Şer'iyye Sicilleri / 2 cilt Heyet ile birlikte
Belgeler Gerçekleri Konuşuyor / 5 cilt
Eski Anayasa Hukukumuz ve İslam Anayasası
İslam'da İnsan Hakları Beyannamesi
Tabular Yıkılıyor / 2 cilt
Osmanlı'da Harem

İçindekiler

PAX OTTOMAN ■ 9

OSMANLI DEVLETİ'NDE İNSAN HAKLARI VE HUKUKUN ÜSTÜNLÜĞÜ ■ 21

GAYRİMÜSLİMLERE NASIL DAVRANDIK? ■ 37

AFRİKA'NIN KUZEY BÖLGELERİNİN OSMANLI DEVLETİ'NE İLTİHAKI ■ 48

TARİHÎ AÇIDAN AZINLIKLARA TANINAN HAKLAR VE BİZ ■ 58

MERHUM CUMHURBAŞKANI TARGUT ÖZAL'IN DOĞRU TARİH MERAKI VE KENDİSİNE TAKDİM OLUNAN SON İKİ RAPOR ■ 75

BİRİNCİ RAPOR: OSMANLI DEVLETİNDE TAŞRA TEŞKİLATI VE ÖZELLİKLE RUMELİ EYALETİ'NİN İDARİ YAPISI ■ 78

İKİNCİ RAPOR: DEVŞİRME SİSTEMİNİN TARİHİ VE HUKUKİ ESASLARI ■ 97

ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA: ENDÜLÜS'TEN SELANİK VE ÇEVRESİNE YAHUDİLERİN GÖÇÜ ■ 103

OSMANLI DEVLETİ'NİN KÜRTLERİ YÖNETİM TARZI ■ 119

BELGELER IŞIĞINDA: ALEVİ-SÜNNİ İHTİLAFININ TARİHİ BOYUTLARI VE İTTİFAKIN LÜZUMU ■ 138

KARDEŞ KATLİ MESELESİ VE OSMANLI KANUNNAMELERİYLE ALAKALI BAZI İTİRAZLARA CEVAPLAR ■ 151

ÖNSÖZ

Biz, şanlı ecdadımıza layık olmaya çalışan yeni bir nesiliz. Âkif'in tabiriyle "Âsım'ın nesli" olmaya çalışıyoruz ve en azından bu nesle zemin hazırlıyoruz. Şimdiki hâlde yaşıyoruz, ama istikbalin namzedi olarak geleceğe ümitle bakıyoruz. Bizi, süslü iddialar ve caf caflı yalanlar doyurmuyor. İleri sürülen iddialara burhan ve delil istiyoruz. Örtülü ama şanlı olan tarihimizin üzerindeki sisli cehâlet ve gaflet perdelerinin kalkmasını arzuluyoruz.

Bu gaye ile yola çıktık ve hakiki olayları kaybeden ve gerçeklerin en büyük şahidi olan tarih bize gösterdi ki, biz Müslüman Türkler ne zaman dinimize ve mânevî değerlerimize sımsıkı bağlamış isek, o zaman ilerlemiş. Ne zaman bu değerlerden kopmuş isek, geri kalmış ve perişan olmuşuz.

İşte bu zikredilen hakikatler ışığında, arşivlerimizde ve el değmeyen yazma kütüphanelerimizde mevcut olan ve bizim elimizin ulaşabildikleri, bize öğretilenin tersine, tarihimizin iftiharla dolu olduğunu gösteriyordu. Avrupalı tuvaletsiz binalarda yaşarken, Antep'te XVI. Asrın başında böbrek ameliyatı yapılması; ancak XIX. asrın sonuna doğru kadınları insandan sayan Avrupa'nın tersine, dinimizin ona bütün şahsi haklarını tanıması; bize "geçmişte herkesin hayatı padişahın iki dudağı arasındaydı" diye öğretilmesine rağmen ecdadımızın karıncanın bile hukukunu çiğnememesi ve benzeri hakikatler bizi hayrete düşürdü.

Ecdadımızın yönetim tarzını, gayrimüslimlere nasıl davrandığını, Yahudilere ve Hristiyan tebaaya hangi hakları verdiğini

araştırırken iftihar etmemiz gereken birçok gerçeğe ulaştık. Kılıç zoruyla alındığı iddia edilen, başta Afrika'nın kuzeyi olmak üzere, birçok aşiret ve kabilenin Osmanlı'ya kendi rızaları ile tâbi olduklarını gördük. Türk-Kürt ve Sünni-Alevî tartışmalarında bize çok farklı ufuklar açacak belgeleri taradık, kitabımızda yorumlamaya çalıştık.

Pax-Ottoman üst başlığını koyduğumuz bu çalışmamız, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaasıyla nasıl barışık olduğunu, Türk-Kürt ve Alevî-Sünnî barışını nasıl tesis ettiğini belgeleriyle ortaya koyuyor.

Çalışmak bizden, muvaffakiyetin ise Allah'tan olduğuna gönülden inanıyorum.

Prof. Dr. Ahmed Akgündüz

1 Eylül 2008, Rotterdam

PAX OTTOMAN

Batılıların Pax Ottoman dediği Osmanlı barışı ve hoşgörüsü ne anlama geliyor?

Batı literatüründe **Pax Ottoman** olarak ifade edilen kavram, Osmanlı Devleti'nin hükümferma olduğu çağlarda dünya barışına olan katkısını anlatmak için kullanılır. Devrinin süper gücü olduğu halde bu gücü dünya barışının sağlanmasında kullanan Osmanlı'nın, geniş bir coğrafyada tesis ettiği barışın ne anlama geldiği gün geçtikçe daha iyi anlaşılmaktadır. Zira Balkanlar, Karadeniz sahilleri, Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyası bugün siyasal dengelerin ve uluslararası barışın giderek bozulduğu mekânlar haline geldi.

Balkanlardan çekilen Osmanlı'nın boşluğu doldurulamamış, bu bölge iyice balkanlaşmıştır. Balkanlaşma terimi bölünmüşlüğü, parçalanmışlığı ve siyasi kaosu ifade etmek için kullanılan siyasi bir kavramdır. Terim bütün anlamını Osmanlı'nın bölgeden çekilmesi ile ifade edecektir. Geniş Arap dünyası, Osmanlı bayrağı altında yaşadığı huzurlu günlerini hiçbir zaman tekrar yakalayamamıştır. Arap toplumuna Batı'nın İsrail'i hediyesi, Osmanlı'nın zafiyete düşmesi ve bölgeden çekilmesinden sonraya rastlar. Osmanlı, Medine fukarasına Anadolu içlerinden ve Mısır'dan vakıflar kanalıyla yardım akıtırken, sürreler gönderirken, son yüzyıl içerisinde bölgede çöreklenen batının tek gayesi vardı: sömürü ve petrol. Osmanlı'nın çekilmesinden sonra geniş Arap coğrafyası cetvelle taksim edilerek batı emperyalizminin sömürüsünü

kolaylaştıracak siyasi haritalar oluşturuldu. Barış da Osmanlı ile beraber tarihe karıştı.

Osmanlı; Avrupa, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da bir denge unsuruydu. Etnik yapıları ve dinleri farklı toplum kesimlerinin taleplerinin buluştuğu ortak bir noktaydı. Kilise ile camiinin yan yana durduğu bir üst kültürü tesis etmiş idi Osmanlı. Bu üst kültürün tesisi "**İlahi Mesuliyet**"e dayanıyordu. Fetihlerin zaten temel felsefeleri de bu ilahi mesuliyete dayanan bir zihin dünyasının ürünü idi. Devletler fethetmek, yeni topraklar kazanmak, güçlü bir devlet kurmak, geniş halklara hükmetmek gibi seküler dünyanın temel ideali olarak görülen hedefler Osmanlı yöneticisi için bir araç olmaktan öteye gitmiyordu. Zira bütün İslâm toplumlarında hâkim zihniyet dünyalık elde etme esası üzerine değil, "**i'lây-ı kelimetullah**" gibi üst bir ideal etrafında şekillenmişti. Temel hedef, dinin yücelmesi, korunması, İslâm nimetinden bütün insanlığın istifadesi idi. Güçlü bir devlete, fetihlere de bunun için ihtiyaç vardı.

Kendilerini "**şer'-i şerif**"e bağlı gören Osmanlı yöneticileri, hâkimiyetleri altında bulunan hiçbir etnik azınlığa tahakküm etmeyerek kendi inançları doğrultusunda yaşamalarını temin etmiştir. Zira bu tutum İslâm'ın temel bir ilkesi idi ve İslâm Hukukunun ehli zimmete tanıdığı haklar içerisinde yer alıyordu. Bunun dışına çıkılamazdı. Zaten Müslüman ecdadımız, her meselede olduğu gibi, Osmanlı Devleti'ne ait topraklarda yaşayan gayrimüslimler hususunda da, "**şer'-i şerif**" dedikleri hukukun çizdiği sınırlar çerçevesinde hareket etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde "şer'-i şerif" denilen İslâm Hukukuna göre, Müslümanlarla sulh yapan ve Müslüman bir devletin hâkimiyetini kabul eden gayrimüslimlere "**zimmî**" adı verilmektedir. Renk, dil ve ırk farkı gözetilmeksizin hepsine aynı şekilde ve "şer'-i şerif" ne diyorsa öyle muamele yapılıyordu.

Osmanlı tarihinden bu inanç hürriyetine ilişkin pek çok örnek bulmak mümkündür. 1463 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilerek Osmanlı topraklarına katılan Bosna Hersek'te Osmanlı'nın âdil ve hoşgörülü idaresi sayesinde bu bölge insanları hiçbir baskı altında kalmadan İslâm dinini seçmişler ve Osmanlı

Devleti'ne ve onun temsil ettiği ideallere bağlı kalmışlardır. Büyük Fatih, Bosna'yı fethettiği zaman bölge halkına dinî hürriyet tanımış, mal ve can güvenliği sağlamıştır. Fatih'in buradaki Lâtin papazlarına gönderdiği bir fermanda bölge halkına tanınan mal ve can güvenliği, dinî serbestîye ve sağlanan hürriyet ortamı açıkça ifade edilmektedir:

"Ben ki Sultan Mehmed Hanım. Cümle avâm ve havâssa ma'lûm ola ki, işbu dârendegân-ı fermân-ı hümâyûn Bosna ruhbânlarına mezîd-i inâyetim zuhûra gelip buyurdum ki, mezbûrlara ve kiliselerine kimse mâni' ve müzâhim olmayıp ihtiyâtsız memleketimde duralar. Ve kaçup gidenler dahi emn ü emânda olalar.

Gelüp bizim hâssa memleketimizde havfsiz sâkin olup kiliselerine mütemekkin olalar. Ve yüce hazretimden ve vezîrlerimden ve kullarımdan ve reâyalarımdan ve cemî'-i memleketim halkından kimse mezbûrelere dahl ve ta'arruz edip incitmeyeler, kendülere ve cânlarına ve mâllarına ve kiliselerine ve dahi yabandan hâssa memleketimize âdem gelirler ise yemîn-i mugallaza ederim ki yeri, göğü yaratan Perverdigâr hakkıçün ve Mushaf hakkıçün ve ulu Peygamberimiz hakkıçün ve yüz yirmi dört bin peygamberler hakkıçün ve kuşandığım kılıç hakkıçün bu yazılanlara hiçbir ferd muhâlefet etmeye. Mâdâm ki bunlar benim emrime mutî ve münkâd olalar. Şöyle bilesiz."

Fatih'in fermanında ifadesini bulan temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınarak ve şefkatli ve âdil bir idare sayesinde Balkanlar'da asırlardır devam eden Balkan feodal beylerinin zulüm ve baskıları sona ermiştir. Osmanlı'nın bu topraklardan elini çekmesi ile ne yazık ki burada kargaşa ve zulüm tekrar başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin âdil idaresi altında hayatlarını devam ettiren gayrimüslim tebaa devletin son dönemindeki otorite boşluğu ve bu arada dış mihrakların tahrikleri neticesi, küllenmiş kin ve düşmanlıklardan doğan baskı ve zulümleri tekrar sahneleyecekler ve maalesef yirminci yüzyılda Bosna ve Kosova trajedisinin gerçekleşmesine giden yolu açacaklardır.

Doksanlı yıllarda Kosovalıları etnik temizliğe tabi tutan Sırp faşizmi, bundan beş yüz elli sene önce Osmanlı'nın şefkatli ellerine

sığındığını çoktan unutmuştur. Fatih Sultan Mehmet, Rumeli'deki fetihlerini genişleterek Sırbistan sınırlarına geldiği zaman, iki ateş arasında kalan Sırplar, Macaristan ile Osmanlı Devleti'nden birisini tercih etmek mecburiyetinde kalmışlardır. O dönemde Sırplar Ortodoks, Macarlar ise Katolik idiler ve Romalılar ile Latinler arasında anlaşmazlık bulunduğu gibi, bunlar da birbirlerini hiç sevmezlerdi. Macaristan Kralı Jan Hunyad, Sırbistan'ı ele geçirmek istiyordu. Sırbistan Kralı George Brankoviç, kendisini Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmeye teşvik eden Macaristan Kralı nezdine bir heyet gönderir ve sorar:

"Macarlar Türklere gâlip gelirse, Sırplıların mezhepleri olan Ortodoksluk hakkında ne gibi müsaadelerde bulunacaksınız?"

Jan Hunyad'ın cevabı, insana ve onun hak ve hürriyetlerine olan saygılarının derecesini yansıtması açısından çok ilgi çekicidir:

"Sırbistan'ın her tarafında Katolik kiliseleri tesis edeceğim. Ortodoks kiliselerini yıkacağım."

Sırbistan Kralı, aynı soruyu sormak üzere bir heyeti de Fatih Sultan Mehmet'e göndermiş ve Fatih'in Sırplara verdiği cevap şöyle olmuştur:

"Her caminin yanında bir kilise inşa edilecek"

Bu cevabı alan Sırbistan Kralı, Hristiyan olan Macaristan'a değil, Müslüman olan Osmanlı Devleti'ne itaat etmiştir.

Fatih'in İstanbul'u fethettiği zaman Galata Cenevizlilerine verdiği Ahidnâme de gayrimüslim tebaanın temel hak ve hürriyetlerinin korunması ve toplum barışının tesis edilmesini ifade eden tarihimizin önemli vesikalarından biridir. Azınlık hakları konusunda bu fermanı incelediğimizden burada kısa kesiyoruz.

Osmanlılar dünya siyasi arenasında bir denge unsuru olma yönünde politikalar geliştirmişlerdir. Batı'da ve Doğu'da askeri zaferler ile sağlanan bu denge unsuru misyonu, yükselme döneminde tam anlamıyla gerçekleşecektir. 16. yüzyılda Akdeniz ve Karadeniz Türk'ün hâkimiyetine giriyor, Balkanlar'da sulh ve sükûn hali sürüyor, Kuzey Afrika, Arabistan yarımadası bu güçlü devletin

hâkimiyet sahasına girerek barış ve güvenlik kuşağının içerisinde yer alıyordu. Osmanlı, Balkan toplumları üzerinde barışı, hoşgörüyü ve hürriyet ortamını sağlarken, diğer Avrupa ülkelerinin ilk dikkate alacakları ülke durumuna geliyordu. Avrupa ülkeleri kendi aralarındaki ilişkilerde bile Osmanlı'nın ne söyleyeceğine bakıyorlardı. Dolayısıyla Osmanlı'yı göz ardı sayan ve Osmanlı'dan bağımsız bir politika izleyemiyorlardı. Zira Osmanlılar Avrupa'yı seyreden pasif bir seyirci değil, muktedir bir oyuncu idi. Şu söylenebilir; yıkılırken bile uluslararası güçlerin dikkatle izlediği bir ülke durumundaydı Osmanlı Devleti.

Osmanlı idaresi zulme değil adalet ilkelerine dayanıyor, şer'-i şerif'in çizdiği sınırları aşmıyorlardı. Dolayısıyla insan hak ve hürriyetleri, çağının en geniş anlamı içerisinde Osmanlı'da uygulanıyordu. Din ve ırk ayrılığı bu haklara mani değildi. Zira batıda Osmanlı tehdidinin sürdüğü 1533-1546 devresinde, Protestanlar geniş ölçüde Katolik Habsburg baskısından kurtulmuşlar idi. Hatta XVI. Yüzyıl ortalarında Türkler Protestanların ümidi olarak telakki edilecek ve Osmanlı topraklarındaki Protestanların serbestçe dini icraatlarını yapmaları imparatorluk topraklarında yaşayanlar için bir ideal olarak görülecektir. "**Türklerin eline düşmek Frenklerin eline düşmekten daha iyidir**" diyorlardı (Ducas, s. 291, Bonn). 16. yüzyılda Portekizliler ile barışın tesisi aşamasında Portekiz kralına gönderilen namede ki ifadeler Osmanlı barış şemsiyesinin büyüklüğünü anlatmaktadır;

"Hak sübhanehu ve Te'alâ hazretlerinin uluvv-i inayeti ile şimdiki halde hilafet-i rûy-ı zemine kabza-ı tasarruf ve iktidar murad olub şark ve garbın re'âyâsı cenah-ı devletimizle müstazıl olub daima re'âyâ hakkında mezîd-i merhamet-i şahânemiz mebzûl oldığına binâen..".

Cemil Meriç'in, Osmanlı'da niçin bir Bodin, bir Makyavel, bir Hobbes yetişmediği sualine verdiği cevap şöyledir;

"Niçin yetişsin? Mutlakıyetin bu yavuz nazariyecileri Osmanlı mülkünde yaşasalar Zat-ı Şahane'nin destancısı olurlar. Ülkelerinde gerçekleştiğini görmedikleri âdil ve kerim devlet rüyasını yalnız Osmanlı gerçekleştirmiştir".

Fairfax Downey "Kanuni Sultan Süleyman" adlı eserinde; "yirmi muhtelif ırka mensup halk, Süleyman (Kanuni Sultan Süleyman)'ın hâkimiyeti altında sızıntısız, gürültüsüz yaşadılar. Re'âyânın, Müslüman olmayanlar dâhil, arazi sahibi olmalarına cevaz verildi. Buna mukabil onlara bazı mükellefiyetler yükledi. Birçok Hristiyan, vergileri ağır ve adaleti kararsız olan Hristiyan ülkelerindeki yurtlarını bırakarak Türkiye'ye gelip yerleştiler" diyor.

Doğuda ise Sünnî İslâm dünyasının koruyuculuğunu ve en önde gelen temsilciliğini üstlenerek Şii tehlikesini bertaraf etmişlerdir. Müslüman ahali üzerindeki Şii zulmünü defetmeyi farz-ı ayn telakki eden Osmanlılar, ilan ettiği seferler ile İslâm dünyasındaki yerlerini daha da sağlamlaştıracaklardır. Zira Yavuz'un Mısır seferi ile Osmanlı padişahları "halife" unvanını alarak manevi nüfuzlarını arttıracaklardır. Tüm Müslümanlar üzerinde söz sahibi olma imkânı bahşeden halifelik kurumu, Osmanlı'nın hem gücünü pekiştirmiş ve hem de hedeflediği barışı tesis etmede yardımcı olmuştur.

1590'da imzalanan antlaşma ile Osmanlı üstünlüğü doğuda pekişmiştir. Bu anlaşma ile 1555 antlaşmasında üzerinde durulan, "Hz. Ali dışındaki üç halifeye sövüp sayma" anlamına gelen "tebarrai"liğin men'i sağlanmıştır. Bundan sonraki antlaşmalarda bu dini hususlar hep ön planda tutulmuştur. Osmanlılar, bu tarz izledikleri politikalarla Sünni dünyayı manevi yönden destekleme ve dinin koruyuculuğu imajlarını pekiştirmiş oluyorlardı.

Kanuni dönemi, Osmanlı barışı teriminin yüklendiği anlamın tezahür ettiği parlak bir dönem idi. Zira bu dönemde sağlam bir hukuk anlayışını hâkim kılma çabaları, adalet prensibinin ön plana çıkarılması, Sünni dünyanın liderliğinin ve koruyuculuğunun, doğuda Safeviler'e, batıda Hristiyan âlemine karşı "ilahi misyon"un üstlenilmesi, XVI. yüzyılı Kanuni çağı haline getirecektir. Bu dönem daha sonra hep idealize edilecektir.

Sokullu Mehmet Paşa'nın, günün şartları içerisinde gerçekleşmesi güç olan projeleri hep bu üst idealin eseriydi. Süveyş kanalının açılarak bölgede ve Hint denizinde daha etkin bir politika izleme, Orta Asya'dan batıya uzanan tarihi ticaret ve hac yollarını kont-

rolü altına almaya çalışan Moskova Knezliği'ni engelleyerek Orta Asya'nın Sünnî dünyası ile irtibatını artırma, Hazar Denizi'ne ulaşmak için Don-Volga Kanalı'nı açma ve Endülüs Müslümanlarını daha ciddi bir şekilde destekleme, bu projeler arasında sayılabilir.

Kısaca Pax Ottoman demek, bütün insanları Allah'ın kulları kabul eden İslâm Hukukunun Osmanlı Devleti tarafından uygulanması demektir[1].

Osmanlı hukuk sistemi çok hukuklu bir hukuk sistemi midir yoksa hukuk birliği mi hâkimdir?

Çok hukukluluk kavramını, devletin farklı kültür ve din mensuplarına onların tercihleriyle kendi hukuklarını seçme şansını vermesi ve devletin hukuk üretme gibi bir görevinin bulunmaması şeklinde özetlemek mümkündür. Mesela Medine Vesikası, Hristiyan, Yahudi ve Müslümanlara kendi hukuklarını uygulamayı getiren bir sözleşme mahiyetindedir. Verilen bu misal, çeşitli

1 BA, Mühimme Defteri, nr. 5, sh. 70, hüküm 161; nr. 7, sh. 258, hüküm 721; nr. 70, hüküm 416; nr. 72, hüküm 264, 903; BA, Hatt-ı Hümâyûn, nr. 36515-A; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. E. 9297/13; Ergin, Mecelle-i Umûr-i Belediye, c.I, sh. 217; Paris Bib. Nat. msh. Fonds turc anc. n. 130, vrk. 78; İskender Hoçi Yanko, "Galata'nın Osmanlılara Teslimi", *TOEM*, nr. 25, sh. 49-53; Saffet, "Hazar Denizinde Osmanlı Sancağı", *TOEM*, nr. 14, sh. 857-861; Ahmed Refik, "Bahr-ı Hazar- Karadeniz Kanalı ve Ejderhan Seferi", sh. 1-14; Ahmed Refik, "Onuncu Asırda Açıkdeniz Meselesi ve Azak Muharebesi", *TOEM*, nr. 17(94), sh. 261-275; İnalcık, Halil, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", sh. 349-402; Wittek, Paul, "Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına (1402-1455)", sh. 566; Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. I, sh. 476-479; Akgündüz, Ahmed, Belgeler Gerçekleri Konuşuyor, İzmir 1990, c. 2, sh.10-13; Meriç, Cemil, Umrandan Uygarlığa, İstanbul 1979, sh. 197; De La Jonquiere, Histoire de l'Empire Ottoman, sh. 164; Kantemir, c.1, sh. 154; Downey, Fairfax, Kanuni Sultan Süleyman, terc. Enis Behiç Koryürek, İstanbul 1975, sh. 99; Emecen, Feridun, "Osmanlı Siyasi Tarihi", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, c. 1, sh.33-45; Heyet, Resimli ve Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi, c. 2, sh. 788; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Sakarya Nehrinin İzmit Körfezine Akıtılmasiyle Marmara ve Karadenizin Birleştirilmesi Hakkında Vesikalar ve Tetkik Raporları", *Belleten*, c. IV, sayı 14-15(1940), sh. 149-174; Kuznetzova, N.A., "XVI. Yüzyılda Rus-İran Ticâreti ve Osmanlı Devleti", *Belleten*, c. LII, sayı 202(1988), sh.246-256; Beydilli, Kemal, "Karadeniz'in Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri ve "Mîrî Ticâret" Teşebbüsü", *Belleten*, c. LV, sayı 212-214(1991), sh. 687 vd.; Çubukçu, İbrahim Agâh, "Kültür Tarihimizde Din", *Belleten*, c. LIV, sayı 210(1990), sh. 772-803; Yücel, Ya'şâr, "Reformcu Bir Hükümdar Fatih Sultan Mehmed", sh. 79-86.

millet ve ümmetlere mensup insan topluluklarını içinde barındıran Osmanlı Devleti için de uygulanmak istenmektedir. Kısaca bu izahlarla bazı yazarlar, İslâm Hukukunun ve özellikle de Osmanlı uygulamasının **çok hukukluluk** prensibini kabul ettiğini iddia etmektedirler. **Hukuk birliği** ise, ülke içinde yaşayan her topluluğa, aynı hukuk sisteminin hükümlerinin uygulanması demektir.

Önemle ifade edelim ki, İslâm Hukukunda ve bunun tam bir uygulaması demek olan Osmanlı tatbikatında, **çok hukukluluk** asla mevcut değildir. Belki farklı dinlere ve kültürlere mensup topluluklar için, İslâm'ın kabul ettiği hak ve hürriyetler ve özellikle de din ve vicdan hürriyeti vardır. Bu hürriyetlerin neticesi olarak, şahıs, aile ve miras gibi istisnaî bazı hukuk dallarında, onların inançlarına uygun olan hükümlere saygı prensibi vardır. Buna da ayrı hukuklar demek mümkün değildir; olsa olsa farklı inanç hükümlerini birbirine bağlayan bağlama kuralları denir. Bunlar da, Müslümanlar açısından değil, gayrimüslimler açısından önem arz etmektedir.

Meseleyi kısaca özetleyelim. İslâm hukukunda insanlar, mensup oldukları dinlerine göre birbirinden tefrik olunurlar. Vatan ve millet mefhumları yerine aynı dinin tâbiileri demek olan ümmet tabiri esas alınır. Eski Müslüman Türk devletlerinde vatandaş demek olan **ra'iyye (tebaa), Müslüman ve gayrimüslim** olarak ikiye ayrılır. Kavmiyet yahut cinsiyet farkı, şer'-i şerifce hiç hükmündedir. Rumlar ile Ermenilerin tamamen Hristiyan ve Türklerin ise tamamen Müslüman olmaları tesadüf kabilindedir.

Yukarıda zikredilen din kriterinden hareket eden İslâm hukukçuları, İslâm ülkesindeki insanları, Müslüman ve gayrimüslim olmak üzere iki ana gruba ayırmışlardır. Osmanlı Devletinde **millet** tabiri, ümmet manasında kullanılmış ve **millet-i Müslime ile millet-i gayrimüslime** mefhumları, fıkıh kitaplarındaki esaslara uygun olarak kullanılmıştır. Osmanlı ülkesinde yaşayan en önemli gayrimüslim milletler, Hristiyanlar, Yahudiler ve sabiîlerdir. İslâm ülkesinde yaşayan gayrimüslimleri, vatandaşlık hukuku açısından ikiye ayırmak mümkündür: Zimmîler ve müste'menler. **Zimmîler,** İslâm Ülkesinin vatandaşı olan gayrimüslimlerdir. **Müste'menler**

ise, yabancılardır.

İslâm hukukunda dünyanın iki ülkeye ayrıldığını, Müslümanların hâkim oldukları topraklara **İslâm ülkesi (Dâr'ül-İslâm)** ve gayrimüslimlerin hâkim olduğu topraklara da **harp ülkesi (Dar'ül-Harp)** dendiğini biliyoruz. En önemlisi de fiilen birden fazla olan İslâm devletlerine, devletler hukuku açısından **"Birleşik İslâm Devletleri"** nazarıyla bakıldığına da şahit oluyoruz. İslâm ülkesi vatandaşlarına Osmanlı hukukçuları **ehl-i dar'il-İslâm** demişler ve bazı aksi görüşlere rağmen, zimmîleri de bu tabirin kapsamına sokmuşlardır. Müslümanlar, dünyanın neresinde olursa olsun, Müslüman olmalarından dolayı, İslâm ülkesinin vatandaşıdırlar. Zimmîler ise, zimmet akdinin şartlarına uydukları sürece, İslâm ülkesinin kanunlarına tabi olmayı kabul ettiklerinden zimmet akdi gereğince, bir diğer görüşe göre ise, İslâm ülkesinde süresiz ikamet hakkına sahip olduklarından dolayı, yine İslâm ülkesinin vatandaşı sayılırlar. Müste'menler ise, İslâm ülkesinde yabancı statüsündedirler ve **ehl-i dar'il-harb** diye yahut **harbî** şeklinde de anılırlar. Tanzimat öncesi bütün Osmanlı Kanunnâmelerinde bu tabirlere rastlamak mümkündür. Tanzimat'a kadar her konuda olduğu gibi, vatandaşlık hukukunda da bazı istisnaların dışında, şer'i hükümleri esas alan Osmanlı Devleti, bu kozmopolit dönemde vatandaşlık konusunda bazı yeni hükümler kabul etmiştir. **Ra'iyye, müslim, zimmî** ve **harbî** tabirleri yavaş yavaş terk edilmeye başlanmış ve yerlerini tebe'a-i Devlet-i Aliyye ve **ecnebî** gibi yenilerine terk etmişlerdir.

Gayrimüslimler zimmî statüsüne geçince, bazı istisnaların dışında, Müslümanlara tanınan hakların bunlara da tanınması söz konusudur. Bir diğer ifadeyle, Müslümanlara uygulanan hukuk, onların inançları gereği istisna tutulan bazı hukukî hükümler dışında, aynı hukuk yani İslâm hukukudur. Devlet, Müslüman vatandaşlar ile gayrimüslim vatandaşlar arasında fark gözetmek durumunda olsa da bu, istisnaî olmakta ve genel kaideyi bozmamaktadır. **"Bize tanınan haklar onlara da tanınır; bize yüklenen ödevler onlara da yüklenir"** manasında bir hadis de nakledilmektedir. Müste'menler de hak ve ödevler bakımından zimmîler

gibidirler. Aralarındaki fark, bunların İslâm ülkesinde sadece geçici ikamet hakkına sahip olmalarıdır. Devamlı ikamet nimetinin külfetleri bunlara yüklenmez.

Özel hukuk açısından **zimmîler**, şahıs, aile ve miras hukukuna ait bazı müesseseler dışında tamamen Müslümanlar gibidirler. Yani akideye dayanmayan hükümlerde Müslümanlarla eşittirler. Akideye dayanan hükümlerde ise, kendi dinlerinin hükümlerine tabidirler. Müste'menler de ikamet müddetince bu haklar konusunda zimmîler gibidirler. Ancak devlet ve ülke menfaati açısından bazı sınırlamalar söz konusudur. Silah ve savaş malzemesi ihrâcı müste'menlere bu sebeple yasaklanmıştır. Hem zimmîler ve hem de müste'menler, İslâm ülkesinde, menkul ve gayrimenkul mülkiyet hakkına da sahiptirler. Bu hak, ancak kamu yararı sebebiyle kısıtlanabilir. Zimmîler, mâlî tasarruflar açısından İslâm ülkesinde Müslümanlar gibi, İslâm Hukukuna tabidirler. Mu'amelât konusunda dinlerinden ve inançlarından gelen önemli bir fark bulunmadığı için istisnaî hükümler de oldukça azdır. İslâm ülkesinde gayrimüslimlerin şarap ve domuz üzerinde malî tasarrufta bulunabilmeleri; gayrimüslime ait şarap ve domuzu telef yahut gasp edenin tazminata mahkûm edilmesi ve gayrimüslimlerin bir gayr-i menkulü mabet olarak kiralayamaması bu istisnaların en önemlilerini teşkil eder. Müste'menler de malî konularda, bazı küçük istisnaların dışında zimmîler gibidirler.

Özetle, Osmanlı hukuk tarihinde kabul edilen Hanefî görüşüne göre, eşya, borçlar ve ticaret hukukunda gayrimüslim teb'aya da şer'î hükümler uygulanır. Ancak onlara göre mal kabul edilen domuz ve şarap gibi şeylerin hukukî muamele konusu olabilmesi gibi istisnaî haller vardır. Aile hukukunda ise, isterlerse İslâm hukuk nizamına, istemezlerse kendi hukuk nizamlarına tabi olurlar. Nitekim **1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi** de bu görüşü benimsemiş ve bu kanun içinde, Müslümanlara ait maddeler yanında Hristiyan ve Yahudilere ait hükümlere de yer verilmiştir. Bu, bir atıftan başka bir şey değildir.

Cezaî hükümlerin yer bakımından tatbiki konusunda, İslâm hukukçuları farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. İslâm Hukuku cihanşümul bir hukuk sistemidir. Ancak uygulamada, bazı istisnalar

bulunmakla birlikte İslâm ceza hukukunda **tam mülkîlik sistemi** esas alınmıştır. Ebu Yusuf ve diğer İslâm hukukçularının savunduğu bu görüşe göre, İslâm ülkesinde işlenen bütün suçlara, failinin dinine ve cinsiyetine bakılmaksızın İslâm ceza hukuku tatbik edilir. Dolayısıyla Müslümanlar, zimmîler ve müste'menler aynı cezaî hükümlere tabidirler. Bu genel kaidenin istisnaları elbette vardır. **Genişletilmiş mülkîlik sistemini** müdafaa eden Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre ise, müste'mene sırf Allah hakkı olan zina, hırsızlık ve yol kesme gibi suçların hadleri uygulanmaz.

İslâm'da milletlerarası usul hukuku deyince, akla hemen zimmî ve müste'menlerle ilgili hukukî ihtilaflar gelmelidir. Zira İslâm Hukuku, bunlara ve özellikle de İslâm ülkesi vatandaşı olan zimmîlere, özel hukukun yukarıda kısaca açıkladığımız bazı alanlarında bir çeşit kazaî muhtariyet vermiştir. Bu durumda zikr edilen konularda şer'iye mahkemesine başvurunca, yabancı unsurlu bir ihtilâf gibi olmaktadır. Başvuran müste'men olunca, ihtilâf tamamen yabancı bir ihtilâf olur.

Yabancı unsurlu ihtilâflarda, yani İslâm ülkesindeki zimmî ve müste'menlerle ilgili davalarda yetkili mahkeme, aile hukuku dışında İslâm mahkemeleridir. Bu, Hanefilerin görüşüdür. Osmanlı Devleti'nde tatbik edilen bu görüşe göre, zimmî ve müste'menler, aile hukuku alanında isterlerse kazaî muhtariyete sahip kendi cemaat mahkemelerine başvururlar ve isterlerse de yine şer'iye mahkemelerine müracaat ederler. İkinci şık için Ebu Hanife, her iki tarafın da rızasını şart koşarken, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed taraflardan birinin müracaatını yeterli görmektedir. Osmanlı Devleti'nde zikredilen tatbikat 1917 tarihine kadar bazı istisnalarla devam etmiştir. Bu tarihte HAK ile yargı birliğini sağlamak üzere, gayrimüslimlere aile hukuku alanında kendi hukukları tatbik edilmek şartıyla bütün yargı yetkisi İslâm mahkemelerine verilmiştir.

Özetlemek gerekirse, Osmanlı Hukuku çok hukuklu bir sistem değildir. Belki din ve vicdan hürriyeti gereği, gayrimüslimlere belli hukuk alanlarında daha serbest hareket etme imkânı vermiştir. Bu serbestîlik, çok hukukluluk olarak anlaşılınca ve gayrimüslimler tarafından suiistimal edilince, Tanzimat sonrasında buna karşı tedbirler alınmıştır. Bunu teyit eden iki belgeden bazı nakiller ya-

parak, konuyu kapatmak istiyoruz:

Birincisi; Hukuk-ı Aile Kararnamesinin Mazbatasındaki şu cümlelerdir:

"Mecelle'nin aile hukuku ile ilgili hükümler ihtiva etmemesinden dolayı, memleketimizde bu konuda, değişik din ve milletlerden her bir grubun tedvin edilmemiş (derlememiş) kendi mezhep ve dinlerine ait hükümlerin uygulanması ve bu mezhebin hükümlerini Şer'iye hâkimlerinin bilmemesi sebebiyle, gayrimüslimlerin ruhanî reislerine yargı yetkisinin verilmesi zarureti, istisnai de olsa ortaya çıkmıştır. Hâlbuki devlete ait olan yargı hakkının ciddi bir kontrole tabi olmayan fert veya heyetlere tevdi edilmesi, birçok mahzurları da beraberinde getirir".

İkincisi; Fener Patrikhanesi'ne aile, miras ve şahsın hukuku gibi alanlar ile Patrikhane içindeki nizamlarda bazı hukukî yetkiler verilmesi üzerine, bu yetkiyi çok hukukluluk olarak yorumlayarak, Bizans Kanunu adıyla bir başka hukuk sisteminden bahsetmeleri üzerine, 21 Mayıs 1904 tarihli İrâde-i Seniyye ile, Sultan Abdülhamid onları ikaz etmek mecburiyetinde kalmıştır:

"Rum Patrikhânesi Muhtelit Meclisinde görülen davaların Bizans Kanunu namıyla bir kanuna uygun olarak halledildiği haber alınmış olup, bu tabir tarafımdan şaşkınlıkla karşılanmıştır. Memâlik-i Şâhâne'de ve özellikle de Devlet-i Aliyye'nin Pay-ı tahtında devletin kanunlarından başka yürürlükte kanun olamayacağı; bu ifadeden maksat dahili nizamname ise buna kanun adı verilemeyeceği gâyet âşikârdır".

Bu dediklerimizin delilleri, 760 küsur Osmanlı Kanunnâmesi ve arşivlerdeki milyonlarca belgelerdir[2].

---

2 BA, İrade-Hususi, nr. 13, 1332 Ra 6; Islâhât-ı Kanuniye, BA, YEE, nr. 14-1540, sh. 10 vd.; Zeydan, Ahkâmü'z- Zimmîyyîn, sh. 10 vd.; 210-218; 566-568; Serahsî, Şerh'üs-Siyer'il-Kebîr I-IV, Kahire 1971, c. II, sh. 226; c. III, sh. 81, c. IV, sh. 302, 320 vd.; Kâsânî, Bedâyi', c. II, sh. 312; Engin Vahdettin, "Böyle Buyurdu Hâkân", *Tarih ve Medeniyet*, Nisan 1999, sh. 21; Cin-Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, c. II, sh. 332-358; Akgündüz, Ahmed, Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyâtı, Diyarbakır 1986, sh. 146; Akyol, Taha, Medine'den Lozan'a, İstanbul 1996; Ercan, Yavuz; "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayr-i Müslimlerin İctimaî ve İktisadî Durumu", *Belleten* 1983, c XI, VII, sh. 1127.

OSMANLI DEVLETİ'NDE İNSAN HAKLARI VE HUKUKUN ÜSTÜNLÜĞÜ

Konunun takdimi

İnsana saygı, insanın hak ve hürriyetlerine saygıyla ve hiç bir fark gözetmeksizin hukukun kaidelerini bütün insanlara eşit olarak tatbik etmekle mümkündür. Bu sebeple bu konuyu, Osmanlı Devleti ve çağdaşı olan diğer devletlerde insanın hak ve hürriyetlerine karşı nasıl davranıldığı ve hukuka gösterilen saygı açısından incelemeye gayret edeceğiz. Aslında, insana ve onun hak ve hürriyetlerine saygı, hukuka saygının bir ifadesi olsa da, bir bütün olarak hukuka saygıyı da kısaca tetkik edeceğiz.

Önemle arz edelim ki, günümüzde bilinenin ve bize okullarda öğretilenin tersine, insana ve onun hak ve hürriyetlerine olan saygının tarihi gelişimi açısından, Batı ile Doğu ve daha doğrusu Osmanlı Devleti ile diğer çağdaşı olan devletlerin durumu, %100'e varan nispette birbirinden farklıdır. Kamu hukuku kitaplarında anlatılan ve öğretilen, insanların hak ve hürriyetlerine ait gelişmeler ve hatta biraz sonra kısaca bahsedeceğimiz 1215 tarihli İngiliz Magna Carta'sı ile Fransız 1789 tarihli inkılabının bu açıdan arz ettiği önem, sadece Osmanlı Devleti dışındaki ve daha doğrusu İslam ülkeleri dışındaki devletler açısından doğrudur. Zira biraz sonra belgeleriyle ortaya koyacağımız gibi, Osmanlı Devleti'nde, çağdaşı olan gayrimüslim devletlerde ve özellikle Batı'da çok zor şartlar altında elde edilen, insana ait hak ve hürriyetler, uygulama-

daki suiistimaller ve yanlışlıklar dışında, başından beri Osmanlı Devleti'nde mevcuttur. Zira Osmanlı Devleti Müslüman'dır ve İslam âleminde, Hz. Peygamber devrinde yani miladi VII. asırda hazırlanan Medine Anayasası diyebileceğimiz Sahife adlı metin, ilk hak ve hürriyetler beyannamesi olarak vasıflandırabileceğimiz Veda Hutbesi ve Kur'an ile hadislerdeki insana ait hak ve hürriyetlerle alakalı beyanlar, günümüzdeki anlamıyla birçok hak ve hürriyetleri tespit ve tayin etmiştir.

Konuyu takdim ederken şu hakikati da belirtmeden geçemeyeceğiz: Osmanlı Devleti'nde insana Allah'ın mahlûku, muhterem ve aziz bir varlık olarak bakılır. Yunus'un "Yaradılanı severiz Yaradan'dan ötürü" şeklindeki anlayış, özellikle yükselme devirlerinde çok açık bir şekilde Osmanlı Devleti'ne hâkim olan anlayıştır. İsterseniz insana ve onun haklarına saygıyı bir süreliğine bir tarafa bırakarak, hayvanlara bile ne derece saygı gösterildiğini, bir belge ile sizlere takdim edip daha sonra insana ve hukuka saygı üzerinde duralım. Öncelikle hatırlatalım: Batı dünyasında hayvan hakları kavramı 19. asrın son çeyreğinde gündeme gelmişken ve Birleşmiş Milletler Hayvan Hakları Bildirisi'ni 1948'de kabul etmişken, aynı esaslar ve hatta daha ilerideki bazı kaideler, Osmanlı Kanunnamelerinde ilk dönemlerden beri yer almış bulunmaktadır. Misal olsun diye II. Bayezid devrinde hazırlanan, 1502 tarihli İstanbul Belediye Kanunnamesindeki şu hükmü beraber mütalaa edelim:

"Ve ayağı yaramaz beygiri işletmeyeler. Ve at ve katır ve eşek ayağını gözedeler ve semerin göreler. Ve ağır yük urmayalar; zira dilsüz canavardır. Her kangısında eksük bulunursa, sâhibine tamam etdüre. Etmeyeni ve eslemeyeni gereği gibi hakkından gele."

"Fil-cümle bu zikrolunanlardan gayrı her ne kim Allah u Teâla yaratmıştır, hepsinin hukukunu muhtesip görüp gözetse gerektir, şer'î hükmi vardır."[1] Hayvanların ve hatta karıncanın huku-

1 İstanbul İhtisâb Kanunnamesi, Topkapı Sarayı, R. 1935, Vrk. 96/b-106/b, md. 58,73; Akgündüz Ahmed, Osmanlı Kanunnameleri Ve Hukuki Tahlilleri, II. Kitap, II: Bâyezid Devri Kanunnâmeleri, İstanbul 1990, sh. 296-297.

kuna bile tecavüzü yasaklayan bir inanca sahip olan bir devletin, suiistimallerin dışında insanların hak ve hürriyetlerine saygı göstermemesi mümkün değildir. Maalesef efkâr-ı ammede tersi yayılmak istendiğine göre, belgelere dayanarak meselenin izah edilmesi icap etmektedir.

"Her şey zıddıyla bilinir" kaidesince, evvela Osmanlı Devletinin çağdaşı olan bazı devletlerdeki durumu tetkik edelim:

Osmanlı Devleti'nin çağdaşı olan batı devletlerde insana ve onun hak ve hürriyetlerine saygı

Konuyu, Osmanlı Devleti'nin çağdaşı olan bütün devletler açısından ele almak mümkün değildir. Ancak bazı önemli gelişmeleri ve ana başlıkları, özetleme tarzında ele almak istiyoruz.

1) Avrupa devletlerinde insana ve hukuka saygının yerleşebilmesi için 1848'deki sanayi inkılabını ve hatta XX. asrı beklemek icap eder. Zira bazı önemli gelişmelere rağmen, insana ve hukuka saygı, bir türlü cemiyetin bütün bireylerine teşmil edilememiştir. Genelde ele almak gerekirse, Avrupa'da tatbik edilen feodalite nizamı gereği insanlar yarı köle statüsündedirler. Fief denilen toprak parçalarının sahipleri, aynı zamanda o toprak üzerinde yaşayan insanların da mâliki hükmündedir. Bu sebeple insanın hakkında değil, ancak kral veya senyörler tarafından ihsan edilen bazı imkânlardan bahsetmek icap etmektedir. Bu bakış açısını terk ederseniz, Avrupa'daki insan hak ve hürriyetleri ile alakalı gelişmeleri tam değerlendiremezsiniz[2]. Yani Avrupa'da insana ait hak ve hürriyetler, sanki kralın bir ihsanı ve bahşişidir. Osmanlı Devleti'nde hâkim olan inanca göre ise, paşa ile geda farkı gözetilmeksizin herkes Allah'ın mahlûku olmak nokta-i nazarından eşittirler ve hak ve hürriyetleri yaratılıştan mevcuttur. Bu farklılığı bilmeyenler, maalesef Osmanlı Devleti'ndeki tımar nizamı ile

2 Meselenin bütün yönleriyle izahı için bkz: Barkan, Ömer Lütfü, Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1, İstanbul 1980, sh. 876 vd.

Avrupa'daki feodal nizamı birbirine karıştırmaktadırlar. Bu genel izahtan sonra şimdi de bazı önemli gelişmeleri ve müşahhas misalleri görelim:

A) Hürriyetin beşiği olarak takdim edilen İngiltere'de 1215 tarihli *Magna Carta Libertatum* denilen yazılı belgeye kadar, insana ve onun hak ve hürriyetlerine saygıdan, asil aileler dışında bahsetmek manasızdır. Bu belge de, insan hak ve hürriyetlerini tespit için değil, sadece iktidar ile halk, soylular ile din adamları arasındaki dengeyi kurmak için ilan edilmiştir. Biz, Kral VIII. Henry zamanı yani XVI asra kadar kadının İncil'e bile el süremeyecek kadar murdar bir yaratık kabul edildiği anlayışının varlığını, 1805 tarihine kadar belli sınıf kadınların yarım şilin karşılığında satılabildiğini ve kadına mülkiyet hakkının tanınmadığını misal olarak zikredersek, insana ve onun hak ve hürriyetlerine olan saygının ne derece halka teşmil edilebildiği hakkında az da olsa bir fikir verebiliriz. Zikredilen misallere, XVI. yüzyılda kabul edilen "Haklar Bildirileri" ile sınırlı bir hak-hürriyet anlayışının İngiltere'de yayıldığını XVIII. asrın sonuna kadar vatandaşın siyasi haklarını kullanamadığını ve genel seçim sisteminin de XIX. yüzyılın yarısına doğru kabul edildiğini eklersek, insana ve hukuka saygının sınırları daha iyi anlaşılabilir[3].

B) Batı'nın insana ve onun hak ve hürriyetlerine saygı bakımından, şampiyon ülke ilan edilen Fransa'da da durum, anlatıldığı gibi iç açıcı değildir. 1789 Büyük İhtilali'nden evvel ülkede tam bir esaret ve derebeylik hâkimdir. Derebeyleri, kendilerini, ellerinde zorla bulundurdukları toprağın ve üzerinde yaşayan insanların maliki sayarlar. İnsanlara saygı da, hukuk da, derebeylerin iradesi ve arzusudur. 1789 İhtilali neticesinde ilan edilen İnsan Hakları Beyannamesi de, bugünkü anlamda bir insan hakları bildirisi demek değildir. Hiç olmayan bir şeyi kısmen kabullenme mahiyeti taşıdığından, sadece Batı'daki insana ve haklarına saygı açısından önemlidir. İnsana ait hakların ilk defa yaratılıştan var olduğuna,

3 Akın, İlhan F., Kamu Hukuku, İstanbul 1987, sh. 280-287; Sıba'î Mustafa, El-Mer'e (Tercüme: İhsan Toksarı), İstanbul 1969, sh.21

bu bildiri ile inanılmaya başlanmıştır. 1789 tarihli Fransız İnsan Hakları Bildirisi, insanı kölelikten, zilletten ve sefaletten kurtulduğunu ilan etmişse de, bu şefkatini bütün insanlara teşmil edememiştir. O tarihlerde hazırlanan Fransız Medeni Kanunu, "çocuğu, akıl hastasını ve kadını mahcur" saymakta ve kadına kendi mal varlığı üzerinde tasarruf hakkı tanımamaktadır. Kadının tasarruf hakkının, nihayet 1908'de tanındığını belirtirsek, bu Beyannamenin ve onu takip eden gelişmelerin, insana ve hukuka saygı açısından hudutlarını tahayyül edebiliriz[4].

C) İnsana saygı, insanın hak ve hürriyetlerine saygıdır demiştik. Bu hak ve hürriyetlerin en önemlilerinden biri de, din ve vicdan hürriyetidir. Bu hak ve hürriyeti çok güzel yansıtması açısından, Macaristan'daki durumu da gözler önüne sermek ve Avrupa'da benzeri hallerin çok yaşandığını ve 300 sene süren mezhep kavgalarının Avrupa'yı alt-üst ettiğini belirtmek istiyoruz. Yaşanan bir misal şudur:

Fatih Sultan Mehmet, Rumeli'deki fetihlerini genişleterek Sırbistan sınırlarına geldiği zaman, iki ateş arasında kalan Sırplar, Macaristan ile Osmanlı Devleti'nden birisini tercih etmek mecburiyetinde kalmışlardır. O dönemde Sırplar Ortodoks, Macarlar ise Katolik idiler ve Romalılar ile Latinler arasında anlaşmazlık bulunduğu gibi, bunlar da birbirlerini hiç sevmezlerdi. Macaristan Kralı Jan Hunyad, Sırbistan'ı ele geçirmek istiyordu. Sırbistan Kralı George Brankoviç, kendisini Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmeye teşvik eden Macaristan Kralı nezdinde bir heyet gönderir ve sorar: "Macarlar Türklere galip gelirse, Sırplıların mezhepleri olan Ortodoksluk hakkında ne gibi müsaadelerde bulunacaksınız?". Jan Hunyad'ın cevabı, insana ve onun hak ve hürriyetlerine olan saygılarının derecesini yansıtması açısından çok ilgi çekicidir: "Sırbistan'ın her tarafında Katolik kiliseleri tesis edeceğim. Ortodoks kiliselerini yıkacağım." Aynı soruyu sormak üzere bir heyeti de Fatih Sultan Mehmet'e göndermiş ve Fatih'in verdiği ce-

4 Akın, Kamu Hukuku, 292 vd.; Sıbâî, 20; Gürkan, Ahmet, İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi, sh. 136.

vap ise şöyle olmuştur: "Her caminin yanında bir kilise inşa edilecek." Bu cevabı alan Sırbistan Kralı, Hristiyan olan Macaristan'a değil, Müslüman olan Osmanlı Devleti'ne itaat etmiştir[5].

Netice olarak, Avrupa'da insana ve onun hak ve hürriyetlerine olan saygıyı tam anlamıyla görebilmek için 1848 tarihli sanayi inkılâbını ve hatta Birleşmiş Milletler'in kabul ettiği İnsan Hak ve Hürriyetleri Beyannamesi ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni beklemek gerekmektedir. Zira evli bir kadına kendi el emeği üzerinde tasarruf hakkı, ancak 13 Temmuz 1907'de verildiği nazara alınırsa ve bu hakka konulan kayıtların ancak 1938'lerden sonra kaldırıldığı düşünülürse, mesele daha iyi anlaşılır kanaatindeyim.

2) Amerika'da insana ve onun hak ve hürriyetlerine gösterilen saygının tarihi gelişimi, Avrupa'dakinden daha hızlı değildir. Hatta Amerika'da durum daha da vahimdir denilebilir. XVIII. yüzyılda yayınlanan Virginia Haklar Bildirisi ve benzeri beyannamelerin kabulünden önce, bütün Amerikan halkı, beyazıyla ve siyahıyla, Avrupalı İngilizlerin ve onların işbirlikçisi diğer Avrupalı sömürgeci devletlerin kulu ve kölesi durumundadırlar. Bu tarihlerden 1970'lere kadarki gelişmelerin siyahları içine almadığını belirtirsek ve mezkûr tarihe kadar zencilerin adamdan dahi sayılmadığını ifade edersek, insana ve onun hak ve hürriyetlerine karşı, Kuzeyi ve Güneyi ile Amerika'daki durumu daha iyi özetlemiş oluruz[6].

3) Asya ve Afrika'da bulunan ve Müslüman olmayan Osmanlı Devleti'nin çağdaşı devletlerde insana ve onun hak ve hürriyetlerine olan saygı, Avrupa ve Amerika'dan daha kötü bir vaziyettedir. Asırlarca İslam'ın ve Müslümanların tesirleriyle dahi değiştirilemeyen, Eski Hindu Hukukuna göre, kadın hiç bir hak sahibi değildir. Budizm'in mukaddes kitabı sayılan Veda'larda kadın kasırgadan, ölümden, zehirden ve yılandan daha kötü bir yaratık olarak tasvir edilmektedir. Kadına bakış açısı böyle olduğu gibi, erkekler de kendi aralarında belli sınıflara ayrılmışlardı ve bu sınıfların en

5 De La Jonquiere, Histoire de L'Empire Ottoman, sh. 164; Osman Nuri, Mecelle-i Umûr-i Belediye, c.I, sh. 217.

6 Akın, Kamu Hukuku, 287-292.

büyüğünü köleler sınıfı teşkil ediyordu[7]. Verilen bu misallerden, insana saygının, toplumun bütün fertlerine teşmil edilemediğini hemen anlamak mümkündür. Ancak Müslüman olan Asya ve Afrika ülkelerinde, bazı mahalli âdet ve anlayışlar tam olarak yıkılamamışsa da, yine de İslam'ın tesiriyle diğerleriyle mukayese edilemeyecek kadar müspet gelişmeler olmuştur. Afrika Kıtası'nın ise, Müslüman ülkeleri istisna edersek, bir köleler vatanı olduğunu ve XIX. yüzyılda köleliğin ve köle ticaretinin yasaklanmasına kadar, bu bölgelerde insana ve hukuka saygının asla yerleşemediğini esefle müşahede ediyoruz.

Osmanlı Devleti'nin çağdaşı olan bütün devletlerdeki durumu özetlemek bu makalemizin sınırlarını aşacağından dolayı, verilen misallerle yetinerek, şimdi Osmanlı Devleti'ndeki durumu özetlemeye çalışalım.

Osmanlı Devleti'nde insana ve onun hak ve hürriyetlerine gösterilen saygı

Önemle ifade edelim ki, bize öğretilenlerin ve başta Müslüman ecdadımıza barbar diyen Batılı ve önyargılı bir kısım araştırmacı ve tarihçilerin anlattıklarının tersine, Osmanlı Devleti'nde, uygulamadaki bazı yanlışlıkları ve suiistimalleri bir tarafa bırakırsak, insana ve onun hak ve hürriyetlerine saygının, diğer çağdaşı olan devletlerle mukayese edilemeyecek derecede mükemmel olduğunu ispat eden deliller, tahmin edilenin çok üstündedir. Osmanlı Devleti toprakları üzerindeki gayrimüslimlere ait mabetler, mektepler ve mülkler, binlerce sayfayı bulan eski mahkeme kararları yani şeriye sicilleri ve sayıları 120 milyonu bulan Osmanlı Arşivindeki belgeler, bu hakikatin canlı şahididirler. Bazı iddiaların tersine, 1839 tarihli Tanzimat Fermanı, 1856 tarihli Islahat Fermanı ve 1876 tarihli Kanun-ı Esasi, insana ait hak ve hürriyetleri ilk defa kabul etmemiş, belki eskiden beri var olan bu hak ve hürriyetleri

7 Dikmen, Mehmed, İslam'da Kadın Hakları, İstanbul 1983, sh. 13 vd.; Sıbâî, 18.

sadece yazılı hale getirmiştir. Bu husus, çok önemlidir[8]. Ayrıntıya girmeden şimdi meseleyi beraberce mütalaa'a edelim:

Osmanlı Devleti'nde İnsanı İnsan Yapan Şahsi Hak ve Hürriyetlerin Korunması Ve Güvenlik İlkesi

İnsana saygının, onun hukukuna saygı ile mümkün olduğunu daha önce belirtmiştik. Onun hukukunun başında ise, insanın şahsi hak ve hürriyetleri gelmektedir. Modern hukuk devletlerinin anayasalarında temel hak ve hürriyetlerin başında gelen bu hak ve hürriyetlerine Osmanlı Devleti'nde nasıl bakıldığının izahı, diğer temel hak ve hürriyetler hakkında da bize fikir verecektir.

İnsanın maddi, manevi ve iktisadi varlığı üzerinde sahip olduğu haklara ve hürriyetlere "şahsi hak ve hürriyetler" diyoruz. İnsana ait bu hak ve hürriyetler, kişinin güvenliği ilkesi ile birlikte yürürler ve birbirini tamamlarlar. Batı'da şahsi hak ve hürriyetlerin gündeme gelmesi için, kişiyi haksız olarak tutuklamaya karşı koruma amacını güden XVIII. yüzyıla ait bildirileri beklemek gerekir. İnsan hayatının, sağlığının, vücudunun korunması; namus ve şerefinin muhafazası; özel hayatın gizliliklerinin gözetilmesi ve benzeri şahsi haklar, Batı hukuk sistemlerinde, ancak XIX. yüzyılda gündeme gelmeye başlamıştır. İlk defa konuyla ilgili hüküm ihtiva eden İsviçre Medeni Kanunu bile 1912 tarihlidir[9]. Osmanlı Devleti'nde ise, Kur'an'ın "Bir masumun hayatı ve kanı, bütün insanlık için dahi feda edilemez"[10] düsturu ve Hz. Peygamber'in İslam'ın ilk haklar ve hürriyetler bildirisi demek olan Veda Hutbesi'nde ifade ettiği "Ey İnsanlar! Bu günleriniz nasıl mukaddes bir gün, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay ve üzerinde bulunduğunuz şu belde nasıl mukaddes bir belde ise, canlarınız, malla-

8 Cin, Halil / Akgündüz, Ahmet, Türk Hukuk Tarihi, İstanbul 1990. c.I, sh. 186-187.

9 İmre, Zahit, Medeni Hukuka Giriş, İstanbul 1976, sh. 89 vd.; Akın, Kamu Hukuku, 321 vd.

10 Kur'an, Mâide, Ayet, 32.

rınız ve namuslarınız da öyle mukaddestir, dokunulmazdır ve her türlü tecavüzden korunmuştur"[11] şeklindeki emirleri esas alınarak, insana ait hak ve hürriyetler tanzim olunmuştur. Bu hak ve hürriyetlerin nasıl tanzim edildiğini kanunnamelerin maddeleri ve fıkıh kitaplarındaki şeri hükümler arasında görmek mümkün olduğu gibi, eski mahkeme kararları demek olan şeriye sicillerinde de çokça görmek mümkündür. Burada uygulamaya ışık tutması açısından 1539 tarihli iki belgeden yani iki mahkeme kararından bahsetmek istiyoruz. Bu iki belge, iki önemli gerçeği gözlerimiz önüne sermektedir. Birincisi, bu tarihlerde Anadolu'nun ücra bir köşesi sayılan Antep'te böbrek ameliyatının yapılabiliyor olmasıdır. İkincisi ise, günümüz hukuk sistemlerinde bile, tıbbi müdahaleler ve ameliyat için, hastanın yazılı bir basit muvafakatnamesi yeterli görülürken, o tarihlerde yani 1539'larda dahi böyle bir muvafakatin mahkemece karar altına alınması şartının aranması ve bu durumun o dönemde bile insana ve insanın sahip olduğu şahsi haklara verilen önemi ve gösterilen saygıyı ısrarla vurgulamasıdır. Bu kararlardan birinde, Hacı Mehmet oğlu Satılmış'a, velayeten muvafakat vermekte ve Doktor Nazar oğlu Budak da belli şartlarla ameliyatı kabul ettikten sonra, mahkeme bunu tasdik edip zabıt altına almaktadır. İnsanın ve şahsi haklarının ne derece önemli şeyler olarak kabul edildiğini ve her medeni mesele gibi, şahsi haklar ve insana saygı hususunda da Batı'yı fersah fersah geride bıraktığımızı, bu ve benzeri çok sayıdaki belgeler açıkça göstermektedir. Bu tür belgeler, "Kişi, bilmediğinin düşmanıdır" kaidesince, geçmişimize ve ecdadımıza olan düşmanlıkların cehaletten kaynaklandığını gözler önüne sermektedir[12]. Ehemmiyetine binaen bu belgeleri aynen alıyoruz[13].

Güvenlik ilkesi üzerinde de kısaca durmak istiyoruz. Mecelle'nin

11 Sahih-i Buhari Tecrid-i Sarih Tercümesi, IV, 334, 412; X, 389, 395; Armağan, Servet, İslam Hukukunda Temel Hak Ve Hürriyetler, Ankara 1987, sh. 82 vd.

12 Gaziantep Şer'iye Sicilleri, Defter No 2, sh. 282, 300; Üsküdar Şer'iye Sicilleri, Defter No: 136, sh. 6; Akgündüz, Ahmed/Hey'et, Şer'iye Sicilleri, İstanbul 1988, C.I, sh. 224-225.

13 Bkz. Belge No: 1 ve 2.

kabul ettiği bir esasa göre, "Beraat-i zimmet asıldır"[14], yani bir insanın suçluluğu ispat edilmedikçe, suçsuz kabul edilmesi genel bir hukuk prensibidir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri var olan ve Batılı Devletlerin ancak XVII. asırda kavramaya çalıştığı bu esası, Hz. Ömer şöyle açıklamaktadır: "İslam'da hiç kimse haksız olarak tevkif edilemez. Bir mahkeme kararı olmadan kimsenin hürriyeti kısıtlanamaz"[15].Kur'an'ın "Hiç bir suçlu, bir başka suçlunun cezasını çekemez"[16] düsturunu benimseyen Osmanlı Devleti'nde, insanlar işledikleri suçlardan şahsi olarak sorumludurlar. Osmanlı Kanunnameleri, kadı ma'rifetinsüz yani mahkemenin kararı olmadan hiç bir cezanın infaz edilemeyeceğini ve kimseden bir habbe ve bir akçe alınamayacağı, yüzlerce yerde, başından beri sağlam esaslara bağlamışlardır. İsterseniz bazı kanun hükümlerini aynen nakledelim:

"Ve dahi hapis yerlerinde kefil bulunur iken hapsetmeyeler, yazıp Dergâh-ı Alîye arzedeler. Meğerki, şenâ'at-i azîme ola. Ve dahi firar ihtimali olub kefil bulunmayıcak hapsedeler."[17].

"Mücrim olan kimesne teftiş olunmadın veyahud üzerine zâhir olan şenâyi' şer'le ve örfle yerine varmadın sancakbeği ve subaşısı ve adamları nesne alub salıvermek memnû'dur. Kendüler mahall-i töhmet ve adamları mücrim ve müstahakk-ı ikâb olur.

... amma mücrim ve müttehem olan kimesne mütemerrid ve mu'annid olub da'vet ile mahkemeye gelmekden imtinâ' eyleye, berây-ı ta'zir cebr ile bilâ-ta'zîb mahkemeye getürmek memnû' değildir."[18].

Zikredilen kanun hükümlerinin, asrımızın dahi yüz karası olan işkenceyi de şiddetle yasakladığını açıkça görüyoruz. Buna şu hadiseyi de ilave ederek bu mevzuyu tamamlayalım: Rumeli'deki

14 Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, md. 8.
15 Armağan, 89 vd.
16 Kur'an, Fâtır, Ayet, 18.
17 IV. Murad Kanunnamesi, Süleymaniye Kütüp. Esat Efendi, No: 2362, Vrk. 35/b.
18 Hüdâvendigâr Livası Kanunnamesi, md. 33-34 (Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri, II/184, Bâyezid II-18, md. 33-34).

Hristiyan nüfusun çokluğunu gören ve bundan ürken Yavuz Sultan Selim'in bunları cebren Müslüman etme tasavvuruna karşı, Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi'nin "Mademki, onlar ra'iyyetliği kabul etmişler. Dinimiz gereği, onların can, mal ve ırzlarını kendi can, mal ve ırzlarımız gibi korumakla mükellefiz. Bu yolda onlara cebretmek, dinimize muhaliftir" diyerek, hem gayrimüslimlerin dahi şahsi hak ve hürriyetlerine gösterdiğimiz hürmeti ve hem de meşru sınırlar içinde kalmak şartıyla din ve vicdan hürriyetine gösterdiğimiz saygıyı çok açık bir şekilde ifade etmektedir[19].

İnsana Ve Onun Hukukuna Gösterilen Saygıda Müslüman-Gayrimüslim Ayırımı Yapılmamıştır

Müslüman ecdadımız, her meselede olduğu gibi, Osmanlı Devleti'ne ait topraklarda yaşayan gayrimüslimler hususunda da, "şer'-i şerif" dedikleri hukukun çizdiği sınırlar çerçevesinde hareket etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde "şer'-i şerif" denilen İslam hukukuna göre, Müslümanlarla sulh yapan ve Müslüman bir devletin hâkimiyetini kabul eden gayrimüslimlere "zimmî" adı verilmektedir. Renk, dil ve ırk farkı gözetilmeksizin hepsine aynı şekilde ve "şer'-i şerif" ne diyorsa öyle muamele yapılır.

Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan zimmîlerin, Müslümanlardan farklı oldukları yönleri elbette ki vardır. Ancak bu farklılık, din ayrılığından doğan bir farklılıktır. İnsan olarak aynı saygıyı görmüşlerdir. Mesela, Müslümanlar, İslam'da bir ibadet çeşidi olan zekâtla mükellef oldukları halde, gayrimüslimler mükellef değillerdir. Onlar, güç ve kazançlarına göre miktarı değişen, senede bir defa adam başına "cizye" denilen bir vergi verirler. Fakirler, işsizler, din adamları, yaşlılar ve hastalar bu vergiden muaftırlar. Gayrimüslimler, cihat yani askerlik yapmak mecburiyetinde değillerdir. Aile hukuku, miras hukuku ve dinlerinin gereği olan diğer hukuki mevzularda, kendi inandıkları hukuki hükümlere

19 Osman Nuri, Mecelle-i Umûr-ı Belediye, c.I, sh. 217-218.

tabidirler. Bütün bu ve benzeri şeri hükümlerin yanında, gayrimüslimlerin can, mal ve namusları, Müslümanlarınki gibi dokunulmazdır. Muhtaç gayrimüslimler, sosyal haklardan aynen yararlanırlar. Bazı istisnaların dışında, devlet hizmetini ifa ederler; mezarları ve ölüleri hürmet görür. Bütün hukuki davalarda, gayrimüslim ile Müslüman arasında fark yoktur. Bu dediklerimize, İstanbul'daki kiliseler, havralar, mezarlar, arşivlerdeki belgeler ve Yorgi'ye karşı Ahmed'i, Dimitri'ye karşı Osman'ı mahkûm eden binlerce mahkeme kararları, en büyük delillerdir[20].

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u kılıçla fethettiği halde, sırf sulh yolunun burada yaşayan gayrimüslimlere daha yararlı olmasından dolayı, araya giren bazı papaz ve hahamların arzu ve ısrarlarıyla, İstanbul'u sanki sulh yoluyla fethetmiş gibi kolaylıklar göstermiştir. Osmanlı hukukunun mimarlarından olan Ebüssuud Efendi, İstanbul'daki kilise ve havraların devamını, bu ince anlayış ve insana saygılı muameleye açılmaktadır[21]. İsterseniz Galata zimmîlerine verilen Ahitname'den bazı hükümler iktibas edelim ve bu belgeyi ibret-i âlem için aynen alalım:

"Ben Ulu Padişah ve Ulu Şehinşah Sultan Muhammed Hân bin Sultan Murat Hânım. Yemin ederim ki, yeri göğü yaradan Perverdigâr hakkı içün ve Hazret-i Resûlün -Aleyhis-Salâtü Ves-Selâm- pâk, münevver, mutahhar ruhu içün ve yedi Mushaf hakkı içün ve 124 bin peygamberler hakkı içün, dedem ruhu içün ve babam ruhu içün, benim başım içün ve oğlanlarım başı içün, kılıç hakkı içün...

Kabul eyledim ki, kendülerin âyinleri ve erkânları ne vechile câri ola-geldiyse, yine ol üslûb üzere âdetlerin ve erkânların yerine getüreler.

Buyurdum ki, kendülerin malları ve rızıkları ve mülkleri ve mahzenleri ve bağları ve değirmenleri ve gemileri ve sandalları ve bil-cümle metâ'ları ve avretleri ve oğlancıkları ve kulları ve

---

20 Konu ile alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. Zeydan, Abdülkerim, Ahkâm'üz-Zimmiyyîn Ve'l-Müste'menîn, sh. 3 vd.; Molla Hüsrev, Dürer ve Gurer, I, sh. 298 vd.; Akgündüz, Belgeler Gerçekleri Konuşuyor, III, İzmir 1991, sh. 110 vd.

21 Akgündüz, Belgeler Gerçekleri Konuşuyor, II, İzmir 1990, sh.10-13.

câriyeleri kendülerin ellerinde mukarrer ola, müte'ârız olmayanı ve üşendirmeyem.

Anlar dahi rençberlik edeler. Gayrı memleketlerim gibi, deryadan ve karadan sefer edeler, kimesne mani' olmaya, mu'âf ve müsellem olalar.

Ve kiliseleri ellerinde ola, okuyalar âyinlerince. Ammâ çan ve nâkus çalmayalar. Ve kiliselerin alub mescid etmeyem. Bunlar dahi yeni kilise yapmayalar.

Şöyle bileler, alâmet-i şerife i'timâd kılalar."[22].

İnsana ait bütün hak ve hürriyetlere, Osmanlı Devleti'nde nasıl saygı ve itina gösterildiğini izah için, müstakil bir kitap kaleme almak icap eder. Bu sebeple zikredilen kadarıyla yetinip, hukuka ve Osmanlı Devleti'nin hukuk sisteminin temelini teşkil eden "şer'-i şerif" ve "kanun-ı münife ne derece saygı duyulduğunu göstermek için ayrı bir başlık açacağız ve Osmanlı Devleti'nin, çağdaşı olan devletlerle mukayese edilemeyecek üstünlükte bir hukuk devleti olduğunu, ancak bu esaslardan taviz verilince her düzeninin bozulduğunu göstermeye çalışacağız.

Osmanlı Devleti'nde hukukun üstünlüğü ve hukuka saygı

Özellikle yükselme devrinde, Osmanlı Padişahlarının hukuka karşı duydukları saygıları ve adaleti, icradaki titizlikleri, inkâr edilemez tarihi bir hakikattir. Bir devlet, kuvvet kanunda olduğu müddetçe ayakta durur; aksi takdirde yani kanunun kuvvette olması durumunda, devlet, kudret ve kuvvetini kaybeder. Günümüzde "hukuk devleti" diye dillerde dolaşan bu mananın, tarihin altın sayfaları içinde Müslüman atalarımızda tezahür ettiği bir gerçektir. Elbette ki bu hal, hukuk ve ilim adamlarının şahsiyetiyle de doğru

22 Paris Bib. Nat. ms. Fonds turc anc. n. 130, Vrk. 78; Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri, I, sh. 476-479; Bkz. Belge No: 3

orantılı olan bir meseledir. Konuyu daha iyi takdim edebilmek için yaşanmış olaylardan birini burada zikretmek istiyoruz:

Zaman, Kanuni Sultan Süleyman'ın zamanıdır. İlmin izzeti ve hakkın hatırının hiçbir hatıra feda edilmemesiyle alakalı bir hâdise yaşanmaktadır. Hâdisenin kahramanları, zamanın Osmanlı Şeyhülislamı Ebussuud ile Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman'dır. Hâdiseye sebep olanlar ise, Ayasofya Vakıfları'na bağlı dükkânların kiracılarıdırlar. İslam hukukunda, vakıf malların kira bedelleri, her sene yeniden ayarlanır ve düşük olan kira bedelleri rayiç kira bedeli yani ecr-i misil seviyesine yükseltilir. Mesela, vakfa ait bir dükkânı 10.000 akçeye kiralayan A, bir sene sonra, eğer dükkânın rayiç kira bedeli (ki buna ecr-i misil denir) 11.000 akçeye yükselirse, ya bu kirayı vermeyi kabul edecektir ya da bu bedeli verene dükkân yeniden kiralanacaktır. İşte Ayasofya Vakıfları'na ait dükkânların kira bedelleri, kısmen de olsa yükselmiştir. Kiracılar ise, mütevelliler yoluyla Padişah'a müracaat ederek, "vakıf dükkânlarının mevcut gelirinin giderlere fazlasıyla yettiğini, yani vakfın zengin olması hasebiyle kira bedelini arttırmaya ihtiyaç bulunmadığını ve de kendileri de Müslüman oldukları ve muhtaç oldukları için, vakfın malını az da olsa kendilerinin yemesinin zararı olmayacağını" arz ederler. Padişah da, hem vakıf mallarının gelirinin fazlalığından dolayı ve hem de kiracıların sızlanmalarını nazara alarak, vakıf mallarının kira bedellerinin o seneye mahsus arttırılmaması için ferman vermiştir. Fermanı, uygulamacı kadılara tamim edilmek üzere kiracılar ve mütevelliler, Şeyhülislam Ebüssuud'a getirince, Ebüssuud, fermanı okumuş ve hukuka aykırı olan bu fermanı şiddetle reddederek şu tarihi cevabı vermiştir:

"Padişah fermanıyla kira bedellerinin olduğu gibi bırakılması olmaz. Zira padişahın emriyle nâ-meşru olan şey meşru olmaz; haram olan nesne helâl olmak yoktur. Bu hususlarda emr-i şer'-i şerif budur. Bir türlü dahi değildir. Şer'i hükümlere vâkıf iken onları ketmetmek, Kur'an'daki bir ayetin tehdidine maruz kalmaktır."[23].

23 Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, No: 1036, Vrk. 48/a-49/a; Akgündüz, Belgeler, III, sh. 180-183.

Sonuç

Özellikle Osmanlı Devleti'nde, insana ve hukuka saygının, bize anlatılan ve peşin fikirli bir kısım ilim adamlarının kitaplarında yazılan gibi olmadığını, zikredilen misallerden anlıyoruz. Ancak bütün bu anlatılanlardan kastımız, Osmanlı Devleti'nin 600 senelik ömrü boyunca aynı seviyede insana ve onun hak ve hürriyetlerine saygı gösterdiğini iddia etmek değildir. Zaten yükselme dönemindeki hukuka ve insana saygı aynen devam etseydi, Osmanlı Devleti bugüne kadar devam ederdi ve yıkılmazdı. Ancak biz, mevcut suiistimalleri ve uygulama hatalarını kabul etmekle beraber, zikrettiğimiz belge ve olaylarla, yapılan bir yanlışı düzeltmek istiyoruz. O da, sanki Osmanlı Devleti'nde insana ait hak ve hürriyetlerin, 1839 tarihli Tanzimat, 1856 tarihli Islahat ve 1876 tarihli Kanun-ı Esasi ile ki o da eksik olarak kabul edildiği şeklindeki iddialardır. Hâlbuki yapılan izahlar göstermiştir ki, bu fermanlar ve Kanun-ı Esasi, eskiden beri var olan hak ve hürriyetleri, sadece yazılı hale getirmiş ve uygulamadaki hatalara ve suiistimallere dikkat çekerek eskiden olduğu tarzda hak ve hukuka riâyet edilmesini ısrarla tekrar etmişlerdir. Bu anlattıklarımızı teyit etmek açısından, Hollandalı bir gayrimüslim hukukçunun, 1895 yılında, "şer'-i şerif" ve "kanun-ı münif" diye özetlenebilecek Osmanlı Hukuku hakkında, II Abdülhamit'e sunduğu bir rapordan bazı cümleler nakletmek istiyoruz:

"Şer'-i şerifte ve dolayısıyla Osmanlı Hukukunda, birçok hukuki hükümler vardır ki, bazıları pek yakın bir zamanda Avrupa'ya girebilmiş ve daha birçok insanî hükümler vardır ki, asrımızdan sonra girecektir. Bu iddiamıza delil olmak üzere, insana ve hukuka saygının ifadesi olan şu hükümleri sayabiliriz: Ehli hayvanların himaye ve korunması; mahkemelerde davaların meccanen görülmesi; evli bir kadının kocasına müracaat etmeksizin tasarrufunda bulunan mal varlığını istediği gibi idare etmesi; Müslümanların ve gayrimüslimlerin kanun önünde eşitliği; sorgulamalarda sanıklar-

dan ikrar ve itiraf gibi beyanlar almak için işkence icrasının kesinlikle yasak oluşu ve benzeri hükümler..."[24].

O halde 1839 tarihli Tanzimat Fermanı, hukuki hükümlerin icra edilmemesinden dolayı devletin felâketlere sürüklendiğini, mevcut şeri hükümlerin icrası ve hukukun hâkim kılınması gayesiyle yeni hukuki düzenlemeler yapılması gerektiğini ve özellikle can, mal ve namus güvenliği için askeri, cezai ve mali düzenlemelerin yapılması icap ettiğini vurgulamaktadır ki, zaten bunlar, eski Osmanlı Hukukunda yani şer'-i şerif ve kanun-ı münifte de vardır. Eksik olan uygulamadır. 1856 tarihli Islahat Fermanı olarak vasıflandırılmış ve sadece gayrimüslimlere bazı imtiyazlar verilmesi için Batılı devletlerin siyasi baskıları sonucu ilan edilmiştir. Zira muhtevasında istenen haklar, zaten şer'-i şerif ve kanun-ı münif denilen Osmanlı Hukukunda da vardır. Arzu edilen, gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti'nde hâkim sınıf haline gelmeleridir ve maalesef zamanla gelmişler ve Osmanlı Devleti'ni yıkmışlardır.1876 tarihli Kanun-ı Esasi'nin ise, eskiden beri var olan insana ait hak ve hürriyetleri, Batılı devletlerin istediği üslupla yazılı hale getirilmesinden ibaret olduğunu esefle müşahede ediyoruz.

Netice olarak, insana ve hukuka saygı konusunda, Osmanlı Devleti'nin arşivleri açılsa, Türk Milleti'nin yüzünü kızartacak tek bir belgeye rastlanılamayacaktır. Çağdaşı olan gayrimüslim devletlerde ise, yüzlerini ağartacak belgelerin sayısı, maalesef bir elin parmaklarından daha azdır. Belgeler ve tarihi olaylar böyle konuşmaktadır.

24 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, YEE, 14-1540, sh. 18 vd.

GAYRİMÜSLİMLERE NASIL DAVRANDIK?

Gayrimüslimlere nasıl davrandık?

Müslüman ecdadımız her meselede olduğu gibi, Müslümanlara ait topraklarda yaşayan gayrimüslimler hususunda da "Şer-i Şerif" dedikleri hukukun çizdiği sınırlar çerçevesinde hareket etmişlerdir. Ecdadımızın "şer'-i şerif" dediği İslam hukukuna göre, Müslümanlarla sulh yapan ve İslam Devleti'nin hâkimiyetini kabul eden gayrimüslimlere "zimmî" adı verilir. Renk, dil ve ırk farkı gözetilmeksizin hepsine aynı şekilde ve "şer-i şerif" ne diyorsa öyle muamele yapılır. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u kılıç zoruyla fethettiği halde, sırf sulh yolunun burada yaşayan gayrimüslimlere daha yararlı olmasından dolayı, araya giren papaz ve hahamların arzusuyla, İstanbul'u sanki sulh yoluyla fethetmiş gibi kolaylıklar göstermiştir. Osmanlı hukukunun mimarı olan Ebussuud Efendi, İstanbul'daki kilise ve havraların devamını bu ince anlayış ve lütuflu muameleyle açıklamaktadır. Aynı şey Rumeli, Mısır, Filistin ve benzeri ülkeler için de söz konusudur.

Müslümanlara ait topraklarda yaşayan zimmîlerin, onlardan farklı olduğu yönleri elbette vardır. Ancak bu farklılık, din ayrılığından doğan bir farklılıktır. Meselâ, Müslümanlar bir ibadet çeşidi olan zekâtla mükellef oldukları halde, gayrimüslimler mükellef değillerdir. Onlar güç ve kazançlarına göre değişen, senede bir defa adam başına "cizye" denilen bir vergi verirler. Fakirler, işsizler, din adamları, yaşlılar ve hastalar bu vergiden muaftırlar.

Gayrimüslimler cihad yani askerlik yapmak mecburiyetinde değillerdir. Aile hukuku, miras hukuku ve dinlerinin gereği olan diğer hukuki mevzularda, kendi inandıkları hukuki hükümler uygulanır. Gayrimüslimler, Arabistan'a seyahat edebilirler, ancak zaruret olmadıkça Mescid-i Haram'a giremezler. Kılık kıyafet konusunda gayrimüslimler, Müslümanları taklit edemezler. Bütün bunların yanında, gayrimüslimlerin de can, mal, namus ve şerefleri Müslümanlarınki gibi dokunulmazdır. Muhtaç gayrimüslimler, sosyal haklardan aynen yararlanırlar. Bazı istisnaların dışında, devlet hizmetini ifa ederler; mezarları ve ölüleri hürmet görür. Bütün hukuki davalarda, gayrimüslim ile Müslüman arasında fark yoktur. Bu dediklerimize, İstanbul'daki kiliseler, havralar, mezarlar; arşivlerdeki belgeler ve Yorgi'ye karşı Ahmed'i, Dimitri'ye karşı Osman'ı mahkûm eden mahkeme kararları, en büyük delillerdir[1].

Bu son mevzu üzerinde biraz duralım ve Yavuz Sultan Selim'in Hz. Ömer'e uyarak, Kudüs'teki Ermeni Hıristiyanlara verdiği hakları gösteren fermanını zikredelim.

Yavuz'un Kudüs'tekilere tanıdığı haklar

Önce şunu belirtelim. Osmanlıların "şer'-i şerif" dediği İslam hukukuna göre, Müslümanların hâkimiyeti altında bulunan topraklarda, tercih edilen görüşe göre, köylerde ve şehirlerde, yeniden kilise, havra veya mecusilerin ateş evi yapılmasına müsaade edilmez. Ancak eskiden var olanların devamına ve yıkılanların yeniden **eski haliyle inşasına müsaade edilir**.

Bu görüş doğrultusunda hicretin 15. yılında Hz. Ömer Kudüs'ü sulh yoluyla fethettiğinde, aynı hakları bütün gayrimüslimlere tanımıştır. Bunu yazılı bir belgeyle teyit de etmiştir[2]. Aynı muameleyi 923/1517 yılında Kudüs'ü fetheden Yavuz da tekrarlamış ve oradaki gayrimüslimlerin hakları zâyi olmasın diye bunu yazılı

1 Konu ile ilgili tafsilatlı bilgi için bkz. Zeydan, Abdülkerim, Ahkâm-üz Zimmiyyin Ve'l-Müstemenin, Sh., 3 vd.; Molla Hüsrev, Dürer ve Gurer, 1/298 vd.

2 İbn-ül-Esir, El-Kâmil Fit Târih, 2/499-502; Molla Hüsrev, Dürer, 1/299.

ferman haline getirmiştir. **Bu ferman, hem gayrimüslimlerin haklarını belirterek tecavüzden koruması ve hem de haklarını kendilerine teker teker bildirerek, hadlerini tecavüzden onları alıkoyması açısından çok önemlidir.** O zamanki Kudüs-ü Şerif kadısı olan Muhammed tarafından kaleme alınan bu ferman, **Kudüs Ermeni patrikhanesi Hazine-i Evrak'ından, yine bir Ermeni olan Serkiz Karakoç tarafından aslı esas alınarak istinsah edilmiştir**[3]. Bu fermanı kısaca şöyle özetlemek mümkündür.

Yavuz Sultan Selim 25 Safer 923/1517 yılında Kudüs'teki Beytül-Makdis'e gelir. Ermeni Patriği Serkiz, diğer papazlarla birlikte Sultan'a gelerek kendilerine in'amda bulunmasını arzu ederler. Eskiden beri tasarruflarında bulunan kilise ve ma'bedleri yine kendilerinin tasarruf etmesi, Hz. Ömer ve Selâhaddin Eyyubi'nin kendilerine verdiği ahitnameyi Yavuz'un da yenilemesini arzu etmişlerdir. Bunun üzerine; "eskiden beri tasarruf yetkisine sahip Ermeni râhiplerin, Kamame, Hz. İsa'nın doğduğu Beytüllahım mağarası, kuzeydeki kapının anahtarı, içerde kamame kapısındaki iki şamdan ve kandilleri, Büyük Kiliseleri, Mar Yakub, Deyr'üz-Zeytun, Habs'ül-Mesih kiliseleri, bunlara ait vakıflar, bağlar, bahçeler, aynı dine mensup Habeş, Kıptî ve Süryâni milletleri, bunların terekeleri ve benzeri hususlarda yine tasarrufa yetkili olduklarına karar verilmiştir. Bunlara kimse müdâhale edemeyecektir. "Evlâdlarım, vezirler, sâlihler, kadılar, beylerbeyleri, sancakbeyleri, voyvodalar, subaşılar vesaireler bununla amel etsinler"diye emir vermiştir. Şimdi de belgenin aslını verelim:

"Nişân-ı Hümâyunun Mûcebince Amel Oluna ,

Nişan-ı Şerif-i Alişân-ı Sâmî-i Sultani Ve Tuğrây-i Garrâyı Cihan Sitân-i Hâkân-î bil- Avn'ir-Rabbânî ve'l-men'ni's-Sübhânî hükmü oldur ki; Bi avnillâhi Teâlâ ve Resûlihi, Kudüs-i Şerif'e gelüb mâh-i Safer-ül Hayr'ın 25. günü feth-i bab olunub Ermeni

3 Serkiz Karakoç, Külliyât-ı Kavanin, Dosya No:I (TTK. Kütüphanesi), 2599 numaralı belge.

tâifesine patrik olan Serkiz nâm râhib cümle ruhbân ile maa reâyâ ve berâyâ gelüb atâ ve in'âmımdan ricâ ve temennâ kılmışlardır. Kadimen meşrûtaları olub uhdelerinde olan kenise ve manastır ve sâir ziyâretleri ve içerüde ve taşrada vâki kenise ve ma'bedhâneleri kadimden zabt ve tasarruf edegeldikleri minval üzre Ermeni tâifesine patrik olanlar zabt ve tasarruf eyleyeler.

Ve Hazret-i Ömer (R.A.} Hazretlerinin olan Ahitname-i Hümayun ve merhûm melik Selâhaddin zamanından beri verilen evamir-i şerifeler mûcebince zabt ve tasarruflarında olan Kamame ve Beytüllahım mağara ve şimal tarafındaki kapu ve kenise-i kübrâları, Mar-Ya'kub ve Deyr'üz Zeytun ve Habs'ül-Mesih ve Nablüs ve keniselerine tabi' hemmilletleri olan Habeş ve Kıbtî ve Süryanî milletleri, Mar Ya'kub keniselerinde mütemekkin olan Ermeni patrikleri tarafından zabt ve tasarruf olunup âher milelden min ba'd bir ferd müdâhele ettirilmemek babında bu Nişân-ı Hümâyûn-ı saâdet-makrûnımı verdim.

Ve buyurdum ki; mûcebince amel olunup, zikrolunan Kenise-i Kübraları, Mar Yakub'da mütemekkin olan Ermeni Patrikleri içerüde ve taşrada vâki olan keniseleri ve manastırlar ve sâir ziyâretgâhları ve kendülerine tabi milletleri ve yamakları olan Habeş ve Kıbtî ve Süryâni milletleri ayinleri üzre zabt ve tasarruf eyleyüp vâki olan umurlarına ve azl ve nasb ve sâir vakıflarına müteallik hususlarına ve mürd olan metropolid ve piskopos ve ruhban ve papaz ve yamaklarının ve sâir Ermeni tâifesi patriklerinin zabt ve tasarruflarında olan kenise ve manastır ve ma'bed ve sâir ziyaretlerinin ve kendülere tabi hem milletlerine ve yamaklarına âher milelden min ba'd bir ferd müdâhele eylemeyüb ve Kamame ortasında vâki olan türbesi ve Kudüs-i Şerif taşrasında Meryem Ana Makberesi ve Hazret-i İsa (A.S.) doğduğu Beytüllahım mağara ve şimal tarafında olan kapunun miftahı ve içerüde Kamame kapısında iki şamdan ve kandilleri ve türbe kapısında ve içerisinde olan kandilleri ve yaktıkları şem ve buhurları ve kamame içinde ayinleri üzre nâr-ı şem zuhurunda kendülere tabi olan hem milletleriyle türbe dâhiline girüb ve havalisinde devr etmele-

ri ve kapu içerüsinün zir ü bâlâsı ve iki penceresi ve içerüde olan ma'bed ve ziyâretleri ve su kuyusu ve Kamame havlusunda vâki Mar Yuhanna Kenisesi ve taşrasında Mar-Yakub kurbünde vâki Habs'ül Mesih ve sâir manastırları ve makberelikleri ve medfenleri ve Beytüllahın mağara kurbünde olan odaları ve misâfirhâneleri ve bağ ve bağçe ve zeytünlükleri ve bilcümle zikrolunan kenise ve manastır ve ma'bed ve ziyâretgâhları ve kendülerine tabi hemmilletleri ve sâir emlâk ve tevâbi-i kadimeleri tayin olunduğu üzre Ermeni tâifesi ve patrikleri zabt ve tasarruf eyleyüb ve keniselerine ziyârete gelen Ermeni taifesi zemzem tabir olunur su üzerine ve panayırlarına ve sâir ma'bed ve ziyaretlerine vardıklarında ehl-i örf tâifesinden ve âherden min ba'd bir ferd dahl ve taarruz eylemeyüp ba'del-yevm vech-i meşrûh üzre verilen Nişân-ı Hümâyûn-ı saadet-makrûnum mûcebince amel olunub âher milletten bir ferdi müdâhele ettirmeyüb ol-babda evlâd-ı emcâdımdan veyahud vüzerây-i izâmımdan ve sulehây-ı kirâmımdan ve kadılardan ve Beylerbeyi ve sancak beği ve mîr-i mîrân ve voyvodaları ve beytülmal ve kassâm adamları ve subaşıları ve zuamâ ve erbâb-ı tımar ve mutasarrıfın-i emvâl ve sâir kapum kullarımdan ve gayriden muhassalâ vazî' ve refî' ve kebirden hiçbir ferd-i efrâd-ı âferideden kâne men kân vechen min'el-vücûh ve sebeben mine'l-esbâb dahl ve taarruz kılmayub tebdil ve tağyir eylemeyeler. Her kim dahl ve taarruz ve tebdîl ve tağyir eder ise, indellâhil-Melik-il-Mu'în zümre-i mücrimîn ve a'dâd-ı âsiminden ma'dûd olalar.

Şöyle bileler, hükm-i kişver-ktişâ ve tuğrây-ı garrây-ı âlem-ârâ ile mücellâ ve müzeyyen görenler mazmûn-ı meymûnın muhakkak ve fahvây-i hümâyunun musaddak bilüb alâmet-i şerife itimad kılalar.

Kütibe fi sene selâsin ve işrîne ve tis'amie

Sahray-ı Kudüs-i Şerif"[4]

4 Serkiz Karakoç, Külliyât-ı Kavanin, Dosya No:I (TTK. Kütüphanesi), 2599 numaralı belge.

İşte tarih boyu bizim gayrimüslimlere yaptıklarımız bunlardır. Onların ne yaptıklarını ise, bugün dünyada herkes biliyor. Bu belge, bizim devlet adamlarımıza da tarihden ders alarak, özellikle İstanbul'da yeniden imar izni verilen kiliselere, eski hâlinden fazlası için izin verilmemesini bir tarih dersi olarak ikaz etmektedir. Zira tarih boyu iyi niyetli olan hep biz olmuşuz, iyi niyeti suistimal edenler ise hep onlar olmuştur. Millet olarak biz, onlara, ecdadımızın verdiğinden fazlasını vermeye razı değiliz.

İkinci Abdülhamid'in Yahudilerin Filistin'e yerleşmesini yasaklayan bir iradesi

Yüce ecdadımız, Yahudilerle olan münasebetlerinde, Kur'an'ın şu düstur ve ikazını gözden uzak tutmamıştır.

"Andolsun ki, Yahudilerle Müşrikleri, mü'minlere düşmanlık bakımından insanların en şiddetlisi bulacaksın."[5]

Osmanlı Devleti başta olmak üzere bütün Müslüman Türklerin ezeli düşmanları, daima lehimize olan ve iftihar vesilesi kabul edilmesi gereken tarihi hakikatlari ters çevirerek aleyhimize kullanmışlar ve tarihi maalesef tahrif etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin Filistin'le olan alakaları da bunlardan biridir. Osmanlı Devleti'nin Filistin topraklarında uyguladığı, hukuki ve siyasi nizamı bilmeyenler, Arap dünyasının üzerine çökmüş olan bütün felaketlerin Osmanlı hâkimiyetinin kötü bir yadigârı olduğunu savunmaktadırlar. Hâlbuki vaka tam tersidir. Kuvvetle Filistin topraklarına yerleşmenin imkânsızlığını gören Yahudiler, Osmanlı'ya karşı para silahını kullanırlarsa da, Padişah'tan aldıkları cevap bu silahın da teptiğini göstermektedir:

"Ben bir karış dahi olsa toprak satmam; zira bu vatan bana değil Osmanlı milletine aittir. Milletim bu toprakları kanlarını dökerek kazanmışlardır. Ne ile aldıysak onunla geri veririz[6].

Osmanlı Devleti, Yahudiler'in bu topraklara yerleşme arzusuna karşı çok önemli hukuki tedbirler almıştır. Biz bunları kısaca zikredecek ve özellikle II. Abdülhamid'in bir iradesi üzerinde duracağız.

Birincisi: Osmanlı Devleti Yahudilerin bu topraklara sığınmaması için evvela Filistin topraklarının hukuki statüsünü 18 Recep 1287/ 1871 tarihli İrade-i Seniyye ile bu araziyi belirleyip mîrî yani devlet arazisi haline getirmiştir[7]. Ancak % 20'si yine mülk

5 Kur'an, Mâide Sûresi: 82. Ayet

6 Öke, Mim Kemal, II. Abdülhamit, Siyonistler ve Filistin Meselesi, İstanbul, 1981, s. 76 vd.

7 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-Meclis-i Vâlâ, N 20714/1-4.

arazi şeklinde devam ettiği için Yahudiler bu kısımdan koparabildiklerine yerleşebiliyorlardı. İkinci Abdülhamid tahta geçer geçmez 25 Rebiülâhir 1308/1883 tarihli iradesini neşretti: Bu hukuki düzenleme ile Filistin Arazisi hakkındaki muhtemel kanuni boşlukları doldurarak Yahudiler'e mülk satışını dolaylı olarak engellemiş bulunuyordu[8]. Bir taraftan da hazine-i hassadaki şahsi mal varlığıyla Filistin'de mümkün olduğu kadar çok toprak satın alarak bu kapıyı kapamaya gayret gösteriyordu[9].

İkincisi: Alınan tedbirlere rağmen Filistin arazisine olan Yahudi akını tam önlenemeyince II. Abdülhamid Sadaret'in ve Meclis-i Mahsûs'un basiretsiz ve ileriyi göremeyen rapor ve mazbatalarına rağmen Yahudi meselesini önemli ölçüde çözecek bir İrâde-i Seniyye neşretmiştir. Bu "İrâde-i Seniyye"yi aynen nakledecek ve kısa bir tahlilini yapacağız.

İçlerinde Ahmed Cevdet Paşa'nın da bulunduğu Sadrazam Muhammed Sâlih Kâmil Paşa başkanlığındaki Meclis-I Mahsus, Filistin topraklarındaki Safed kazasına turist olarak gelen 400 ve Hayfa'ya gelen 40 Yahudi'nin Osmanlı tabiyetine alınması yolundaki mazbatalarını 20 Zilhicce 1308/14 Temmuz 1307/1891 tarihinde Sadaret'e arz ederler[10]. Sadaret de bu mazbatayı aynı tarihli ve Kâmil Paşa imzalı bir tezkere ile Padişah'a takdim eder[11]. Padişah İkinci Abdülhamid ise fevkalade bir basiret ve ileri görüşlülükle konuyu şu iradesiyle vuzuha kavuşturur:

"Yıldız Sarayı Hümâyûnu Baş Kitâbet Dairesi,

Beyrut Vilayeti dâhilinde Safed Kasabasında bulunan ve Hayfa'ya 440 (Dört yüz kırk) ecnebî Musevinin istidâları vechile Tabi'iyyet-i Devlet-i Aliyye'ye kabulleri istîzânın hâvi resîde-i dest-i ta'zim olan 20 Zilhicce 1308 tarihli tezkere-i Sâmiye-i sadâret-penâhileri manzur-I alî oldu. Musevilerin Kudüs civarında içtima'

8 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, a.g.e., No, 33356.
9 Öke, a.g.e., s. 141-143.
10 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, a.g.e., N. 5276.
11 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, a.g.e., N. 5276.

ve iskân etmeleri, ileride orada bir Musevi hükümetin teşekkülünü intâc edebileceği müâbesesiyle kat'â câ'iz olmaktan başka; zaten Memâlik-i Şâhâne arâzi-i hâliyeden ma'dûd olmadığına ve medenî Avrupalıların memleketlerinden tardetdikleri eşhasın Memalik-i Şahâne'ye kabulüne bir sebep olmayıp, hususuyla ortada bir Ermeni Fesâdı mevcûd iken bu suret asla câiz olmayacağına nazaran ne merkûmenin ne de sair Musevilerin kabûl olunmayarak Amerika'da iskân etmek üzere geri gönderilmeleri zımnında ba'demâ ayrı ayrı ma'ruzâta hâcet kalmayacak sûrette Meclis-i Vükelâca umumî bir karâr ittihâzıyla bâ-mazbata "arz ve istizân-ı keyfiyyet olunması muktezâ-ı irâde-i Seniyye-i Cenâb-ı Hilâfetpenâhî'den bulunmuş ve binaenaleyh Tezkere-i Sâmiye-i Vekâletpenâhîleri takımıyla iâde edilmiş olduğundan ol bâbda emir ve fermân Hazret-i Men Lehü'l emrindir.

21 Zilhicce 1308 (15 Temmuz 1307 (1891))
Ser-kâtib-i Hazret-i Şehriyârî Süreyyâ"[12]

Fermanın Orijinali

12 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, a.g.e., N. 5276.

Bu tarihi belgede, Filistin topraklarına yerleşmek isteyen Yahudilere şu gerçeklerle karşı çıkıldığı anlaşılmaktadır:

a) Yahudilerin Kudüs başta olmak üzere Filistin topraklarına toplanmaları ve orada yerleşmek istemeleri, bir Yahudi Devleti kurma amacını gütmektedir. Buna engel olmak kesinlikle şarttır. Zaman, Osmanlı Devleti'ni ve onun basiretli padişahını haklı çıkarmıştır.

b) Osmanlı toprakları her isteyenin yerleşebileceği boş topraklar değildir. Ya özel mülkiyet konusudur ya vakıf arazisidir ya da devlet arazisidir. 1278 tarihli irade bu noktada önem taşımaktadır.

c) Kendilerini bütün âleme medeni milletler olarak ilan eden Avrupalıların memleketlerinden kovdukları Yahudileri Osmanlı ülkesine almanın haklı bir gerekçesi ve mânâsı yoktur. Hiçbir hukuk kaidesi ve insanlık da bunu gerektirmez.

d) Osmanlı ülkesinde asırlar boyu gözetlenen Ermeniler, devletin başına bela olmuştur. Ortada bir Ermeni fesadı varken, bir de Yahudileri kabul etmek devletin geleceği açısından tehlikelidir. Gerçekten I. Dünya Savaşı ve onu takip eden tarihlerde Yahudiler, en az Ermeniler kadar fesada sebep olmuşlar ve Ulu Hakan Abdülhamid'i bu sözünde haklı çıkarmışlardır.

Bütün bu sebeplerle artık hiç bir Musevi, Osmanlı vatandaşlığına alınmayacak ve Yahudiler'in Osmanlı ülkesine yerleşmelerine asla müsaade edilmeyecektir.

Üçüncüsü: II. Abdülhamit bununla da yetinmeyerek başta Filistin toprakları olmak üzere bütün Osmanlı Devleti topraklarında Yahudilere toprak ve mülk satışını yasaklamıştır.

Dördüncüsü: İttihat ve Terakki hükümeti tarafından çok zor anlaşılan II. Abdülhamid'in haklı siyaseti kısmen devam ettirilerek, 29 Şevval 1332/7 Eylül 1330 tarihinde (1911 Tarihinde) "tebaa-i ecnebiyye"nin Arazi Kanunu'nun hakk-ı karâr ve ihya'-ı mevâtı (ölü toprakların ihyası)na ait 78. ve 103. maddeleri hükümlerinden yararlanamamalarına dair "Şûrâ-yı Devlet Kararı"

yayınlanmıştır. Böylece Yahudilerin bu yolla da olsa Filistin topraklarına sığınmaları engellenmek istenmiştir[13].

Özetle, Filistin'i devlet garantisi ile koruyan Osmanlı Devleti, İttihat ve Terakki ile zayıflayınca, Filistin davası da zayıflamış ve Osmanlı Devleti yıkılınca o dava da yıkılmıştır. Yahudiler de maalesef çirkin emellerine kavuştular. İslam âleminin kendilerini birbirine bağlayan manevi bağları yeniden canlandırıp bir araya gelmeleri ve gerçek tarihi öğrenmeleriyle meseleler hâl yoluna girer kanaatindeyiz.

13 Karakoç, Serkiz, Tahşiyeli Kavanin, 1/270-271.

AFRİKA'NIN KUZEY BÖLGELERİNİN OSMANLI DEVLETİ'NE İLTİHAKI

Cezayirlilerin kendi arzularıyla Osmanlı Devleti'ne tâbi olduklarını gösteren önemli bir belge

Dünyadaki İslam düşmanları ve özellikle Batılılar, Osmanlı Devleti'ni, kılıcının korkusu ile topraklar fetheden, girdiği topraklara daima zorla yerleşen, mânâ ve kültürden uzak sömürücü bir imparatorluk olarak görmekte ve göstermektedir. Ne acıdır ki, onların bu propagandalarına kendilerinden çok biz Cumhuriyet nesli Türkler aldanmış bulunmaktayız. Bugüne kadar Osmanlı Devleti'ni bir İslam devleti değil, sömürgeci bir imparatorluk gibi görmeye ve göstermeye çalışmışız. Tarihimizin bu çarpıklığı mutlaka düzeltilmelidir.

Osmanlı Devleti, zorla ve zulümle hâkimiyetini mazlum milletlere kabul ettiren bir imparatorluk değildir. Belki, Müslümanların ve gayrimüslimlerin, eski tabirle istimâlet ile yani kendi meyil ve arzularıyla, adaletinden ve huzurundan istifade etmek gayesiyle hâkimiyeti altına girmeyi arzuladıkları ve vardıkları her yere i'lây-ı kelimetullah gayesiyle ayak basan bir İslam devletidir. Altı yüz sene yaşayan bir devletin elbette haseneleri de seyyieleri de olacaktır. Ancak kader-i ilâhinin bu kadar uzun seneler yaşamasını takdir ettiği bu devletin, hasenâtı herhalde seyyiâtına galiptir. Balkanlar'daki bazı Hristiyan gruplara, kiliselerde yaptıkları ayin-

lerde papazlar tarafından şöyle dua ettirildiğini, Amerika'da araştırma yapan bir arkadaşım, kilise kayıt defterinin orijinalinden bir müzede bizzat okumuş ve bize nakletmişti. **"Ya Rab! Bize de Osmanlı hâkimiyetinin altına girmeyi nasib et ki, dinimizi huzur içinde yaşayalım."** O halde Osmanlı Devleti, kılıca dayalı ve sömürgeci bir imparatorluk değil, eşine tarihte ender rastlanacak olan bir İslam devletidir. Burada Muhammed Abduh'un şu sözlerini tekrar etmeden edemeyeceğiz (Padişah Abdulhamid'e yazdığı bir layihada diyor):

"İtikad ediyorum ki, bu zamanda imanın şartlarının birincisi Allah'a imandır. İkincisi Peygamber'e imandır. Üçüncüsü de, Osmanlı Devleti'nin bekasına imandır. Zira bu devlet yıkılırsa, Alem-i İslam perişan olacak ve sahipsiz kalacaktır." [1]

Afrika'nın kuzey bölgelerinin ve özellikle Cezayir'in Osmanlı Devleti'ne iltihakı

Yukarıdaki söylediklerimizin bir delili olmak üzere müşahhas bir misal zikretmek istiyoruz. Bilindiği gibi Afrika'nın kuzey bölgelerine, Mısır'ı bir tarafa bırakırsanız Mağrib bölgesi denmektedir. **Mağrib** kelime anlamı itibarıyla batı demektir. Mağrib diyarını tarihçiler üçe ayırırlar: **Mağrib-i Aksâ**, Fas devletinin bulunduğu bölgedir. **Mağrib-i Evsat**, Cezayir bölgesidir. **Mağrib-i Ednâ** da, şimdiki Tunus ve kısmen de Libya topraklarıdır. Mağrib ülkelerinin yerlilerine Berberiler denir. Antropolog ve sosyologlarca sert mizaçlı, bildiğinden vazgeçmeyen, örf ve âdetlerine sımsıkı bağlanan vahşi bir kavim olarak vasıflandırılırlar. Bizi asıl ilgilendiren bu bölgenin ve sert mizaçlı Berberilerin etkilendikleri din ve medeniyetlerdir[2].

---

1 Başbakanlık Osmanlı Arşivi. YEE.; Akgündüz Belgeler Gerçekleri Konuşuyor (1), İstanbul, sh.162 vd.

2 İslam Ansiklopedisi, Berberiler Maddesi, Şemseddin Sami, Kamus'ül-A'lâm, Berberi Maddesi.

Berberiler, Emeviler zamanında İslam'la tanışmadan önce, 400 yıla yakın Hristiyanlık'ın ve Roma Medeniyeti'nin tesirinde ve istibdadı altında yaşamışlardır. Çok ilgi çekici olan, bu zaman zarfında, Berberilerin sadece % 20'sinin Hristiyan olabilmesi ve kendi atalarına ait batıl inançlardan asla taviz vermemesidir. Roma Medeniyeti'nden kalan eser ise, Akdeniz kenarındaki Roma asker ve dükalarına ait bazı harabe şatolardan ibarettir. İslamiyet ise, Kuzey Afrika'ya Hz. Ömer zamanında girmiştir. İnsanı hayretlere düşüren taraf, vahşi ve sert mizaçlı olan Berberilerin yüzde sekseninin 40-50 sene içinde İslamiyeti kabul etmesidir. Şu anda Mağrib ülkelerindeki Müslümanların nispeti % 90 civarındadır. Berberiler sadece İslamiyet'i kabul etmekle kalmamışlar; Kur'an lisanı olan Arapça'yı ana dillerinin yerine ikâme ettikleri gibi, aralarına yerleşen Müslüman Araplarla birlikte tek ırk haline gelmişlerdir. İşte İslam'ın gönüllerde kurduğu tahtı, bu vahşi milletin kurduğu Muvahhidler, İdrisiler ve Murabıtlar Devleti gibi İslam devletlerinde görebilirsiniz.

Mağrib (Kuzey Afrika) ülkelerinde Osmanlı hâkimiyeti ve Cezayirlilerin Yavuz Sultan Selim'e yazdıkları mektup

Kısa zamanda Berberilerin Müslüman olmalarını bir türlü hazmedemeyen Roma'nın kalıntısı Batılı devletler, daima Müslüman Mağriplileri rahatsız etmişlerdir. Bu bölgelerde kurulan İslam devletleri, iç ihtilafları sebebiyle zayıfladıkça, Demokles'in kılıcı gibi Fransız, İspanyol ve İtalyanları karşılarında görmüşlerdir. İşte XVI. asrın ilk çeyreğinde Mağrib ülkeleri yine Hristiyan istilasına ma'ruz kalmış ve kendi devletleri zayıf düşmüştür. Bir tımarlı sipahinin çocukları olan Oruç Reis ve Hızır Reis de, bu bölgeye Fatih zamanında gelmişler ve yerleşmişlerdir. Bahadır kardeşler, kısa zamanda Hristiyanları durdurma ve iç ihtilafları önlemek üzere gayret göstermişler ve bunda da muvaffak olmuşlardır. Avrupalıların Mağrib Müslümanlarını canavar gibi parça-

lamayı beklediğini çok iyi bilen Cezayirli Müslümanlar ve bunları birliğe davet eden Oruç ve Hızır kardeşler çareyi Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim'e mektup yazmakta bulmuşlardır. Mektubun gayesini tek cümleyle özetlemek mümkündür:

"Biz Osmanlı Devleti'ne tabi olmayı ve o devletin bir vilayeti olarak kalmayı istiyoruz. Mümkünse Hızır Reis'i de bize Beylerbeyi (vali) olarak tayin ediniz"[3].

İsterseniz mektubun özetini de takdim edelim, sonra da orijinalini kaydedelim:

"Cezayir'deki Kadı, Âlimler, İmamlar, Hatipler, Tüccarlar, Eminler ve bütün reayanın Sultan'a mektubudur.

Sultanımızın yüce makamına zafer ve saadet dualarımızı takdim ettikten sonra Cezayir'de olan biz bendeleri size yazıp ilan ediyoruz ki:

Sizin, bizim yanımızda büyük bir mertebeniz vardır. Gün geçtikçe size tazimin vücubuna ve lüzumuna daha çok inanıyoruz. Biz tazimlerimizi size arz etmek istiyoruz ki, mektup onun ifadesine kâfi değildir. Biz, saadetinizle sevinçliyiz. Size öyle itimat ediyoruz ki, güvenimizin içi, dışı, evveli ve ahiri güzel olacağınıza inanıyoruz. Emrinize hazırız. Bu bendelerinizin size hürmetten başka şeyleri yoktur. Şerefli makamınızın devamını istiyoruz. Bu bendelerimizin Allah düşmanlarının yaptıkları zulümler ve Allah dostu olan müminlerin yardımları ile ilgili haberleri uzundur. Ancak özeti şudur ki:

Azgın kâfirler Endülüs'ü istila ettikten sonra Vehrân Kalesi'ne geldiler. Diğer Müslüman beldelere tecavüz için Becaye ile Trablus'u aldılar. Sadece bizim diyarımız olan Cezayir kaldı. Daire ortasında kalan nokta gibi, garip ve şaşkın kaldık. Her taraftan kâfirler bizi sıkıştırdı. Biz de Habl-i Metin olan dinimize sarılıp Allah'a sığındık. Kâfirler bizi hâkimiyetleri altına almak istediler. Biz de baktık gördük ki, başka çaremiz yok. Ehl-i teslise mal, çoluk-çocuk perişan olmasın diye itaat

3 Krş. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, c.II, sh. 364 vd.

ettik. Bu sıkıntıdan sonra kâfirler geldi; Vehran'ı, Becâye'yi ve Trablus'u aldı. Gemilerle bizi esir almaya uğraştılar. İşte bu sırada büyük mücahit Oruç Bey, bir miktar gazilerle çıkageldiler. Biz de onu karşıladık. Ve "Allah'ın fazlıdır" dedik. Bizi kurtardı. Daha önce Becaya kalesine gelmiş, orayı almış ve mücahit Fakih Abdul-Abbas Ahmed bin Kadı ile kurtarmışdı. Kâfirlerin bir kısmı kaçtı ve bir kısmı da öldürüldü. Müslümanlar galip oldular. Sonra Oruç Bey oradan ayrılıp bizim imdadımıza koşmuştu. Oruç Bey, Telmesan Savaşı'nda şehit olunca kardeşi mücahit Hayreddin ona hayr'ul halef oldu. Tam adaleti ve Şer'-i Şerif'e ittibaından başka bir şeyini görmedik. Bize hâmi oldu. Mezkûr, size de çok tazim etmekte, cihadı asıl vazife bilmekte ve her şeyini Allah yolunda feda etmektedir. Kendisini İlây-i Kelimetullah'a adamıştır. Bütün gayesi size hürmet ve itaat olduğundan biz de onu sevdik. Nasıl sevmeyelim ki, bizimle birlikte cihad için at koşturmaktadır.

Bu sebeple yüce makamınıza arzumuz şudur ki; Emîrimiz Hayreddin size dönmek istiyordu. Buranın ileri gelenleri bırakmadılar; "Hristiyanlardan korkarız" dediler. Bu sebeple size elçimiz olarak Fakih Ebül-Abbas Ahmed gönderildi. Biz emirimizle beraber sizin hizmetinizdeyiz. Diğer hususları mektubu getiren size arz edecektir.

1-10 Zilkade 925 (Ekim 1519)"[4].

Mektubun Topkapı Sarayı'ndaki Aslı

4 Topkapı Sarayı Arşivi, No: 6456.

"MÜTERCEM-İ MEKTUB-I KADI VE HATİB VE FUKAHA VE EİMME VE TÜCCAR VE ÜMENA VE KAFFE-İ RE'AYA VE AMME-İ BERAYAY-I VE MEDİNE-İ CEZAYİR

Makam-ı âli-i Sultaniye'ye dua-i sa'd ve nasr ki, aksay-ı amale erşidirip isal kılındıktan sonra, Medine-i Cezayir'de olan bendelerin yazub ilam eyledükleri budur ki;

Makam-ı azimünize bizim yanımızda bir mertebede tazim vardır ki, eyyam üzerine vücubuna ve lüzumuna mu'terifleriz. Ve bab-ı müreffe'anuza bir vechile iclâl ederiz ki, mektub anın mektumuna vafi değildir, biz saadet-i eyyamınızla ferahlaruz ve zimam-ı ubudiyetinize irtisamla müstebşirleriz ve size bir vechile itimad ederiz ki, batını ve zahiri halis ve evaili ve evahiri müstahsendir. Emrinizi sâmileriz. Bu bendeler yanında cenab-ı muazzamınıza gâyet-i tazimden gayrı nesne yoktur. Ve makam-ı eşrefinizin müşerref olmasını taleb ederiz. Bu bendelere a'dâ-i dinden hâdis olan ehvâl ile ve Allah dostları olan mü'minlerin nasrı ve adüvvüllah olan kâfirlerin hezimeti ile ahbâr taviledir ve hâdise dahi celiledir. Amma mahsulı budur ki;

Taife-i tâğıye Endülüs vatanına müstevli oldukda Vehran Kalesi'ne intikal eyledi. Sair bilâda ta'addi eylemek için pes gelüb Becaye ile Trablus'ı aldıktan sonra ki bizim şehrimiz olan Cezayir baki kaldı, Vasat-ı dairede kalan nokta gibi garib ve hair kaldık. Her canibten ehl-i kefere bize müzâyaka verdi. Biz hemen habl-i metin-i dine teşebbüs edüb Allah'a sığındık. Pes taife-i tağıye bizi taleb eyledi ki, taht-ı zimmetine idhâl eyleye, biz dahi nazar edüb gördük ki, mihnet ve şedâid müşted oldu. Bizzarure Hak Te'âla ehl-i teslis üzerine nusret müyesser eyleyince, nefislerimüz ve harimlerimüz ve evladımuz ve emvalimüz korkusundan sulh eyledik ve seby ve tefrik havfından müdârâ ettik. İnnâ lillâhi ve innâ ileyli râci'ûn.

Bu muzâyakadan sonra ki, küffar gelüb Vehran'ı ve Becaye'yi ve Trablus'ı aldı. Kasd eyledi ki, gemiler ile bize dahi müstevli olub esir eyleye ve birbirimizden tefrik ede. Nâgah nâsır-ı din ve hâmi-i

müslimîn ve mücahid fî sebilillah olan Oruç Beğ bir mikdar gâziler ile çıka geldi. Biz dahi anı kabul ve ikram ile istikbal eyledik. Zira havfımızdan Allah fazlıyla bizi halâs etdi. Müşarünileyh Oruç Beğ bize gelmezden evvel Tunus şehrinden Becaye Hisarı'na gelmiş idi. A'dâ-i dinden alub ihvân-ı müslimin için tamir eylemek kasdına. Pes kal'a-i mezburü mücahid sâlih fakih Ebül-Abbas Ahmed bin Kadı ile muhasara edüb erkânına tezelzül verüb bünyanını hedm eyleyüb kal'aya girdiklerinde kâfirler binyelerinin ihtilalını ve minyelerinin hulûlını müşahede eylediler. Kal'a-ı mezbûrenin hizasında Müslümanlar hücum edüb azîm-ül-bina bir burcun da aldılar. Anveten kal'aya dâhil oldular. Kâfirlerin ol kal'adan bazı kaçub ve bazı ki, ruhları nara ulaşmasını Hak Te'âla muaccel eylemiş idi, katl olundu. Velhasıl Müslümanlar ol kâfirler ile envâ-ı muharebe ve mukatele ile ânâel-leyli ven-nehar işrakdan guruba değin cenkler eylediler. Ta ki müşarünileyh Oruç Beğ'in ashabından bir cemaat mufarakat eylediler. Müşarünileyh cemâ'at-i kalile ile ol kâfirler arasında kaldı. Müşarünileyh bize gelüb mülaki olmağa ve a'dâ-i dinden bizi halâs kılmağa sebeb bu olmuş idi.

Pes müşarünileyh Oruç Beğ Telmesan şehri muharebesinde -Rahimehullah- şehid oldukda, karındaşı mücahid fî sebilillah Ebü-t-Tükâ Hayreddin hayrı halef olub bizi hâmi oldu. Adl-i tânımından ve şer'-i şerif-i nebevîye ittibaından gayrı nesnesin görmedik. Mezkûr dahi daima makam-ı a'lânızı gâyet-i tazimle tazimde ve emr-i cihada iştiğalde olub i'lâ-i kelimetullah'a haris olmağın ve cümle-i âmâli saltanat-ı aliyyenize menût ve kemâl-i ihtiramınız üzere mebsût olduğu ecilden bizim dahi muhabbetimiz anın hakkında hâlis ve sabit olmuştur. Nice muhabbet eylemeyelim ki, bizimle bile etek belde sâid-i ikdâm üzerine gelüb bizimle bile cihad fî sebilillaha niyet-i hâlise ve kalb-i sâdıkla teveccüh eylemişdir. Ve şiddet ve rahâda Hak Te'âla'nın emri üzerine kâim olmağa ittifak edübdür. Akîde-i imaniyede kevkeb-i vehhâce ve delil-i vâzıh'ul-minhâca benzer.

Velhâletü hâzihî bu bendelerin makam-ı âliye ilam eyledikleri oldur ki, mezkûr emrimiz Hayreddin cânib-i a'lânıza gitmeğe azi-

met eylemiş idi. Belde-i mezburenin urefâsı tazarru' edüb koyu-vermediler. Kefere-i tâğıyeden havf eylediğimizden ötürü, Zira nasâra bize ziyade yaramaz kasıddadır, biz hod gâyet-i za'f ve felaketteyiz. Bu sebebden ötürü Bab-ı a'lânıza fakih âlim müderris Seyyid Ebül-Abbas Ahmed bin Ali bin Ahmed irsal olundu. Bir mezkûr emirimizle Cenab-ı a'lânızın hizmetkârlarıyız. Ve iklim-i Becaye ve garb ve şark ahalisi makam-ı a'lânızın hademesidir. Ve sâir bu bilâdda vâki olan ümûru işbu mektubla vardıkda makam-ı a'lânıza mezbur ilam eylese gerekdir.

Vesselâmü aleyküm ve rahmetullahi ve berekâtuhû.

Ve hurrire fî Evâil-i şehr-i Zilka'de min âm-i hamse ve işrîn ve tisâ-mie.

Zikrolunan Belde-i Cezayir'de Câmi-i Â'zam'da münzevi ve mu'tekif olan ubeydullah ve huveydim-i fukarâ-i ehl-I sünnet Muhammed bin Mansur bin Ali El-Halebî dahi mektub gönderüb arz-ı gurbetde zikrolunan kavm-i zu'afâ ile mezkûr Hayreddin gelüb erişince helâke karib olduklarını ve merreten ba'da uhrâ fetretlere uğrayub mihnetler çekteklerini ve hâliyâ dua-i devam-ı devlet-i Padişahîye müdâvemet eylediklerini ilam eylemiş.

Mütercem-i mektub-i ahali-i Belde-i Cezayir min Bilâdil-Mağrib ki, hâliya beğleri merhum Oruç Reis karındaş Hayreddin imiş."

Bunun üzerine Hayreddin Paşa, Cezayir Beylerbeyi olarak tayin edilmiştir. İşte Osmanlıların Cezayir ve Tunus'u nasıl fethettiklerinin doğru şahidi budur. Bu hakikat, 300 sene müddetince Cezayir ve Tunus'un Osmanlı elinde kalmasını temin etmiştir. Osmanlı elini çekince Avrupalıların zulmü tekrar başlamıştır. XX. asırda Cezayir'de yapılan Fransız vahşetini bilmeyen yoktur.

Burada şunu da belirtmekte yarar görüyorum ki, gerçek yukarıda anlatıldığı gibi olmasına rağmen, Avrupalılar günümüzde bile, Osmanlıların bu diyarlara zulümle girdiğini, Berberilerin hâlâ Hristiyan yahut putperest olduklarını anlatabilmektedirler. Bir zamanlar, Cezayir'de yaptıkları vahşeti, bize de Müslümanların

isyanı olarak kabul ettirdikleri gibi, 1988 yılında Roma'da yapılan bir ilmî konferansda, Prof. Dr. Halil Cin'in bu belgeyi tebliğ olarak sunması üzerine, Hristiyan ilim adamları ile Batı hayranı çok az Cezayirli bilim (!) adamı, itiraz etmek istemişlerse de, yine Hristiyan olan İtalyan profesörler gerçeği kabul etmişlerdir. 1989 haccı münasebetiyle kendisiyle tanıştığım Fas Yüksek Devlet Konseyi üyesi (Divan-ı Melik-i A'la) Prof. Dr. Ahmed Mâ'ul-Ayneyn de, bu vesikanın mânâsını tasdik etmiş, benzeri mektupların kendi arşivlerinde de bulunduğunu ifade ettikten sonra şunu söylemiştir:

"Şu anda sadece Mağrib ülkeleri değil, bütün Âlem-i İslam aynı ızdırab içinde. Ne zaman Âlem-i İslam'a sahip çıkıp bizi de sevindireceksiniz?"

Biz de soruyoruz:

"Ne zaman ey nesl-i cedid ve ne vakit ey İslam'ın bayraktarı olan şanlı milletin torunları?"

Bu sorunun cevabını vicdanımız ve kalbimiz **"Pek yakında..."** diye cevaplıyor. Siz de katılıyor musunuz, değerli okurlarım? Ve dua ediyor musunuz?

TARİHÎ AÇIDAN AZINLIKLARA TANINAN HAKLAR VE BİZ

Osmanlı Devleti ve Azınlık Hakları

Türkiye'de azınlıkların temel hak ve hürriyetleri ile alakalı verilen bilgilerin sağlam esaslara dayandırılabilmesi için, tarihi gelişmelerin göz önünde bulundurulması icap etmektedir. Evvela şunu belirteyim ki, 1071'den beri, şayet bu uzun tarih dönemeci içerisinde biz Müslüman Türkler, azınlıkların hak ve hürriyetlerine saygı göstermeseydik, bugün Türkiye'de az da olsa azınlıklardan söz edilebilir miydi? Aynı tarih dilimi içerisinde İspanya'da Müslüman azınlıktan eser kalmaması, Avrupalılar, daha doğrusu Hristiyan milletler ile bizlerin yani Müslümanların, bu konudaki gerçek tutumlarını göstermektedir. Biz bu tür mukayeseleri bir tarafa bırakarak, 1071'den bu tarafa azınlıklara ne gibi haklar tanımışız, bunu nazarlarınıza arz edelim.

Azınlık tabirine verilen mana, küçük farklarla da olsa, zaman içinde değiştiğinden, konuyu, üç ana başlık altında özetlemek istiyorum:

Birincisi: Tanzimat'tan önceki dönem diye ifade edebileceğimiz yaklaşık sekiz asırlık devredir.

İkincisi: Tanzimat'tan Lozan Antlaşması'na kadarki devredir.

Üçüncüsü: Cumhuriyet dönemidir. Son dönem hakkındaki ayrıntılı bilgiler ve bu devreye kadar olan gelişmeler üzerinde daha tafsilâtlı olarak duracağız.

Tanzimat'a kadar azınlıklar hukuku ve biz

Türkler, devlet olarak Müslüman oldukları 920 tarihinden 1926 yılına kadar, temel hukuk nizamı olarak İslam hukukunu benimsemiş ve tatbik etmişlerdir. Bu sebeple konuya, İslam hukukundaki nazari durum ve Müslüman Tük devletleri ve özellikle Osmanlı Devleti'ndeki tatbikât açısından bakacağız. İslam hukukunda insanlar, mensup oldukları dinlerine göre birbirinden ayrılırlar. Vatan ve millet mefhumları yerine, aynı dinin tabileri demek olan ümmet kavramı bu sebepten dolayı gündeme gelmiştir. Selçuklu Devleti'nde ve Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde, vatandaş demek olan ra'iyye, Müslüman ve gayr-ı müslim olarak ikiye ayrılır. Rumlar ile Ermenilerin Hristiyan ve Türklerin ise tamamen Müslüman olmaları tesadüf kabilinden ve kaderin bir cilvesidir[1].

Bu sebeple eski hukukumuzda, İslam ülkesinde ikamet eden insanlar, dinlerine ve tabi oldukları devlete göre üç ana gruba ayrılırlar:

1) Müslümanlardır ve İslam ülkesinin asıl vatandaşıdırlar.

2) Zimmîlerdir. Yani Müslüman olmadığı halde, zimmet akdi ile İslam ülkesinin hâkimiyeti altında yaşamayı kabul eden ve İslam ülkesinde devamlı ikamet hakkına sahip olan insanlardır. Mürtedler yani İslam'dan dönenler dışında, bazı görüş ayrılıkları bulunmakla beraber bütün din mensupları, bu statüyü kazanabilir. İslam ülkesinde asıl azınlık statüsüne sahip olan bunlardır. Selçuklu ve Osmanlı devletlerinde, bu grubun başını, Hristiyanlar, Yahudiler ve Mecusiler teşkil etmiştir.

3) Müste'menlerdir. Bu, kendilerine geçici olarak İslam ülkesine girme ve ikamet etme izni verilmiş olan yabancı gayrimüslimlere denir. Bunlar daha ziyade yabancı statüsünde bulundukları ve hakları açısından zimmîlere benzedikleri için, ayrıca üzerinde durmayacağız[2].

---

1 Islahat-ı Kanuniye, BOA, YEE, 14-1540, sh. 4 vd.

2 Zeydan, Abdülkerim, Ahkâm'üz-Zimmiyyîn, 10 vd.;Cin, Halil/Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, c. II, sh. 310 vd.

Selçuklu ve Osmanlı devletlerinde, yukarıdaki üçlü taksim aynen benimsenmiş ve dünyanın neresinde olursa olsun, Dar'ül-İslam denilen İslam ülkesi vatandaşı olan Müslümanlar, yine bir İslam ülkesi olan kendi devletlerinin vatandaşı gibi kabul edilmişlerdir. Yani, bütün İslam devletleri, tek statüde kabul edilerek **"Birleşik İslam Devletleri"** nazariyesi fiilen uygulanmıştır. Bunun tek istisnası İran'dır. Dolayısıyla, millet farkı gözetmeksizin her Müslüman, mesela Osmanlı Devleti'ni kendi devleti gibi gördüğünden, kesinlikle azınlık mefhumunun içine Müslümanlar dâhil edilmemiştir. Kendileri **"Birleşik Hristiyan Avrupa Devletleri"** nazariyesini tatbik için gayret gösteren Avrupalıların, bugün Anadolu'da yaşayan bir kısım vatandaşlarımızı azınlık olarak gösterme gayretleri, dinimize ve tarihi realiteye terstir. Zira Müslüman ülkede, Müslümanlar ana unsurdur. Bütün Osmanlı Kanunnamelerinde, Müslüman, zimmî ve harbî şeklindeki üçlü ayırımın sebebi budur. Gayrimüslimler ise, Anadolu fethedildiğinden beri, Anadolu'da azınlık statüsündedir. Bu esas, Tanzimat'tan sonra ve özellikle 1285/1868 tarihli **Tabi'iyyet-i Osmaniye Kanunnamesi** ile bozulmuştur[3].

Azınlık kavramını kısaca açıkladıktan sonra, şimdi de azınlıklara tanınan haklar üzerinde duralım:

Bu konudaki genel prensibi belirttikten sonra, bazı ayrıntılar üzerindede durmak istiyoruz: Hem Selçuklu ve hem de Osmanlı Devleti'nde, Müslümanlara tanınan hak ve hürriyetler, zimmî denilen gayrimüslim vatandaşlara da, bazı istisnaların dışında tanınmıştır. Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla, hak ve hürriyetlerin yeni yeni tanındığı şeklindeki iddia, Avrupalıların kuru bir iftirası ve bizdeki tarihi bilmeyenlerin de buna, bilerek veya bilmeyerek aldanmasından başka bir şey değildir. Zira Müslüman Türk devletleri, kendilerine, **"Bize tanınan haklar onlara da tanınır; bize yüklenen ödevler onlara da yüklenir"** şeklindeki hadisi, esas olarak kabul ve tatbik etmişlerdir. Müste'men denilen yabancılar da,

3 Takvim-i Vakâyi, No: 1044; Cin/Akgündüz, II/313-314.

zimmîler gibidirler. Ancak, İslam ülkesinde sadece geçici ikamet hakkına sahip olmalarından dolayı, devamlı ikamet nimetinin külfetleri bunlara yüklenmez[4]. Bu genel esaslardan sonra şimdi de bazı ayrıntılar üzerinde durmak istiyoruz:

1- Siyasi ve İdari Haklar

Bu haklar sadece zimmîlere tanınmıştır. Bu konuda şu iki hususun bilinmesinde yarar vardır:

Birincisi: Zimmîler, İslam ülkesinin vatandaşı olduklarından kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptirler. Din ile bağlantısı bulunmayan alanlarda zimmîler de kamu görevlisi olabilmektedir. Bu kaidenin tek istisnası, zimmîlerin devlet başkanlığı, ordu komutanlığı, valilik, sancak beyliği, sadâret ve kadılık gibi, hâkimiyet hakkını kullanma manasını ifade eden görevlere getirilemeyişleridir. Osmanlı Devleti'nde durum böyledir. Tanzimat'tan sonra bazı zimmîlere bakanlık görevi bile verilmiştir. Bu arada zimmîler, kendi cemaatleri içinden seçilen ve devlete karşı sorumlu bulunan dini bir şef tarafından idare olunmaktadırlar. Hristiyan cemaatlerin başında patrik ve metropolitler, Yahudilerin başında ise hahambaşılar bulunuyordu[5].

İkincisi: Seçme ve seçilme hakları konusunda ise şunlar söylenebilir: Seçimle işbaşına gelen halifenin kendisi Müslüman olması gerektiği gibi, seçmenlerinin de Müslüman olması icap eder. Şûra meclisi yani yürütme meclisinin üyeleri konusunda da, zimmîlere seçme ve seçilme hakkı uygulamada tanınmamıştır. 1876 tarihli **İntihâb-ı Meb'ûsân Kanunu** ile bu esaslar çiğnenmiş ve zimmîlere, İslam'ın verdiğinden fazlası verilmeye kalkışılmıştır. Neticesi de Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ve yıkılması olmuştur. Bugün kendilerini hukuk devleti ilan eden birçok devletin, başta

4 Kasani, Bedâyi', VII/100.

5 Zeydan, Ahkâm, 76-83; Ahmed Refik, Hicrî 12. Asırda İstanbul Hayatı, sh. 227 vd.

Amerika olmak üzere, siyahlara seçme ve seçilme hakkını daha düne kadar çok görürken, bize çeşitli teraneler okumaları, her halde iyiye işaret değildir[6].

2- Temel Hak ve Hürriyetler

Konuyu ana başlıklarıyla özetlemek gerekirse;

A) Zimmîler şahsi hak ve hürriyetlerden tıpkı Müslümanlar gibi yararlanmışlardır. Bunlar için de bazı cüzi sınırlamalar dışında, seyahat hürriyeti, şahsın dokunulmazlığı ve mesken hürriyeti gibi hak ve hürriyetler vardır. Hem de Avrupalının, kadınları insandan saymadığı günden beri vardır. Bu konuda tarihimiz, bütün insanlığa ibret olacak şeref sayfaları ile doludur. Seyahat ve ikamet hürriyetlerinin tek istisnası, Kur'an'ın emriyle zimmîlerin Hicaz bölgesine sokulmamalarıdır. Bu arada zimmîlerin mesken ve ikametgâh hürriyetleri, Osmanlı Devleti'nde, kendilerine, Müslümanlara zarar vermeyecek şekilde tanzim olunmuştur. Zimmîler, genellikle şehrin kenar semtlerinde, Rum, Ermeni ve Yahudi mahallelerinde gruplar halinde iskân edilmişlerdir. Mesela 1582 tarihli bir fermanla zimmîlerin İstanbul'da Eyüp semtinde oturmaları yasaklanmıştır. Muhtelif fermanlarla, İslam hâkimiyetinin nişanesi olarak, zimmîlere ait evlerin Müslümanların evlerinden yüksek olmaması emredilmiştir[7]. Zimmîlere şahsî hak ve hürriyetlerinin, meşru dairede tanındığını, aslen Macar olan bir müsteşrik şöyle ifade etmiştir: "500 sene hâkimiyetleri altında yaşadığımız Osmanlılar, bize hayat hakkı tanımasalar ve günde bir gayrimüslim öldürselerdi, bugün Yunan, Sırp, Bulgar ve Romen halkından bahsedilemezdi".

B) Zimmîlere din ve vicdan hürriyeti de meşru dairede tanınmış ve tatbik edilmiştir. Osmanlı hukukunda zimmîlerin dinle-

6 Düstur, II. Tertip, I vd.; Zeydan, Ahkâm, 83-85.
7 Ahmet Refik, 53-54, 83-84, 157, 105, 713.

ri ile başbaşa bırakılmaları, İslam'dan alınan temel bir prensiptir. Ancak İslam hâkimiyeti ile bu hürriyetleri dengelemek için bazı kayıtlamaların getirildiği de inkâr olunamaz. Evvela, İslam devletler hukukuna göre, sulh yolu ile fethedilen ülkelerde mevcut olan zimmîlerin mabetlerine dokunulmaz, ancak yenilerinin inşasına da izin verilmeyebilir. Savaş yoluyla fethedilen topraklarda ise, İslam devletinin reisi, âmme maslahatına dayalı bir takdir hakkına sahiptir. İsterse, eskileri de yıktırabilir.

Bu şeri hükümlere rağmen, Fatih Sultan Mehmet'in savaş yoluyla fethettiği İstanbul'daki kiliselerin bir kısmını olduğu gibi bırakması, Müslüman Türklerin din ve vicdan hürriyetine verdiği önemi göstermektedir. Ebüssûud, bunu fetvasında belirtmiştir. Yine Fatih'in Sırp Kralı Brankoviç'e, Macar Kralı'nın **"Sırbistan'ın her tarafında Katolik kiliseleri tesis edeceğim, Ortodoks kiliselerini yıkacağım"** dediğini bile bile, "Eğer devletime itaat ederseniz, her camiinin yanında bir kilise inşa edilecek; buralarda herkes kendi Hâlıkına ibadet edecek" cevabını vermiştir[8]. Ayrıca, Zimmîler, haç ve çan gibi dini sembollerini, mabetleri içinde izhâr edebileceklerdir. Ancak Müslümanların sâkin oldukları şehirlerde, mabetleri dışında izhar edemeyeceklerdir. Bu sembollerini reklam ve propoganda için asla kullanmayacaklardır Zimmîlerin düşünce, toplantı ve eğitim hürriyeti de mevcuttur. Ancak bu hürriyetlerin şeri hükümlere aykırı olmayacak şekilde kullanılması şarttır. Kendilerine has mekteplerinde, çocuklarını eğitme ve dinlerini öğrenme hakkına sahiptirler. İstanbul'daki okulları bu hürriyetin canlı şahitleridirler.

Zimmîlere, devlet bütçesinden finanse edilen kamu hizmetlerinden yararlanma, bazı istisnalar dışında sosyal güvenlik kurumlarından istifade etme ve çalışma hakkı da tanınmıştır. Biz ayrıntıya girmiyoruz.

8 Zeydan, Ahkâm, 95-98.

3- Diğer Haklar

Yani zikredilenlerin dışında kalan mevzularda, bir kısım cezai hükümler, aile ve miras hukukuna ait inanç farklılığından doğan bazı müesseseler dışında, zimmîler, tamamen Müslümanlar gibidirler. Yani akideye dayanmayan konularda Müslümanların tabi olduğu hükümlere tabidirler. Şeriye sicillerini tetkik edip de, Yorgi yerine Ahmed'in ve İlzak yerine Mehmet'in mahkum edildiğini görenler, bu esasların satırlarda kalmadığını müşahede edeceklerdir. Zimmîlerin mülkiyet hakkı başta olmak üzere her haklarına riayet edildiğini görmek istiyenler, binlerce sayfayı bulan ve adetleri 20.000'i geçen şeriye mahkemesi kararlarına müracaat edebilirler[9].

4- Vazife ve Mükellefiyetleri

Yukarda kısaca bahsedilen hak ve hürriyetlerden yararlanan zimmîlerin bazı vazife ve mükellefiyetleri de söz konusudur. Bunları birer cümle ile özetlemekte yarar vardır:

Evvela, belli şartları taşıyan şahıslardan alınan cizye vergisi karşılığında, zimmîler, askerlikten muaftırlar. Yani cizye vergisi aslında ek bir mükellefiyet sayılmaz.

Sâniyen, arazilerinden haraç denilen bir vergi vermekle mükelleftirler. Osmanlı Devleti, Anadolu ve Rumeli arazisini aslı harâcî arazi olan mirî arazi statüsünde kabul ettiğinden, bu vergide Müslümanlar ile zimmîler aynıdır.

Sâlisen, gümrük vergisinde zimmîlerden alınan nisbet Müslümanlarınkinden fazladır. Ancak kapitülasyonlarla bu nisbet çok düşürülmüştür. Bunlardan başka zimmîlerin bazı vecibeleri daha vardır. İslam'a hakaret sayılabilecek ve Müslümanları gözden düşürecek hareketlerden kaçınacaklardır. Dinlerinin reklam ve propogandasını yapamayacaklardır. Sadece gayrimüslimlerin ya-

9 Rehber-i Mu'âmelât, Bend, 213 vd.; Zeydan, Ahkâm, 130-136.

şadığı şehirlerin dışında, içki ve domuz satamayacaklardır. Kılık kıyafet ve benzeri hususlarda Müslümanları taklit edemeyeceklerdir. Bu sebepledir ki, Osmanlı Devleti, zimmîlerin kıyafetleri açısından bazı sınırlamalar getirmiştir[10].

Tanzimat'tan önce azınlıkların hak ve hürriyetlerini böylece özetledikten sonra, şu iki hususun da açığa kavuşturulmasını istiyoruz:

Birincisi: Müslüman ecdadımız, günümüzdeki Avrupalılar gibi çifte standartlı davranmamıştır. Nazari planda vaad ettiğini, uygulamadaki bazı hatalar dışında aynen tatbik etmiştir. Bunun canlı bir misalini, zimmîlere tanınan hakları yazılı bir emir ve ahitname haline getiren Fatih Sultan Mehmet'in şu fermanında görüyoruz:

"Galata Zimmîlerine Verilen Ahitname"

(Galata zimmîlerin ahitnamesidir. Ebül-Feth Sultan Muhammed Han İstanbul'u feth eyledükde vermiştir. Rumca yazılub üzerine tuğra çekilmiştir)

"Ben Ulu Padişah ve ulu şehinşâh Sultan Muhammed Han bin Sultan Murâd'ım. Yemin ederim ki, yeri göğü yaradan Perverdiğar hakkı içiin ve Hazret-i Resûlün-Aley'is-Salâtü Ve's-Selâm-pâk, münevver, mutahhar ruhu içün ve yedi Mushaf hakkı içün ve yüz yirmi dörtbin peygamberler hakkı içün, dedem ruhîçün ve babam ruhîçün, benim başım içün ve oğlanlarım başîçün, kılıç hakkîçün, şimdiki hâlde Galata'nın halkı ve merdüm-zâdeleri atebe-i ulyâma dostluk içün Babalan Pravizin ve Markizoh Frenku ve tercümanları Nikoroz Baluğu ile Kal'a-i mezkûrenin miftâhın gönderüb bana kul olmağa itaat ve inkıyâd göstermişler. Ben dahi;

1. Kabul eyledim ki, kendülerin ayinleri ve erkânları ne vechile câri ola-gelirse, yine ol üslub üzere âdetlerin ve erkânların yerine getüreler. Ben dahi üzerlerine varub kal'alarını yıkub harâb etmeyem.

10 Cin/Akgündüz, II/318-319.

2. Buyurdum ki, kendülerin malları ve rızıkları ve mülkleri ve mahzenleri ve bağları ve değirmenleri ve gemileri ve sandalları ve bilcümle metaları ve avretleri ve oğlancıkları ve kulları ve cariyeleri kendülerin ellerinde mukarrer ola, müte'ârız olmayanı ve üşendirmeyem.

3. Anlar dahi rençberlik edeler. Gayrı memleketlerim gibi deryadan ve kurudan sefer edeler, kimesne mâni ve müzâhim olmaya, muaf ve müsellem olalar.

4. Ben dahi üzerlerine harâc vaz' edem, sâl be-sâl edâ edeler gayrılar gibi. Ve ben dahi bunların üzerlerinde nazar-ı şerifim dirîğ buyurmayub koruyanı gayrı memleketlerim gibi.

5. Ve kiliseleri ellerinde ola, okuyalar ayinlerince. Ammâ çan ve nâkûs çalmayalar. Ve kiliselerin alub mescid etmeyem. Bunlar dahi yeni kilise yapmayalar.

6. Ve Ceneviz bâzirgânları deryadan ve kurudan rençberlik edüb geleler ve gideler. Gümrüklerin âdet üzere vereler. Anlara kimesne te'addî etmeye.

7. Ve buyurdum ki, yeniçerliğe oğlan almayanı ve bir kâfiri rızası olmadan Müslüman etmeyeler ve kendüleri aralarında kimi ihtiyâr ederlerse maslahatları içün kethüdâ nasbedeler.

8. Ve buyurdum ki, evlerine doğancı ve kul konmaya ve kal'a-i mezkûre halkı ve bâzirgânları angaryadan muaf ve müsellem olalar.

Şöyle bileler, alâmet-i şerife itimad kılalar.

Tahrîren Fî Evâhir-i Cemâziyelûlâ sene seb'in ve hamsîn ve semâne-mi'ete" (857 H./1453 M.)11.

11 Paris, Bib. Nat. ms. fonds turc anc. n. 130, fol. 78.

Galata Zimmîlerine Verilen Ahitname

Galata Zimmilerine Verilen Ahitname

İkincisi: Bazı araştırmacıların, Osmanlı Devleti'nin, ülkesinde yaşayan bütün zimmîlere aynı hakları tanımadığı ve çoğunluğunun üzerinde velayet hakkını kullandığı şeklinde özetlenebilecek olan yanlış tespit ve tevilinin tashihidir. Önce, Osmanlı Devlet'inin zimmîlere ait hakları ülkesindeki bütün zimmîlere tanıdığının delili, sayıları milyonları bulan mahkeme kararları yani şeriye sicil kayıtlarıdır. Sonra, velayet hakkı konusu iyice anlaşılamadığından mesele birbirine karıştırılmaktadır. Osmanlı Devleti, İslam devletleri umumi hukukunun ülül-emre tanıdığı yetkiye dayanarak, özellikle I. Murat'dan itibaren gayrimüslim esirlerin beşte birini devlet hazinesine köle olarak almıştır. Bunlara köle muamelesi yapmak yerine, kapıkulu askerleri adıyla yeniçeriliğe, ortakçı kullar adıyla padişah haslarında çiftçiliğe, koyun ve sığır kulları adıyla da, hazineye ait koyun ve sığır sürülerinin bakımına alıkoymuştur. Elbetteki bu çeşit gayrimüslimler üzerinde velayet hakkına sahiptir; yoksa bunlar asla zimmî statüsünde değillerdir.

Tanzimat'tan sonraki dönemde azınlıklar ve biz

Konuya girmeden önce iki noktaya dikkat çekmek istiyorum:

1) Tanzimat ve bunu takip eden fermanlar, bugün bilinenin ve maalesef öğretilenin tersine, Türk hukuk tarihinde ilk hak ve hürriyetler manzumesi değillerdir. Müslüman ecdadımızın, hak ve hürriyet anlayışı, şer'-i şerif ve kanun-ı münif dediği hukukunda mevcuttur.

2) Biz Tanzimat'ın lüzumuna değil, tutulan yola karşıyız. O dönemde yeni bir düzenleme yapılmalıydı ve tatbikat perişan vaziyetteydi. Ancak körü körüne Avrupa'yı taklit, tanzimat değil, tahribat oldu.

Şimdi asıl konumuza geçebiliriz:

a) Siyasi gelişmeler ve Osmanlı Devleti'nin gün geçtikçe daralması göz önüne alınırsa görülecektir ki, "yeniden düzenlemeler" demek olan Tanzimat, Osmanlı Devleti'nin kendi isteğiyle ve ken-

di yararına olarak yaptığı yeni ve faydalı düzenlemeler değildir. Tam aksine, maalesef Osmanlı Devleti, kukla haline gelmiş ve Avrupa devletleri oradan üfledikçe o burada oynar olmuştur.

Bu acı halin en acıklı neticelerini, devletler hususi hukukunda görüyoruz. Osmanlı Devleti'nin zayıflaması, dış devletlerin baskısı ve Osmanlı hukuk nizamının icradaki bozukluklardan dolayı sarsılmış olması, azınlıkların haklarını görünürde savunan siyasi hareketlere hız kazandırıyordu. İç ve dış baskıların telkin ve tahriki ile haddini aşan II. Mahmud, şöyle diyebiliyordu: "**İsterim ki, bundan sonra Müslümanlar camide, Hristiyanlar kilisede ve Yahudiler havrada biribirinden ayrılsın**"[12]. Yani diğer alanlarda eşit olsunlar. Hâlbuki İslam hukukuna göre, saydığımız istisnalar dışında zaten eşitlik vardı. Azınlıkların isteği ise, siyasi eşitlik yani hâkim unsurun Müslümanlar olmaması idi. Padişah böyle derken, Hristiyan bir yetkili de şunu itiraf ediyordu: "**Türklerle Hristiyanlar arasındaki fark, sadece elbisede, isimde ve selam tarzındadır**"[13]. Bu anlayışı, Ermeni katoliklerin bir millet olarak tanınması takip ediyordu.

Nihayet, 1839'da Müslüman ve gayrimüslim tebaanın can, ırz ve mallarının korunmasını teminat altına almak üzere Gülhâne Hatt-ı Hümâyûn'u ilan edildi. Bu fermanla Avrupalılar, istedikleri tam eşitliği elde edememişlerse de, en azından vaadini almışlardır. Tanzimat'la birlikte sancak ve eyalet merkezlerinde Müslüman ve zimmî üyelerden oluşan meclisler kurulmuş ve her ihtifâlde azınlıklardan bahsedilir olmuştur. 1844'te Hristiyanların mezhep değiştirme yasağı kaldırılmıştır. Bütün bunlar, Avrupalıları tatmin etmemiştir. Zira onların arzusu, azınlıkları hâkim unsur haline getirmeleri ve bu konuya mâni teşkil eden İslam milletler hukuku kaidelerinin terkidir. İşte bu baskılar sonucu Islahat Fermanı ilan edilmiştir.

b) Azınlıkların İslam hukukundaki statüsünü bir İslam devleti olan Osmanlı Devleti'nin eliyle değiştirmek gayesiyle ve gayr-ı müslimlerle ilgili olarak ilan edilen 1856 tarihli Islahat Fermanı

12 BOA, YEE, 14-1540, sh. 23.

13 Fındıkoğlu, Z.F., Tanzimatta İçtimai Hayat, Tanzimat I, İstanbul 1940, sh. 619.

ile elde edilen veya edilmek istenen şunlardı: Avrupalıların kulağına hoş gelmesi için mezhep hürriyetinin icrası vaad edilmiştir. Hâlbuki İslam hukukunda da bu hürriyet vardır. Avrupalılar mürted hakkındaki şeri hükmü değiştirmek istemişlerse de, buna muvaffak olamamışlardır. Bütün baskılara rağmen, sadece karma mahkemelerde gayr-ı müslimlerin şahitliği kabul edilmiştir. Azınlıkların mahalli meclislerde temsili esası getirilmiştir. Fermanın yeni gibi gösterdiği, davaların neşir ve ilanı, işkencenin kaldırılması gibi hususlar, zaten şer'-i şerifte vardır[14]. Bu ferman, ne Müslüman ve ne de gayrimüslim tebaa tarafından beğenilmemiştir. Müslümanlar kendi ülkelerinde garip olduklarının farkına varırken, gayrımüslimler de iyice şımarmışlardır. İslam devletler hukukunun esaslarının devre dışı bırakılması, Müslümanları çileden çıkarmıştır. O zamanki otoritelerin ifadesiyle, bu ferman, Osmanlı Devleti'nin ölümünü hızlandıran zehir iğnesi olmuş ve siyasi çatışmalar bundan sonra başlamıştır. Hersek ve Bulgar isyanları bu fermanın meyveleri arasındadır[15].

c) 1876 tarihli Kanun-ı Esasî, vatandaşlık mefhumunu, "*müslim, zimmî ve müste'men*" üçlüsünden çıkarmış ve Osmanlı ülkesinde bulunan herkesi eşit şekilde Osmanlı saymıştır. Yani bu herkes mefhumunun içine Hristiyan ve Yahudiler de dâhildir ve Türklerin hâkim unsur vasfı ortadan kalkmıştır. Artık İslam milleti değil, Osmanlı milleti vardır. Bunu 1864'te vilayetlerdeki meclislere azınlıktan üyelerin de katılması; hukuk ve cinayet meclislerine gayrimüslim üyelerin atanması ve nihayet 1879'da Adliye ve Mezâhib Nezâreti'nin kurulması takip etmiştir. Azınlıklar, İslam devletine tabi olmanın bir alameti olan cizyenin de önce adını bedel-i askeri olarak değiştirmişler, sonra askere alınma çabalarına girişmişlerdir. Bunu, İslam'ın asırlardır tanıdığı din hürriyetini istismarları takip etmiş ve bu hürriyetin sınırları yeni kilise ve havra inşası talepleriyle de kalmayarak, kendi dinlerinin propogandasına kadar vardırmışlardır. II. Meşrutiyet'ten sonra iyice

14 Düstur, I. Ter. I/4 vd.; BOA. YEE, 14-1540, sh. 24. vd.

15 Cevdet Paşa, Tezâkir, c. 1-12, sh. 68 vd.

azıtan azınlıklar, Osmanlı Devleti'nin iki üç bakanı kendilerinden olduğu halde, yine de haklarımız çiğneniyor diye Avrupalı devletlere Osmanlı Devleti'ni şikâyet etmişlerdir. Nihayet Osmanlı Devleti yıkılınca, ona diş bileyen kandırılmış Müslümanların ve nankör gayrimüslimlerin hali, bugün Filistin'de, Suriye'de, Lübnan'da, Balkanlar'da ve Rusya'da gün gibi ortadadır. İbret alınırsa, tarih tekerrür etmeyecektir[16].

Cumhuriyet Dönemi'nde azınlıklar ve biz

Cumhuriyet döneminde, azınlıklarla ilgili bazı genel kanaatlerimi özetleyerek bu yazıya son vermek istiyorum:

a) Laiklik ilkesi kabul edildiği için, asırlardır, Anadolu'nun hâkim sınıfı olarak kabul edilen Müslümanlar ve özellikle Müslüman Türklerin bu imtiyazı sona erdirilmiş ve azınlıklar da Türk vatandaşı olarak her çeşit siyasi ve sosyal haklardan yararlanmaya başlamıştır. Artık azınlıkların haklarından değil, azınlık imtiyazlarından ve yüce haklarından bahsedilmektedir. Lozan Antlaşması'nın 38,39,40 ve 41. maddeleri, laiklik ilkesinin sadece Müslümanlar için konduğunu açıkça göstermektedir. Sadece 40. maddeyi hatırlatmamız yeterli olacaktır kanaatindeyiz:

"Gayrimüslim ekalliyetlere mensub olan Türk tebaası hukuken ve fiilen diğer Türk tebaaya tatbik edilen aynı muamele ve teminattan müstefid olacaklardır. Bunlar bilhâssa, masrafları kendilerine ait olmak üzere, her türlü müessesât-ı hayriye, diniye veya içtimâiyeyi, her türlü mektep ve sâir müessesât-ı talim ve terbiyeyi tesis, idare ve murâkabe etmek ve buralarda kendi lisanlarını serbestçe istimal ve ayin-i dinilerini serbestçe icra eylemek hususlarında müsâvi hukuka malik olacaklardır."

Müslümanlara ait camiler yıkılırken, medreseler kapatılırken ve ezan bile Arapça okutulmaya müsaade edilmezken, gayrimüslimlere tanınan sınırsız hürriyetler, sizlere Sayın Ahmet

16 Cin/Akgündüz, II/336-337.

Kabaklı'nın "**Temellerin Duruşması**" kitabını okumanızı tavsiye etmekten başka yorumumuzun bulunmadığını belirtme mecburiyetini hissettirmektedir.

b) Mesele bununla da kalmamıştır. Özellikle Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde, asırlardır azınlık olan gayrimüslimler asıl vatandaş, hâkim sınıf olan Müslüman Türkler azınlık durumuna sokulmuştur. Bu hâl, hususen din ve vicdan hürriyeti açısından böyledir. Dokuz yüz senelik tatbikatın tersine, Müslümanlara ait mevlitler yasaklanırken, Hristiyanlara ait yılbaşı ve noel baba kutlamaları resmî hale getirilmiştir. Çarşılarda, açıkça domuz ve şarap satılması teşvik edilirken, Müslümanlara ait tesbih, takke ve Kur'an satılması bir zamanlar yasaklanmıştır. Namaz kılanın devlet bünyesine alınması sakıncalı bulunurken, Ermeni olan Agoplar devletin beyin müesseselerinin başlarına ve özellikle Yahudi menşeliler de hariciyeye yerleştirilmeye başlanmıştır. Bütün bu garabetler, kısmen de olsa sona erdiğinden, meseleyi uzatmak istemiyoruz.

c) Cumhuriyet döneminin başlarında ve 1950 öncesine rastlayan zamanlarda, gayrimüslimlere ait vakıflar ve mektepler büyük bir itina ile himaye görürken, Müslümanlara ait vakıflar çarçur edilmiştir. **Ali Himmet Berki'nin** tespitine göre 200 ile 300 bin arasındaki vakıf malı İstanbul'da, çoğunlukla da gayrımüslimlere olmak üzere, yok pahasına satılmıştır. İki caminin arası ölçülmüş ve eğer 500 metreyi geçiyorsa, küçük olanı yıkılmıştır. Hamdolsun öz yurdumuzda azınlık statüsünden kurtulmaya başladığımızdan beri, bu konulara da sahip çıkmaya başlamışızdır.

d) 1923 tarihli *Lozan Muahedenamesi* ise, ekalliyetlerin himayesi için 9 madde sevk ederken, öz vatanında ekalliyet durumuna düşen Müslüman Türk halkı için ciddi bir şey ortaya koyamamıştır. Bu arada fethin ve İslam'ın sembolü olan Ayasofya'da, Fatih'in cami halini değiştirenlere lanet etmesine rağmen, yad eller tarafından, eski haline çevrilememişse de, asıl maksadı da ortadan kaldırılarak müzeye çevrilmiştir. Kanaatimize göre, Ayasofya, Lozan'ın "*Türk hükümeti, mezkûr ekalliyetlere ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve sair müessesât-ı diniyeye her türlü himayeyi*

bahşeylemeyi taahhüd eder" şeklindeki 42. maddesinin III. fıkrasına dayanılarak kapatılmıştır. Ancak kapatılma kararı, hem eski vakıf hukuku açısından ve hem de kararın şekli açısından hukuka aykırıdır. Zaten bakanların birçoğu da imzalamamıştır[17].

Netice olarak, Lozan Muahedenamesi'nden sonra, İngiliz Avam Kamarası'nda "Türklerin istiklalini ne için tanıdınız?" diye yükselen itirazlara, Yahudi olan Lord Gürzon şu cevabı vermiştir: "*İşte asıl bundan sonraki Türkler, bir daha eski satvet ve şevketlerine kavuşamayacaklardır. Zira biz onları maneviyat ve ruh cephelerinden öldürmüş bulunuyoruz*". Yine kendisi gibi Yahudi olan Nayim Hayun ise "Siz Türkiye'nin mülki istiklalini kabul ediniz. Onlara ben İslamiyeti ve İslam'ın bayraktarlığı vasfını, ayaklar altında çiğnetmeyi taahhüd ediyorum" demiştir. Ve gerçekten de Nayim, Türk murahhaslar heyetinin müşaviri durumundadır. Ancak Müslüman Türk milleti rahmet-i ilâhiyyeden ümit kesmemiştir ve Yüce Allah da, bin senedir dininin bayraktarı olan Türk milletini yine eski haşmet ve şevketine kavuşturacak günlere getirmiştir. Yani tekrar Müslüman Türk milletinin hâkim sınıf ve azınlıkların da azınlık olacağı bir devreye girmiş bulunuyoruz. Bu silsilenin son halkası Ayasofya'dır ve bazı Yahudi bozmaları istemese de, tekrar ulu mabet haline gelecektir.

17 Lozan Muahedenamesi, md. 42.

MERHUM CUMHURBAŞKANI TURGUT ÖZAL'IN DOĞRU TARİH MERAKI VE KENDİSİNE TAKDİM OLUNAN SON İKİ RAPOR

Merhum Turgut Özal'ın ehemmiyet verdiği hususların başında, yeni nesle yetmiş yıldır yanlış öğretilen tarihimizin ve özellikle Osmanlı Tarihi'nin doğru olarak yeniden öğretilmesiydi. 21. yüzyılın yeniden Müslüman Türk Asrı olması ve Türk Milleti'nin kendi benliğine yeniden kavuşması için, bunu zaruri görüyor ve bu manaya yönelik gayretleri de destekliyordu.

Devlet Planlama Teşkilatı'nda iken yakın mesai arkadaşlarından birinin anlattığına göre, gerçekleştirmek istediği projelerden biri de, kültür projesiydi ve bu kültür projesinin ana noktası da Osmanlı Hukuk Sistemi ve bunu teşkil eden Osmanlı Kanunnameleri idi.

1989 yılında bazı muzır şahısların bizim yürüttüğümüz "**Osmanlı Kanunnameleri Ve Hukuki Tahlilleri**" adlı 12 ciltlik projemizi engellemek istemeleri üzerine, meseleyi duyar duymaz iki türlü müdahalede bulundu;

Birincisi; "Hocam, müsaade ederseniz ben bu kitaba bir önsöz yazayım da kimse artık engel olmaya kalkışmasın" dedi ve bu sözü söylediği günlerde kısa zaman içerisinde Başbakan Turgut Özal imzasıyla önsözünü Erzurum Milletvekili Mehmet Kahraman vasıtasıyla gönderdi.

İkincisi ise, araştırma için problemler bulunan Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nden fotokopi ve mikrofilm alabilmem için Başbakan olarak özel onay çıkartmasıydı.

Tarihe ve özellikle doğru tarihe olan merakını Osmanlı Kanunnameleri'ni cilt cilt takip ederek gösterdi. Konu ile ilgili profesörler dahi bazı sebeplerle önceleri çekimser kalırken o, her cildini takip ediyordu.

Zaman zaman başta Güneydoğu Meseleleri olmak üzere bazı konularda yazılı ve sözlü raporlar istiyor ve ilmin esasları altında ortaya konan görüşleri siyasi ve sosyal mahfillerde müdafaa etmekten uzak durmuyordu.

Nihayet 1993'e rastlayan Ramazan ayından önceki bir Cuma günüydü. Balkan gezisinden yeni dönmüştü. Beraber Köşk Camii'nde Cuma namazını kıldık ve makamına gittik. Başyaveri ile beraber, Balkan gezisinde Osmanlı tarih bilgisine çok ihtiyaç duyduklarını ve özellikle her yerde muhatap oldukları Devşirme usulü ve Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki İdare Tarzı hakkında doğru dürüst bilgi sahibi olmadıklarını söylediler ve özellikle devşirme usulü hakkında bazı sorular sordular. Soruların özetini, devşirme usulünün Osmanlı Devleti tarafından uygulanan bir zulüm vasıtası olduğu, bu uygulamanın insan haklarına aykırı olduğu ve Müslüman olan dedelerimizin bunu nasıl yaptıkları ile alakalıydı. Mesele kısaca izah edildikten sonra, Merhûm Cumhurbaşkanımız, çevresine dönerek, "Görüyorsunuz ki, doğru tarih öğretilirse, bizim tarihimizde yüzümüzü kızartacak bir şey bulamazsınız." diye ilave etti ve benden bu anlattıklarımı yazılı bir rapor haline getirmemi söyledi.

"Osmanlı Devleti'nde Devşirme Usulü" ve **"Rumeli'de Osmanlı Devleti'nin İdare Tarzı"** hakkında iki rapor hazırlayarak, Ramazan Bayramı'ndan önceki son Cuma günü yine Cumhurbaşkanlığı makamında kendilerine takdim ettim. Önce, yarım saate yakın, raporları özetledim ve sonra da kendilerine verdim. Bu takdimden sonra söylediği şu iki hatırayı ebedileştirmek için kaleme almak istiyorum:

Birincisi: Devşirme usulü hakkında anlattıklarımı dinledikten sonra, çevresine dönerek, "*Ben size, Osmanlı Devleti'nin insan hak-*

larına aykırı davranmayacağını söylememiş miydim? İşte hocamın raporu benim kanaatimi destekliyor. Ancak belgeye dayanmadığı için, daha evvel kendi fikrimi açıklayamıyordum. Şimdi belgelendi. Gençliğimde İngilizce bir Roman okumuştum. Romanın konusunu, Mora'lı bir devşirme Hristiyan gencinin başından geçenler teşkil ediyordu. Mora'lı genç ailesinin rızasıyla 16 yaşında devşirilmişti. Sonra bir Müslüman Türk ailenin yanına verilerek Müslümanlaşmış ve Türkçe öğrenmişti. Yeniçeri Ocağı'na katıldıktan sonra bir harpte gayrimüslimlere esir düşmüştü. Esir düştüğü ailenin kendi ailesi olduğunu anlamış ve onlar da bunu öğrenince kendi oğullarını yeniden Hristiyan olması için ikna etmeye çalışmışlardı. Ancak sonradan Müslüman olan ve yeniçeri teşkilatına alınan bu genç, Hristiyan olmamış ve gizlice ailesini terk ederek Osmanlı ordusuna kaçmıştı. Şimdi neden kaçtığını bu rapordan sonra anlıyorum."

İkincisi: "Rumeli'de Osmanlı İdaresi" adlı raporu ve özellikle de Fatih Sultan Mehmet'in gayrimüslimler için kaleme aldırttığı fermanı bizzat okudu ve neticede şunları söyledi: "*Bu fermanda söylenenler, AGİK kararlarından da Paris Şartı'ndan da ileridir ve onlardan farkı tatbik edilmiş olmasıdır. Hâlbuki Bosna Hersek olaylarının ortaya koyduğu gibi, AGİK ve Paris Şartı uygulanmamaktadır. Onun için insan hakları konusunda da Osmanlı Devleti bizden ileriydi. Ancak ilim adamlarımız Avrupa'nın propagandasına aldanarak, yeni nesle tam tersini anlattılar.*"

"*Hocam, uzun bir Türk Cumhuriyetleri seyahatine çıkıyorum ve dönüşte Osmanlı Kanunnameleri'nin altıncı cildini de bekliyorum*" diyerek ayrıldık. Daha sonra 16 Nisan 1993 Cuma Günü ve 18 Nisan 1993 Pazar günü Harbiye Orduevi'nde tekrar buluşmak ve tarihle alakalı bazı sohbetlerde bulunmak üzere randevulaştık. Bütün evraklarımı hazırladım ve Pazar günkü görüşmeyi bekliyordum. Bir kısım dostlara da söylemiştim. Fakat bir gün sonra yani 17 Nisan 1993 Cumartesi Günü, O'nun ebediyyete ve rahmet-i Rahman'a koştuğunu ve bizim sohbetimizin ebedi âleme kaldığını gözyaşları içinde öğrendim. Rahmete vesile olur diye, kendisine takdim ettiğim ve "*Bu hakikatleri Türk Milleti öğrenmeli*" dediği iki raporu neşretmek istiyorum.

BİRİNCİ RAPOR

OSMANLI DEVLETİ'NDE TAŞRA TEŞKİLATI VE ÖZELLİKLE RUMELİ EYALETİ'NİN İDARİ YAPISI

Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatı ve özellikle Rumeli Eyâleti'nin idârî yapısı hakkında bilgi vermek için, evvela bütün taşra teşkilatının genel bir özetini takdim etmek istiyoruz.

Tanzimat öncesi Osmanlı Devleti'nde taşra teşkilatı

Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilâlının en büyük parçasını eyaletler teşkil eder. Eyaletler, sancaklara, sancaklar kazalara ve kazalar da nahiyelere ayrılırdı. II. Selim devrinde Osmanlı Devleti en geniş hudutlarına ulaşmış ve devletin eyalet adedi 36'ya kadar yükselmiştir. 24 milyon km^2'lik topraklar üzerinde 36 eyaleti bulunan Osmanlı Devleti'nin en büyük eyaletlerinden biri de Rumeli Eyaleti'dir. Rumeli Eyaleti hakkında bilgi vermeden evvel eyalet ve sancak üzerinde daha ayrıntılı olarak durmak icap eder.

1- Eyaletler Ve Çeşitleri

Eyaletler, beylerbeyi veya mir-î miran denilen idareciler tarafından idare edilir. XVI. yüzyıldan itibaren eyaletlere tayin edilen beylerbeyilere vezirlik rütbesi de verilmiştir. Beylerbeyiler, bu-

lundukları eyalette hem askeri hem de idari amir olarak Padişah'ı temsil ederler. Osmanlı Devleti'nde ilk zamanlarda bir beylerbeyi bulunur ve bütün ordu işlerinden sorumlu olurdu. İlk beylerbeyi Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa'ydı. I. Murat devrinde kısmen otoritesi zayıflayan bu makam, Rumeli fütuhatının genişlemesi üzerine ikiye ayrılarak Rumeli ve Anadolu Beylerbeyliği kuruldu. Selçuklular'daki melik'ül-ümerâ makamına benzeyen ve bazen emir'ül-ümerâ da denen beylerbeylikler, zamanla sayı ve nüfuz itibarıyla artış göstermiştir. Devletin en geniş topraklara sahip olduğu zamanları nazara alarak, beylerbeyi tarafından idare edilen eyaletleri üçe ayırabiliriz:

Birincisi; arazisi mirî arazi (devlete ait) olduğu için, bir kısım arazisinin tasarruf hakkı ve elde edilen gelirler, beylerbeyine has adı altında dirlik olarak tahsis edilen eyaletlerdir (Has, yıllık geliri 100.000 akçenin üzerinde olan dirliklerdir). Has ile idare edilen eyaletler 24 tanedir. Rumeli, Anadolu, Karaman, Diyarbekir, Şam, Sivas, Erzurum, Van, Budin, Cezayir, Halep, Maraş, Kıbrıs, Girid, Bosna, Temeşvar, Trablusşam, Trabzon, Kefe, Rakka, Şehr-Zûr, Çıldır, Kars ve Musul.

İkincisi; salyâne ile idare olunan eyaletlerdir. Bunların arazisi mirî arazi değildir ve has adı altında beylerbeyine toprak tahsis edilmez. Belki bu eyaletlerin gelirleri defterdarlar tarafından tahsil edilir ve beylerbeyine elde edilen gelirden belli bir miktarı salyâne (yıllık) adı altında ulufe (maaş) olarak verilir. Bunlar dokuz tanedir: Mısır, Bağdad, Habeş, Basra, Lehsa, Cezâyir-i Garb, Trablusgarb, Tunus ve Yemen. Bunlara "müstesna eyaletler" de denmekteydi.

Üçüncüsü; mümtaz eyaletlerdir (eyalet-i mümtâze) ki, bunların bir kısmı sonradan yani Osmanlı Devleti zayıflamaya başlayınca ortaya çıkmıştır. Bunlar devlete maktu bir vergi ve bazıları sefer zamanında asker vererek dâhili işlerinde serbest bulunurlardı. Bunlar arasında Mekke Şerifliği'ni, Mısır Hidivliği'ni (son zamanlarda), Lübnan Mutasarrıflığı'nı ve Eflâk-Boğdan Voyvodalığı'nı sayabiliriz. 1908 inkılâbından sonra bu çeşit imtiyazlara son verilmiştir.

2- Beylerbeyinin Yetkileri

Eyaletleri idare eden beylerbeyinin yetkilerini kısaca şöyle özetleyebiliriz:

Beylerbeyi, tasarruf ettiği eyalette sultanın tam yetkili vekilidir. Bütün hukuki hükümleri icra yetkisine sahiptir ve eyalette icranın başıdır. Bütün Osmanlı ülkesi üzerinde sadrazamın sahip olduğu yetkilere, beylerbeyi de kendi eyaletinde sahiptir. Bu sebeple:

a) Kendi eyâltine ait tayin ve tevcihleri yapar, idari işleri yürütür.

b) Vilayet kadısı vefat edince, merkezden yenisi tayin edilinceye kadar kendi buyruldusu ile mevla yani geçici kadı tayin eyler.

c) Eyalet Divanı veya Paşa Divanı denen bir divan kurar. Bu divan, tıpkı Divan-ı Hümayun gibi, başta idari davalar olmak üzere eyaletteki davaları dinler yahut kadılara huzurda dinletir. Paşa Divanı'nın üyeleri Kadı, Kenar Defterdarı, Tımar Defterdarı, Paşa'nın Tezkerecileri, Subaşı (Emniyet Amiri) veya Asesbaşı ve sairedir. Bu Divan'ın kararları, Divan-ı Hümayun'da temyiz edilebilir. Davalarda idari dava ise, kanunlara ve adli bir dava ise şeri hükümlere riayet edilerek karar verilir.

d) Vatandaşın güvenliğinin temini, komutası altında çıkacak ordunun nizam altına alınması ve memlekette zulmün önlenmesi için her çeşit idari ve siyasi tedbirleri alır.

e) Eyaletteki sancak beyleri, kadılar ve diğer memurlar beylerbeyine itaatle görevlidirler. Kısaca bulundukları eyaletin valisi ve hâkimidirler.

Beylerbeyileri arasında en yüksek rütbeli olanlar Rumeli ve Anadolu Beylerbeyidirler. Rumeli Beylerbeyi'nin diğerlerinden farklı olarak üç özelliği daha mevcuttur:

Birincisi, Rumeli Beylerbeyi'ne hitaben yazılan hükümlerde Paşa lafzı kullanılır, diğerlerinde kullanılmaz.

İkincisi, Rumeli Beylerbeyi, Divan-ı Hümayun'un tabii üyesidir. İstanbul'da bulunduğu zaman divan toplantılarına katılabilir.

Üçüncüsü, Rumeli Beylerbeyi, rütbe açısından bütün beylerbeyilerinden ve kazaskerlerden üstündür.

Eyaletleri idare eden beylerbeyleri, bugünkü valilerle mukayese etmek mümkün değildir. Belki Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Eyalet Valileriyle kıyaslamak mümkündür. Kaynaklar, Amerika'nın bu sistemi Osmanlı Devleti'nden aldığını göstermektedir. Zaten idari, adli ve sosyal açıdan benzerlik vardır.

Görüldüğü gibi, eyalet beylerbeyinin teşrii veya kazai bir yetkisi, istisnalar dışında mevcut değildir. Ancak tam bir icra yetkisiyle donatılmışlardır.

3- Livâlar (Sancaklar) Ve Sancak Beylerinin Yetkileri

Eyaletler, sancaklardan meydana gelir. Sancaklara **livâ** ve hatta **vilayet** adı da verilebilir. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin son zamanlarındaki uygulama yani Fransa idari teşkilatından aynen kopya edilen idari sistem bir tarafa bırakılırsa, vilayet tabirinin hem eyaletler, hem de livalar için kulllanıldığını görüyoruz. Sancaklar, sancakbeyi veya emir (çoğulu olan ümerâ sıkça kullanılır) adlı ve en az 100 bin akçelik hassı (dirliği) bulunan idari ve askeri bir amir tarafından idare edilir. XVII. yüzyıldan itibaren bunlara paşa ünvanı verilmiştir. Tanzimat'tan sonra ise sadece idari yetkileri bulunan mutasarrıflar ortaya çıkmıştır. Eyaletin merkezi olan livâya Paşa Sancağı denir ve bizzat Beylerbeyi tarafından idare edilirdi. Beylerbeyi eyaletine gitmemişse veya sefere çıkmışsa, mütesellim denilen memur, onun adına Paşa Livâsını idare ederdi. Sancağın idaresinden sorumlu olan sancak beylerinin görev ve yetkileri ise şöylece özetlenebilir:

Sancak beyleri, bugünkü ifadesiyle çok geniş yetkili validirler ve sancakta icranın başıdırlar. Sultanın vekilleridirler. Sancaklarında idari davaları dinleyip şeri hükümleri kadıların kararlarına dayanarak icra ederler. İdari yetkileri açısından beylerbeyilerinden farkları yoktur. Bulundukları sancakta, idari yargı hakkına sahip oldukları gibi, vatandaşın güvenliğini temin ve şikâyetleri

dinleme ile memurdurlar. Harp zamanlarında mıntıkalarındaki topraklı süvariler (sipahiler) çeribaşılar tarafından toplanıp alay beylerine götürülür, alaybeyleri ise bunları sancakbeylerinin maiyyetine sevk eder ve onun tabi olduğu beylerbeyinin komutasında harbe giderler. Beylerbeyiler iki tuğ, sancakbeyleri ise bir tuğ sahibidirler. Terfi edince Beylerbeyi olurlar. Sancak beylerine yazılan hükümlerde, beylerbeyinden sonra, kadılardan ise önce yazılırlar. Bütün bu yetkilerini, beylerbeyine bağlı olarak kullanabilirler.

Her sancak (livâ), kazalara ve kazalar da nahiyelere ayrılmaktadır. Kaza ve nahiyelerin kadılar veya subaşı denen memurlar tarafından idare edildiğini görüyoruz. Ayrıca eyalet ve livâ merkezlerinde de, kadılar, şehir subaşıları (emniyet görevlisi, zabıta amiri, icra memuru), kenar defterdarları, tımar defterdarları, paşanın kâtipleri demek olan paşa tezkerecileri ve şehirde idare ile halkın arasında önemli bir vasıta olan şehir kethüdaları önemli idare memurları arasında yer almaktadır. Köylerde idari işleri köy subaşıları ve kazai işlemleri ise, belli nisbetlerde imamlar yüklenmişlerdir.

4- Eyaletlerdeki Askeri Teşkilat

Osmanlı ordusunun ikinci kısmını eyalet askerlerinin teşkil ettiğini biliyoruz. Bunlar harp zamanlarında istenilen yerde orduya katılırlar; diğer zamanlarda ise eyaletlerin muhafazası ile meşgul olurlar. Eyalet askerleri deyince akla tımar teşkilatı gelir. Bu sebeple önce tımar sistemini ana hatlarıyla tanıtmak gerekir.

Tımar Sisteminin Menşei, Mahiyeti Ve Çeşitleri

Osmanlı hukukundaki arazi çeşitlerinden biri de, rakabesi (kuru mülkiyeti) ve tasarruf hakkı devlete ait olan mirî arazidir. Devletin icra organı bu çeşit arazileri kamu yararı bulunmak şartıyla dilediği gibi işletebilir ve devlet hazinesinden hakkı olan gazilere, ilim adamlarına ve devlet adamlarına işletme hakkını veya

tamamen mülkiyetini devredebilir. Nitekim başta Hz. Peygamber olmak üzere, İslam'ın ilk dönemindeki idareciler de devlete ait arazilerin ya tamamen mülkiyetini (temlîken ikta') veya tasarruf hakkını ve gelirlerini (istiğlâlen ikta'), gazilere, büyük devlet adamlarına veya benzeri yerlere ikta' adıyla tahsis etmişlerdir. Bu usul ikta' adıyla Selçuklular'da ve ülüş adıyla da İlhanlılar'da aynen devam etmiştir.

İslam hukukunun kendilerine tanıdığı bu yetkiyi, askeri güce dayalı güçlü bir devlet kurmak için kullanan Osmanlı padişahları, Osman Gazi'den başlayarak ve Fatih Sultan Mehmet zamanında kemalini bularak devlete ait arazilerin gelirlerinin (tasarruf hakkının) belirli bir kısmını belli hizmetler karşılığında muayyen şahıslara tahsis etmişlerdir. İşte belli bir hizmet karşılığında devlete ait arazilerin gelirlerinin ve tasarruf hakkının muayyen şahıslara tahsisi işlemine dirlik veya tımar adı verilmiştir. Bu sistemin kaynağını, Avrupa'daki feodalite müessesesinde aramak tamamen manasızdır. Zira feodalite sisteminde halk köle veya yarı köle durumundadır (servaj usulü). Toprağın gerçek maliki senyörler ise tam anlamıyla efendidir. Tımar sisteminde durum tamamen farklıdır. Konunun anlaşılması için ve Rumeli tarafında esas sistem tımar olduğu için dirlik sisteminin hukuki mahiyetini daha yakından görelim:

Mülkiyeti ve tasarruf hakkı devlete ait olan mirî araziyi devlet bizzat işletmez. Belki yerli halka sınırsız süreli bir kira akdiyle veya âriyet yoluyla tasarruf hakkını devreder (tevfiz eder). Halkın görevi, araziyi işletmek ve elde edilen gelirden belli bir kısmını devlete vergi olarak ödemektir (mirî arazinin aslında haracî arazi olduğunu ve bu sebeple hangi nisbette ve ne çeşit vergiler alınacağını İslam Hukuku tespit etmiştir. En fazla gelirin ve kârın %50'si vergi olarak alınmaktadır). İşte reaya denilen halkın devlete ödeyeceği vergi gelirlerini devletin reisi olan padişah, askeri hizmetleri karşılığında belli şahıslara tahsis eder. Bu şahıslara sipahi veya sâhib-i arz denir. Rumelinde yerli tabirle knez veya premikür gibi tabirler de kullanılır. Bunlar arazinin gerçek maliki değildir. Halk

da bunların kölesi değildir. Belki halk hürdür, devletin kiracısıdır ve sipahiler de devletin vergi memurudur. Ancak topladıkları vergi gelirleri, belli hizmetler (genellikle askeri) karşılığında kendilerine aittir. Bu gelirleriyle münasip bazı askeri görevleri ifa edeceklerdir. İslam hukukunda bu asker şahısların elde ettikleri gelirlere mal-i mukâtele denir. Yani askeri hizmetler ve düşmana karşı savaş karşılığında tahsis edilen mal demektir.

Şimdi de tımar sisteminin askeri amaçlarla nasıl kullanıldığını görelim:

Dirliklerin yani gelirleri belli şahıslara tahsis edilen arazilerin miktarları kılıç itibariyle tayin edilirdi. Kılıç, dirliğin çeşitleri olan tımar veya zeametin çekirdeğini teşkil eden kısma deniyordu. Kılıç denilen temel kısmın miktarı akçe ile belirlenir ve eyaletlere yahut dirlik çeşitlerine göre farklılık gösterirdi. Her kılıç, üçbin akçeden başlayıp altıbin akçeyi geçmezdi. Her kılıç bir tımar itibar edilir ve tımar sahibi 3000 akçe için bir cebellü denen savaşa hazır mücehhez süvari asker çıkarmakla mükellefti. Akçe miktarı arttıkça çıkarılacak asker sayısı da artıyordu. Bu sebeble akçe miktarına göre dirliklerin çeşitli kısımları vardı.

Dirlik arazilerinin akçe gelirlerine göre üç çeşidi vardır:

Birincisi; hasdır ki, yıllık geliri 100 bin akçeden fazla olan dirliklere denir. Sultanlara, şehzadelere, vezirlere veya beylerbeyilerine ait dirlikler gibi.

İkincisi; Zeamettir. Yıllık geliri 20 bin akçeden 99.999 akçeye kadar olan dirliklerdir. Sipahilerine zaim veya çoğul olarak zuama denir. Zeamet sahipleri her beşbin akçe için bir cebeli (süvari asker) hazırlamakla mükelleftirler.

Üçüncüsü; Tımarlardır ki, yıllık geliri 19.999 akçeye kadar olan dirliklerdir. Tımar sahipleri (ehl-i tımar), senelik gelirden kılıç adı verilen belirli bir kısmın ayrılmasından sonra her 3.000 akçe için bir cebeli getirmeye mecburdurlar. Kılıç bedeli, **kılıç hakkı** adı altında kendi ulufesine karşılıktır.

5- Belli Başlı Eyalet askerleri

Tımar sahiplerine sâhib-i arz veya sipahi dendiğini daha önce görmüştük. Devletin hazineye ait mîrî arazinin işletme ve tasarruf hakkını kendilerine devrettiği sipahiler, harp zamanında devletin merkez ordusuna önemli sayıda hazır bir askerle katkıda bulunurlardı (kaynaklar, XVI. yüzyılın başında 80.000-120.000 arası her zaman hazır asker bulunduğunu göstermektedir.) Temelini tımar müessesesinin teşkil ettiği eyalet askerlerini dört sınıfta toplamak mümkündür:

Birincisi, topraklı süvari, yani sipahiler ve bunların getirmekle mükellef bulunduğu cebelülerdir. Bunlar ihtiyaç anında beyleri ve sancakları ile istenilen yerde olur ve sefer ederler (bu manada daimi eşkincidirler).

İkincisi; yerli kulu askeri veya gönüllülerdir. Bunlar Mısır, Bağdat, Lehsa, Musul ve Şam gibi yeniçeri teşkilatı bulunmayan yerlerde onun yerine ulufe ile kullanılan askerdir. Temelini yine tımar sistemi teşkil ediyordu.

Üçüncüsü; serhat kulu askerleri veya serhadlilerdir. Bunlar hudutlarda ve hudut kalelerinde hizmet gören mahalli halktan toplanmış askerlerdir. Bir kısmı tımarlı idi ve tımarları gedikti. Yani belirli miktarda olup artıp eksilmezdi. Tımarlı olmayanlar da vardı. XVI. yüzyılın sonlarından sonra akıncılar önemini kaybedince serhadlilere daha çok önem verilmiştir. Bulgarlardan teşkil olunan voynuklar bunlara misal olarak verilebilir.

Dördüncüsü; topraklı süvari dışında kalan eşkinciler. Bunlardan kastımız, geri hizmetlerde kullanılan müsellemler (bir geçit süvari asker), yörükler, yayalar, Tatarlar, Canbazlar ve Doğancılar gibi sınıflardır. Bunlar hakkında ayrıntıya girmiyoruz. Osmanlı Devleti'nin taşradaki idari ve askeri teşkilatı da kısaca bundan ibarettir.

6- Eyaletlerdeki Yargı Teşkilatı

Eyalet merkezlerinde **mevleviyet** denilen eyalet kadıları ve sancak ile kaza merkezlerinde ise kaza kadıları, her yerde yargı vazifesini edâ etmektedirler. Biz, yargı teşkilatının ayrıntılarına girmektense genel bazı esasları zikredeceğiz. Bu anlattıklarımız aynen Rumeli Bölgesi'nde de geçerlidir. Rumeli Bölgesi'nin yargı teşkilatının başı ise Rumeli Kazaskeri'dir.

Osmanlı Devleti'nde, eyaletin reisi olan Beylerbeyi, yargı yetkisine değil, yargı organlarının verdiği kararları infaz ve icra yetkisine sahiptir.

Kuruluş yıllarından itibaren şeri yargılama usulünü benimseyen Osmanlı Devleti'nin birinci padişahı Sultan Osman'ın ilk tayin ettiği iki memurdan birisi kadı olmuştur. Daha sonra fethedilen her idare merkezine bir kadı tayin edilmiş ve sonra da muazzam bir adli teşkilat ortaya çıkmıştır. Tek kadının görev yaptığı bu usule şeriye mahkemeleri adı verilmektedir. Şeriye mahkemelerinin belli bir makam binası yoktur. Ancak bu, şeri meclis adıyla yargılamanın yapıldığı belirli bir yerin olmadığı manasına alınmamalıdır. Kadıların yargı işlerini yürütebilecekleri ve tarafların kendilerini her an bulabilecekleri muayyen bir yerleri vardır. Bu, kadının evi, cami, mescid veya medreselerin belli odaları olabilir. Bayram ve Cuma günleri dışında yargı görevini ifa ederler.

Osmanlı Devleti'nde çok geniş kapsamlı yetkileri bulunan ve şeriye mahkemelerinde yargı görevini ifa eden şahıslara kadı denmektedir. Osmanlı hukukçuları, kadıyı, insanlar arasında meydana gelen dava ve anlaşmazlıkları şeri hükümlere göre karara bağlamak için devletin en yüksek icra makamı (sultanlar veya yetkili kıldığı şahıslar) tarafından tayin edilen şahıs diye tarif etmektedirler. Kadılara hâkim veya hâkim'üş şer' de denilir. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti idari taksimat olarak önce eyaletlere, eyaletler livalara, livâlar kazalara, kazalar nahiyelere ve nahiyeler de köylere ayrılıyordu. Nahiye ve köyler dışında kalan diğer

idari merkezler aynı zamanda birer yargı merkeziydi. Her yargı merkezinde birer kadı bulunurdu. Osmanlı adli teşkilatının temel taşı olan kadılar, bulundukları yerin hem hâkimi, hem belediye başkanı, hem emniyet amiri, bazan hem mülki amiri ve hem halkın her konuda müracaat edebileceği sosyal güvenlik makamıydı. İstisnai sayılabilecek bazı suistimaller bir tarafa bırakılırsa, Osmanlı Devleti'nde kadıların ne gibi vazifeler ifa ettikleri, şu anda elimizde mevcut olan ve sadece Türkiye sınırları içindeki yerleri ilgilendiren 20.000 adet ve 500.000 küsur sayfalık şeriye sicillerinden (eski mahkeme kararlarından) daha iyi anlaşılır. Rumeli'nin her yerinde de bu şeriye sicilleri mevcuttur. Bunun müşahhas misali, Bulgaristan, Saray Bosna ve Tiran'daki şarkıyat merkezlerinde bulunan sicillerdir.

Kadıların görevleri, günümüzdeki yargı mensuplarından daha geniştir. Kısaca şöyle özetleyebiliriz:

Şeri hükümleri icra; Hanefi mezhebinin tartışmalı olan görüşlerinden en muteber olanı araştırıp uygulama; şeriye sicillerinin (kararların) yazımı; veli veya vasisi olmayan küçükleri evlendirme; yetimlerin ve gaiblerin mallarını muhafaza; vasi ve vekilleri tayin veyahut azl; vakıfları ve muhasebelerini kontrol; evlenme akdini icra; vasiyetleri tenfiz ve kısaca bütün hukuki işleri takip kadıların görev ve yetkileri arasındadır. Devletin siyasi ve idari meselelerine karışmazlar ve bu konuları, ilgili mülki amirlere terk ederler. Ayrıca merkezden gelen emir ve talimatları icra da kadıların görevleri arasında yer almaktadır.

7- Eyaletler'de Tatbik Edilen Hukuki Mevzuat

Eyaletlerde kadıların ve idârî davalara bakan divanların uymak durumunda bulunduğu iki önemli hukuki mevzuât vardır:

Birincisi; hukukun %80'inini teşkil eden ve şer'-i şerif adı verilen şeri hükümlerdir. Bu hususta fıkıh kitapları Osmanlı devletinin kanun kitapları olarak kabul edilmişlerdir.

İkincisi; Osmanlı Kanunnameleri ile doldurulan %20'lik kısımdır ki, bu tamamen kamu yararı ve yörenin mahalli şartları göz önüne alınarak hazırlanan ve Osmanlı belgelerinde kanun-ı münif denen hükümlerdir ki, biz bu kısmı **Osmanlı Kanunnameleri** adı altında neşrediyoruz.

Kadılar, adli davalarda ve mülki idareciler de idarî meselelerde bu iki kaynağa uymakla yükümlüdürler.

Tanzimat sonrası taşra teşkilatındaki değişiklikler

Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatındaki en önemli değişiklik, tamamen Fransız İdârî Teşkilatı'nı taklit eden 1281/1864 ve 1287/1870 tarihli iki önemli Nizamnâme ile yapılmıştır. Bu nizamnameler ışığında taşra teşkilatındaki değişmeleri şöylece özetleyebiliriz:

Önceden livalara (sancaklara) da vilayet dendiği halde, eyalet ifadesi kaldırılmış ve yerine vilayet (il) terimi kullanılmıştır. Buna göre, Osmanlı Devleti, vilayetlere, vilayetler livalara, livalar kazalara, kazalar nahiyelere ve nahiyeler köylere ayrılmıştır.

Vilayetin genel idare amiri padişah tarafından tayin edilen validir. Vilayet merkezinde valinin emri altında çalışan şu memurlar bulunur: Vali muavinleri, defterdarlar, mektupçular (yazı işlerine bakar), Umur-ı Ecnebiye müdürleri, Ziraat ve Ticaret müdürleri, Maarif müdürleri, Tarik Eminleri, Vilayet Defter-i Hakanî Müdürleri ve nüfus idareleri memurları, Evkaf Müdürleri ve Alay beyleri (zaptiye müdürü). Ayrıca vilayetin önemli işlerini görmek üzere bir meclis-i umumî, bir de Vilayet İdare Meclisi olmak üzere iki kurul mevcuttur.

Livalarda idarenin başı mutasarrıflardır. Muhasebeci, Tahrirat Müdürü, Defter-i Hakanî memuru ve Zaptiye Amiri önemli memurlardır. Kazalarda idare reisi kaymakam, nahiyelerde müdür ve köylerde ise muhtardır. Bu idari teşkilat Cumhuriyet döneminde

de kısmen devam etmiştir denilebilir. Ayrıca livalar da müstakil ve mülhak livalar diye ikiye ayrılmaktadır.

1293/1876 Anayasası, zikredilen hükümler çerçevesinde taşra teşkilatını 108-110. maddeleriyle tanzim etmişti. Umumi Meclisin ve idare meclislerinin yaygın hale getirilmesini emrediyor ve ayrıntılarını özel bir kanuna havale ediyordu. Bu kanun, ancak 1913'te kanun-i muvakkat (geçici kanun) olarak yürürlüğe girebildi. Bütün bunların yanında 1859 yılında üst idareci memur sınıfı yetiştirmek üzere Mülkiye Mektebi açıldığını ve 1873 yılında da bütün idari kadrolara maaş esasının yaydırıldığını burada kaydetmek gerekir. Hâlbuki daha evvel maaş esası yoktu.

Önemle ifade edelim ki, Osmanlı Devleti, eski idari yapısını terk ettikten sonra taşra tekilâtlarındaki eski huzuru bulamamıştır.

Osmanlı Devleti zamanında Rumeli'deki idari yapı

Osmanlı Devleti, Rumeli bölgesini, Avrupa'da sınırları zirveye yükseldiği dönemlerde, beş altı eyalete bölerek idare yoluna gitmiştir. Bu eyaletler içerisinde en büyüğü ve en önemlisi Rumeli Eyaleti ise de, Rumeli Eyaleti, Rumeli Bölgesi demek değildir. Bu sebeple evvela Osmanlı Devleti'nde Rumeli Bölgesi'nde teşkil olunan eyaletler üzerinde durmak icap eder. Rumeli Bölgesi'nde Osmanlı Devleti'nin yükselme ve duraklama dönemlerinde teşkil olunan eyaletleri ehemmiyet sırasına göre şöylece sıralayabiliriz:

1- Rumeli Eyaleti.

2- Budin Eyaleti.

3- Bosna Eyaleti

4- Kanije Eyaleti.

5- Eğri Eyaleti.

6- Temeşvar Eyaleti

7- Kefe Eyaleti.

8- Silistre (Özü) Eyaleti.

9- Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti

Sayıları son zamanlara doğru artan bu eyaletlerden, Rumeli Bölgesi'nin temelini teşkil eden asıl dört eyalet üzerinde durmak istiyoruz. Zira diğerleri, sonradan bu üç eyaletten doğmuştur.

1- Rumeli Eyaleti Ve Sancakları

Rumeli Eyaleti, 1363'te, Osmanlı Devleti'nin Anadolu Eyaleti'nden sonra ikinci eyaleti olarak kurulmuştur. Paşa Sancağı evvelde Edirne iken, zamanla Filibe'ye ve sonra da Manastır ve Sofya'ya kaydırılmıştır. Beylerbeyi bu şehirlerden istediğinde otururdu. Eyaletin, başlangıçta, adalar hariç, bütün Balkan yarımadasını içine aldığı söylenebilir. Ancak XVI. asrın ortalarında Budin Eyaleti ve sonlarına doğru Bosna Eyaleti ve XVII. asır başında Silistre Eyaleti kurulunca, sınırları daraldı ve Karadeniz'le irtibatı kesildi. Protokolde devletin birinci sıradaki eyaleti idi. 1517'de Mısır ve 1541 yılında Budin Eyaleti kurulunca aynı özel-liğini devam ettiremedi.

Rumeli Eyaleti'nin özellikle Kanuni devrindeki sancakları çok fazlaydı ve bu sancakları kendi aralarında şöyle bir taksime tabi tutmak mümkündür:

a) Klasik Sancaklar:

1- Akkerman Sancağı (Bender ile beraber).
2- Alacahisâr Sancağı.
3- Avlonya Sancağı.
4- Bosna Sancağı.
5- Çirmen Sancağı.
6- Delvine Sancağı.
7- Dukagin Sancağı.
8- Edirne Sancağı.
9- İlbasan Sancağı.

10- Hersek Sancağı.
11- İskenderiyye Sancağı.
12- Karadağ Sancağı.
13- Karlı İli Sancağı.
14- Kefe Sancağı.
15- Kırk Kilise Sancağı.
16- Köstendil Sancağı.
17- Manastır Sancağı.
18- Mora Sancağı.
19- Niğbolu Sancağı.
20- Ohri Sancağı.
21- Prizrin Sancağı.
22- Priştine Sancağı.
23- Rodos Sancağı.
24- Selanik Sancağı.
25- Silistre Sancağı.
26- Sofya Sancağı.
27- Tırhala Sancağı.
28- Üsküb Sancağı.
29- Vidin Sancağı.
30- Vize Sancağı.
31- Vulçıtrın Sancağı.
32- Yanya Sancağı.

b) Hususi Statüdeki Sancaklar:

1- Çingene Sancağı.
2- Çirmen Müsellemleri Sancağı.
3- Eflâk Sancağı.

4- Kızılca Müsellemleri Sancağı.

5- Kocacık Yörükleri Sancağı.

6- Kapudan-ı Deryâ Yörükleri Sancağı.

7- Na'ldöken Yörükleri Sancağı.

8- Ofçabolu Yörükleri Sancağı.

9- Selanik Yörükleri Sancağı.

10- Tanrıdağı Yörükleri Sancağı.

11- Tekfur Dağı Yörükleri Sancağı.

12- Vize Yörükleri Sancağı.

13- Yanbolu Yörükleri Sancağı.

14- Voynuk Sancağı.

Bunlardan bir kısmı sonradan teşkil olunan Budin Eyaleti'ne bağlanmıştır. Bir kısmı ise Temeşvar Eyaleti'ne bağlanmıştır. Bu arada bazı sancakların da Cezayir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti'ne bağlandığını da belirtelim.

Bütün Balkanlar'ı içine alan bu sancaklar, Rumeli Eyaleti'ne bağlı olarak sonuna kadar devam etmemiş ve bir kısım idari değişiklilikler olmuştur. Biz en geniş sınırlarıyla ve Kanuni devrindeki haliyle sancak listesini verdik.

Bu sancaklarda ve dolayısıyla Rumeli Eyaleti'ndeki idare tamamen Rumeli Beylerbeyi, sancakbeyleri, kadılar ve diğer zikrettiğimiz idareciler tarafından, başlangıçta anlattığımız şekilde yürütüldüğünden, ayrıca üzerinde durmuyoruz.

2- Budin Eyaleti Ve Sancakları

Şimdiki *Budapeşte*'nin önemli bir kısmını teşkil eden ve eskiden *Macaristan*'ın pay-ı tahtı olan *Budin* şehri, Osmanlı Devleti'nin Kanuni devrinden itibaren aynı ismi taşıyan eyaletinin merkezidir. Kaynaklarda *Budun* diye geçen bu şehir, 20 Eylül 933/1526 yılında Mohaç zaferinden sonra Kanuni Sultan Süleyman tarafından Osmanlı topraklarına ilhak edilmiştir. Ancak ilk dönemlerde-

ki Osmanlı hâkimiyeti, himaye tarzındadır. Yerli idarecilerin isyanı ve çıkardıkları huzursuzluklar üzerine, 948/1541 yılında *Budin Eyaleti* olarak Osmanlı Devleti'ne bağlanmış ve ilk beylerbeyi olarak aslen Macar olan *Süleyman Paşa* ve Kadılığına da *Hayreddin Efendi* tayin edilmiştir. Budin, Tuna'ya hâkim tepelerde bir kale, sahilde etrafı sur ile çevrili ve kaleye bağlı bir aşağı şehir ile güneyde bir varoş yani Tuna sahilindeki aşağı şehirden ibarettir[1].

948/1541 yılından itibaren eyalet hâline getirilen Budin Eyaleti'nin sancakları, eyaletin teşekkülünden 1098/1686 tarihinde sona ermesine kadar, sık sık değişmiş ve icabına göre bazıları ilga, ba'zıları başka eyaletlere ilhak ve bazıları da ihdas edilmiştir (kurmak). Aynı değişiklik Kanuni devri için de sözkonusudur. *Hammer*, fethi müteakip Budin Eyaleti'nin 12 sancağı bulunduğunu ve sonradan bu sayının 16'ya çıktığını kaydederken, Celâlzâde sancak adedini 18 olarak göstermekte ve aralarında Arnavutluk'taki Vulçıtrın'ı, Sırbistan'daki Alacahisar'ı (sonradan 965/1549'da Temeşvar Eyaleti'ne bağlanmıştır) ve Bosna'daki İzvornik'i de zikretmektedir. Bütün bunları göz önüne alarak Kanuni devrindeki Budin Eyaleti'ne ait sancakları şöylece sıralayabiliriz (Alfabetik Sırayla):

1- Alacahisâr Sancağı (Kruşevatz) (965/1549'da Temeşvar'a ilhak edilmiştir).

2- Budin Sancağı (Paşa Sancağıdır).

3- Estergon Sancağı (Usturgon).

4- Filek (Fülek) Sancağı (1552'de).

5- Hatvan Sancağı.

6- İstolni Belgrad Sancağı (Szehefehervar).

7- İzvornik Sancağı.

8- Kopan Sancağı.

9- Mohaç Sancağı.

1 BOA.TTD.441/2-3; **İslam Ansiklopedisi**, II/748-759; Şemseddin Sâmi, **Kâmûs'ül-A'lâm**, II/1371; Uzunçarşılı, **Osmanlı Ta-rihi**, II/326 vd.

10- Novigrad Sancağı.

11- Peçuy Sancağı.

12- Pojega Sancağı.

13- Seçan (Seçen) Sancağı.

14- Segedin Sancağı.

15- Sekçuy Sancağı.

16- Seksâr Sancağı.

17- Semendire Sancağı .

18- Sirem Sancağı.

19- Solnok Sancağı.

20- Şimontorna Sancağı.

21- Vulçıtrın Sancağı. (Kanuni'nin son zamanlarında tekrar Rumeli Eyaleti'ne bağlanmıştır. Zira 972/1565 tarihli bir sancak listesinde Rumeli Eyaleti sancakları arasında görülmektedir.)

22- Zigetvar Sancağı.

Ayrıca Temeşvar ve Erdel de ilk fethedildiği dönemlerde *Budin Eyaleti*'nin sancağı olarak kabul edilmişlerdir. 962/1554'li yıllarda eyalet hâline getirilince Budin eyaletinden ayrılmışlardır. Bu arada Transilvanya demek olan Erdel'in başlangıçta müstakil bir Prenslik tarzında devam ettiğini de kaydedelim.

Sonradan Budin Eyaleti'nin sınırları yeni eyaletler kurularak daraltıldı. 1600'de kurulan Kanije Eyaleti ile Macaristan'ın güneybatısı ve Slovenya Budin Eyaleti'nden ayrıldı. 1596'da kurulan Eğri Eyaletiyle Macaristan'ın kuzey doğusu, Slovakya Budin Eyaleti'nden ayrıldı. Budin Eyaleti, Eski Yugoslavya toprakları kadar, Eski Çekoslovakya topraklarına da giriyordu.

3- Bosna Eyaleti Ve Sancakları

Bosna, ilk defa 1463 yılında fethedilerek askeri ehemmiyetine binaen sancak haline getirildi. İlk Sancakbeyi Minnetoğlu Meh-

met Bey idi. Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk devirlerinde Bosna Sancağı'nın sınırları genişledi. 1526 tarihli Mohaç Zaferi'nden sonra 1528'de Yayça ve Banyaluka ele geçirildi. 1 Safer 988/18 Mart 1580 tarihinde Bosna müstakil bir eyalet haline gelene kadar, Rumeli Eyaleti'ne bağlı bir sancak statüsünü muhafaza etti. Bir Kanunname'de Bosna Eyaleti ve livaları yani sancakları şöyle tanıtılmaktadır:

EYALET-İ BOSNA

Bundan sonra *Eyalet-i Bosna* yedi sancakdır ve zuama ve erbab-ı tımarı iki bin iki yüz seksen kılıçdır. Sancakbeyleri kanun üzere cebelüsiyle sekiz bin mikdâr asker olur. Ve bunlardan mâ'adâ *'ulûfelü neferâtı* vardır.

Ve sancakları bunlardır ki, zikr olunur:

1- Bosna Sancağı.

2- Zacisna Sancağı.

3- Hersek Sancağı.

4- Kilis Sancağı.

5- İzvornik Sancağı.

6- Varçoviç Sancağı.

7- Kırka Sancağı.

Bosna Eyaleti, derin Osmanlı Kültürü'nün altındadır.

4- Cezayir-i Bahr-i Sefîd Yani Akdeniz Adaları Eyaleti

Akdeniz'deki Osmanlılar'a ait adalar üzerinde kurulan *Cezayir-i Bahr-ı Safid Eyaleti*'ne *Kapudan Paşa Eyaleti* de denir. Zira mezkur eyalet, 941/1534 tarihinde kuruldukdan sonra, kaptan-ı derya olarak tayin edilen *Barbaros Hayreddin Paşa*'ya bu eyaletin beylerbeyliği de tevcih olunmuştur. Bu eyaletin Paşa Sancağı, asır-

larca Osmanlı bahriyesinin merkezi görevini ifa eden Gelibolu Sancağı'dır. Ancak son zamanlardaki vilayet teşkilinde münavebe (değişimli) ile Rodos veya Sakız, Paşa Sancağı haline getirilmiştir.

Kanuni devrinin sonlarına doğru *Cezayir-i Bahr-i Sefîd Eyaletin*in sancaklarını şöylece sıralayabiliriz:

1- Ağriboz (Negroponte) Sancağı.

2- Biga Sancağı.

3- Gelibolu Sancağı.

4- İnebahtı Sancağı.

5- Karlı İli Sancağı.

6- Koca İli Sancağı.

7- Mehdiyye (Andros) Sancağı.

8- Mezistire Sancağı.

9- Midilli Sancağı.

10- Nakşe Sancağı.

11- Rodos Sancağı.

12- Sakız Sancağı.

13- Sığla ve Sağacık Sancağ (İzmir Sancağı)ı.

Osmanlı Devleti'nin sınırları genişledikçe, *Kapudan Paşa Eyâleti*'nin de sancak sayısı, yukarıda zikrettiğimiz gibi, 13'e kadar yükselmiştir.

Buranın Beylerbeyi tamamen Kaptan Paşa'dır.

İKİNCİ RAPOR

DEVŞİRME SİSTEMİNİN TARİHÎ VE HUKUKİ ESASLARI

Bugün Avrupalılar kadar memleketimizde de en çok merak edilen ve meselenin esası bilinmeden değişik yorumlar yapılan konulardan biri de devşirme usulüdür. Bu sebeble hukuki ve tarihi gerekçelerini bilmek icap eder.

Önemle ifade edelim ki, Osmanlı Devleti'nde pençik oğlanı, acemi oğlanı veya devşirme oğlanı ifadeleriyle anlatılan ve halk ila Batılılar arasında Hristiyan ailelerin çocuklarının zorla alınarak Osmanlı ordusunda görev verilmesi ve çocukları eliyle ana ve babalarının öldürülmesi şeklinde takdim edilen askeri müessese, Yeniçeri Teşkilatı'dır.

Herkesin bildiği gibi, Yeniçeri Teşkilatı, Osmanlı Devleti'nin merkezi ordusundaki vurucu güçtür ve bu sebeple de Kapıkulu Ocakları denilen askeri teşkilatın çekirdek kısmıdır. Yeniçerilerin sahip oldukları iktisâdi, sosyal ve idari imtiyazlardan dolayı, devletin yükselme devirlerinde, Osmanlı Devleti'nin Yeniçeri Teşkilatı'nda görev almak, Müslüman ve gayrimüslim herkes için bir şereftir. Zira devletin askeri ve mülki erkanının çoğu da bu ocaktan yetişmedir.

Osmanlı Devleti'nde Yeniçeri Ocakları'na asker temin eden iki önemli kaynak vardır:

Pençik Oğlanları ve Acemi Oğlanları

Birincisi; I. Murat'dan Fatih Sultan Mehmet zamanına kadar Yeniçeri Teşkilatı'nın ihtiyacı olan gençleri temine yarayan pençik oğlanlarıdır. Pençik oğlanları ne demektir ve nasıl devşirilir? Bunu biraz izah etmeliyiz.

Bilindiği gibi, İslam'a göre savaş esirleri ganimetlerden sayılmaktadır. Ganimetin beşte biri ise, Kur'an'ın emriyle devlete aittir. Devlet, bu beşte birlik hakkında, kamu yararına uygun olarak istediği gibi tasarrufda bulunur. İşte genel olarak Osmanlı hukukunda devletin bu beşte birlik Kur'an'la sabit olan hakkına Farsça olarak penç-yek (1/5) ve halk dilindeki ifadesiyle pençik adı verilmiştir. İslam hukukuna göre, savaşlarda elde edilen esirler hakkında yapılacak muamele hususunda Müslüman devlet idaresi şu seçimlik haklara sahiptir:

1) Savaş hukukunun gereği ve İslamiyeti yaymak gayesiyle gerekiyorsa devlet reisi onları öldürtebilir.

2) Müslümanlara hizmet etmeleri için onları köle olarak kullandırabilir.

3) Onlarla zimmîlik anlaşması yapabilir.

4) Hanefi mezhebinde tartışmalı olmakla birlikte, bedel (fidye) karşılığı onları salıverebilir.

İşte I. Murat Hüdâvendigâr, büyük hukukçu Karamanlı Rüstem'in teklifi ve Çandarlı Kara Halil Efendi'nin meşruiyetinin izahı üzerine, harpte esir alınan erkeklerden beşte birini devlet hesabına ve asker ihtiyacını karşılamak üzere almayı kanun haline getirmiş ve bu tarihten sonra, bu usule yanlış telaffuzla pençik adı verilmiştir. Devlet askerliğe elverişli olmayanlardan da pençik resmi almış, asker olarak alınanlara pençik oğlanı denmiştir. Toyca denilen akıncı subaylarının ve akıncıların aldığı esirler, pençikçi denilen bir memur tarafından toplanıyordu. Acemi ocağının temelini bu pençik oğlanları teşkil ediyordu. Pençik oğlanları adıyla toplanan bu savaş esiri gençler, evvela Gelibolu'da ve sonra da

İstanbul'da teşkil olunan Acemi Ocakları'na verilmeden evvel Müslüman ve Türk ailelerin yanına verilmiştir. Müslüman olup Türk terbiyesi aldıktan sonra da Acemi Ocakları'nda askeri eğitim görmüşlerdir. Burada askeri eğitim gören ve dolayısıyla hürriyetine de kavuşan bu gençler, asırlarca Osmanlı Devleti'nin vurucu gücünü teşkil eden Yeniçeri Ocağı'nın çekirdeğini oluşturmuşlardır.

Osmanlı Devleti, esirleri köle yapmak veya Avrupalılar gibi satmak yerine, hem onlara hürriyetlerini kazandırmış, hem de kendi rızalarıyla Müslüman olmalarını sağlamıştır. Bu şekilde devşirilen pençik oğlanlarının, zulümle veya haksızlıkla alakası yoktur. Bunun Kanunnamesi'ni neşretmiş bulunuyoruz ve ilişikte takdim edeceğiz.

Devşirme usulü ve Acemi Oğlanları

Yıldırım Bayezit'in Ankara mağlubiyetinden sonra fetihlerin duraklaması hatta muvakkaten gerilemesi sebebiyle yeniden esir elde edilememesi Acemi oğlan ihtiyacını arttırmıştır.

Ayrıca bugün Amerikan ordusunda asker olmak için can atan çok sayıda üçüncü dünya ülkesi vatandaşı insanların mevcut olduğu inkâr edilemediği gibi, o günün tek süper gücü olan Osmanlı Devleti'nin en önemli ordusu olan Yeniçeri Teşkilatı'nda görev almak için Müslüman ve Hristiyan her çevreden talepler gelmeye başlamıştır.

Bir diğer önemli sebep de gayrimüslimlerin askerlik edemeyişleri ve buna karşı cizye vergisi ödemeleri sözkonusu olduğundan, gayrimüslimlerden ve özellikle Osmanlı hayranı Bulgar, Arnavut, Bosnalı ve Ermenilerden Osmanlı Ordusu'nda görev alma arzuları gittikçe artış göstermiştir.

İşte bütün bu sebeplere dayanan Osmanlı Devleti, belli bir kanun ve kaide çerçevesinde, sadece gayrimüslim Bulgar, Arnavut, Bosna yerlileri ve Ermenilerden, hem rızaları dâhilinde olmak ve hem de belli bir kaide dâhilinde yapılmak şartıyla, her kırk ha-

neden bir tane 14 ila 18 yaş arasında genci, Osmanlı Ordusu'nun temelini teşkil eden Yeniçeri Teşkilatı'na girmek veya Saray'da önemli vazifeler yapmak üzere devşrimeye başlamıştır. Bu usule devşirme adının verildiğini ve bunun Kanunnamesi'nin hazırlandığını görüyoruz.

Usul hakkında bilgi vermeden evvel şu bir kaç hususun bilinmesinde zaruret olduğu kanaatindeyiz:

a) Yeniçeri Teşkilatı'na girmek veya Saray'a girmek önemli bir şeref olmasından ve hatta bu yolla Yeniçeri olan yahut Saray'a girenler, belli bir müddet sonra önemli mülki ve askeri makamlara geldiklerinden dolayı, gayrimüslim gençler ve ailelerin bunu arzuladıklarını açıkça görüyoruz. Diyârbekir Beylerbeyi ve sonradan da Mısır Beylerbeyi olan Hüsrev Paşa bu yükselenlere verilecek en bariz misaldir. Hatta Müslüman Boşnaklar, Müslüman olduklarından dolayı kendi çocukları devşirilmeye tabi tutulmadığından, ısrarla bu kanun gereği çocuklarının toplanmasını kendileri arzu etmişlerdir. Israrlı arzuları üzerine, Müslümanlardan sadece Boşnaklar devşirme kanununa tabi olmuşlardır.

b) Bu devşirmeden kasıt, rızası dairesinde kalmak şartıyla önce Müslüman Türk ailelerin yanına verilerek Müslümanlaştırmak ve Türkleştirmektir. Ancak bunun zorla ve cebirle yapıldığına dair bir şikâyet sözkonusu değildir. Belki devşirmeye tabi olmayan Yahudi, Rus ve Rumların "Neden bizden de almıyorsunuz?" şeklinde sitemli arzuları vardır.

c) Biraz sonra zikredeceğimiz gibi, Avrupalıların anlattığı tarzda, küçük çocuklar ana ve babalarından zorla alınıyor değildir. Belki 14-18 yaşları arasındaki delikanlılar alınmaktadır.

d) En önemlisi de devşirme yoluyla Acemi Ocağı'na çocuğunu veren gayrimüslimler belli vergilerden muaf tutulduklarından, kendi elleriyle ve hile yaparak ve hatta devşirme memuruna rüşvet vererek çocuğunu Acemi Oğlanı yapmaya çalışmışlardır.

e) Bütün bunların yanında insan unsurunun girdiği hiç bir işte suistimal olmaması mümkün görülmediğinden, bu konuda da bazı suistimaller olmuş olabilir.

Şimdi de devşirme usulü hakkında kısa bilgi verelim:

İhtiyaca göre üç beş senede bir ve bazan daha uzun fasılalarla Hristiyanlardan 14-18 yaş arasındaki çocukların gürbüz ve sağlam olanları alınırdı. Evvela, Arnavutluk, Yunanistan, Bulgaristan'dan, daha sonraları Sırbistan ve Bosna-Hersek'ten ve Macaristan'dan, XV. yüzyılın sonlarından itibaren yavaş yavaş Anadolu'daki Hristiyan tebaadan, XVII. yüzyılda ise umumi olarak bütün Osmanlı memleketlerindeki Hristiyan tebaadan devşirme alındı.

Devşirmeye lüzum hâsıl olunca Yeniçeri Ağası Divan'a başvurarak ihtiyaç miktarını bildirir ve devşirmeye gidecek olan Ocak Ağalarını seçerdi. Bunun üzerine devşirilecek mıntıkalara emirler gönderilerek Sancakbeyi, Kadılar ve Topraklı süvarilerin yardımı temin olunur, ayrıca Ocak'tan bir Devşirme emini ile bir Devşirme memuru tayin edilirdi. Devşirme Ağası da denilen Devşirme memurunun eline fermandan başka aynı şeyleri bildiren bir Yeniçeri Ağası mektubu verilirdi. Fermanda, her mıntıkadan alınacak oğlan adedi kazalara göre tespit edilmişti. Devşirme memuru bu mıntıkaları bizzat gezerek evsafı haiz çocuklardan kırk evden bir oğlan hesabıyla devşirirdi. 14-18 yaş arasında olanlar tercih olunur ve evliler alınmazdı. Devşirilen oğlanın köyü, kazası, sancağı, baba ve anasının ve sipahinin isimleri, yaşı, bütün eşkâli ve Sürücü denilen sevk memurunun adı bir deftere yazılır, bu defter iki nüsha olur, biri Devşirme memurunda, biri Sürücü denilen görevlide bulunurdu. Kanun mucibince çocukların en asilleri, papaz çocukları, iki çocuğu olanın biri, birkaç çocuğu olanın en güzeli ve sıhhatlisi seçilirdi. Bir oğlu olanın çocuğu alınmazdı. Alınacak olanların orta boylu olmasına dikkat edilirdi. Uzun boylulardan ise vücudu mütenasip olanlar saray için devşirilirdi. Yahudiler hiç alınmazdı.

Devşirilen çocuklar, hükümet merkezine sevk olunurdu. Çocukların devşirildiği yerden sevk masrafı ve Kızıl aba ile Sivri külahtan ibaret elbise paraları için oğlan başına Hil'at-baha veya Kul akçesi adıyla bir miktar para alınırdı. Bu para ilk zamanlar yüz akçe kadarken XVII. Yüzyılda 600 akçeye kadar çıkmıştı.

Tek oğul, Yahudi ve evlilerden başka köy kethüdası oğlu, çoban ve sığırtmaç, köse, kel, doğuştan sünnetli, Türkçe bilen, sanat sahibi, İstanbul'a gelip gitmiş, çok uzun veya çok kısa boylu olanlar da devşirilmezdi. Yalnız Bosnalı olan ve Poturoğulları denilen Müslüman çocuklarının saray ve Bostancı Ocağı için devşirilmelerine müsaade edilmemişti. Trabzon Hristiyanlarından da oğlan devşirilmezdi. Yavuz Selim devşirme usulünü kaldırmışsa da, XVI. Yüzyılın sonlarında gene konmuştu. Rus, Çingene ve Acemlerden oğlan devşirmek katiyen yasak idi.

İstabl-ı amireye ait çayırları biçtikleri, muhafaza ettikleri, atlara bakıp daha bazı hizmetler gördükleri için İstanbul civarında Kartal ve Kadıköy Hristiyanları da devşirme vermekten muaf tutulmuşlardı.

Devşirilen oğlanlar devlet merkezine gelince iki üç gün istirahat eder, oğlanlar şehadet getirtilip Müslüman edilirdi. Sonra Yeniçeri Ağası tarafından teftiş olunur, içlerinde sünnetli bulunup bulunmadığına bakılır, uygun çıkanlar eşkâl defterine kaydolunup Acemi Ocağı cerrahı tarafından sünnet edilirlerdi. Bunu müteakip becerikli ve seviyeli olanlar saray için, gürbüzceleri Bostancı Ocağı için ayrılır, öbürleri Anadolu ve Rumeli ağaları vasıtasıyla Türk köylülerine dağıtılırdı. Buna Türk'e vermek denirdi. Orada muayyen bir müddet hizmet ettikten ve hem İslam'ı ve hem de Türkçe'yi öğrendikten sonra eşkâli yoklanıp Acemi Oğlanı yazılırlardı. Bu yazılmaya Torba yazısı, yazılanlara da Torba oğlanı denirdi.

Acemi Ocağı'nda askeri ve mesleki eğitim görenler, kabiliyetlerine göre Yeniçeri Teşkilatı'na, Enderun Mektebi'ne veya başka yerlere alınırdı. Bunlardan sadrazam, paşa, sancakbeyi ve benzeri mülki ve askeri makamlara yükselenler çoğunluktaydı.

İşte Yeniçeri Teşkilatı'nın iki önemli kaynağı bunlardı. Bu iki kaynak suistimal ile bozulunca Yeniçeri Teşkilatı ve Devlet Teşkilatı da bozulmuştur.

ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA

ENDÜLÜS'TEN SELANİK VE ÇEVRESİNE YAHUDİLERİN GÖÇÜ

Tarih boyu Yahudilere nasıl davrandık?

Müslüman ecdadımız her meselede olduğu gibi, Müslümanlara ait topraklarda yaşayan gayrimüslimler ve Yahudiler hususunda da "**Şer'-i Şerif**" dedikleri hukukun çizdiği sınırlar çerçevesinde hareket etmişlerdir. Ecdadımızın "şer'-i şerif" dediği İslam hukukuna göre, Müslümanlarla sulh yapan ve İslam Devleti'nin hâkimiyetini kabul eden gayrimüslimlere "**zimmî**" adı verilir. Renk, dil ve ırk farkı gözetilmeksizin hepsine aynı şekilde ve "şer'-i şerif" ne diyorsa öyle muamele yapılır. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u kılıç zoruyla fethettiği halde, sırf sulh yolunun burada yaşayan gayrimüslimlere daha yararlı olmasından dolayı, araya giren papaz ve hahamların arzusuyla, İstanbul'u sanki sulh yoluyla fethetmiş gibi kolaylıklar göstermiştir. Osmanlı hukukunun mimarı olan Ebussuud Efendi İstanbul'daki kilise ve havraların devamını bu ince anlayış ve lütuflu muameleyle açıklamaktadır. Aynı şey Rumeli, Mısır, Filistin ve benzeri ülkeler için de söz konusudur.

Müslümanlara ait topraklarda yaşayan zimmîlerin onlardan farklı olduğu yönleri elbette vardır. Ancak bu farklılık, din ayrılığından doğan bir farklılıktır. Meselâ, Müslümanlar bir ibadet çeşidi olan zekâtla mükellef oldukları halde, gayr-ı müslimler mükel-

lef değillerdir. Onlar güç ve kazançlarına göre değişen, senede bir defa adam başına "**cizye**" denilen bir vergi verirler. Fakirler, işsiz, din adamları, yaşlılar ve hastalar bu vergiden muaftırlar. Gayrimüslimler cihad yani askerlik yapmak mecburiyetinde değillerdir. Aile hukuku, miras hukuku ve dinlerinin gereği olan diğer hukuki mevzularda, kendi inandıkları hukuki hükümler uygulanır. Gayrimüslimler, Arabistan'a seyahat edebilirler. Ancak zaruret olmadıkça Mescid-i Haram'a giremezler. Kılık kıyafet konusunda gayrimüslimler, Müslümanları taklid edemezler. Bütün bunların yanında, gayrimüslimlerin de can, mal, namus ve şerefleri Müslümanlarınki gibi dokunulmazdır. Muhtaç gayrimüslimler, sosyal haklardan aynen yararlanırlar. Bazı istisnaların dışında, devlet hizmetini ifa ederler; mezarları ve ölüleri hürmet görür. Bütün hukuki davalarda, gayrimüslim ile Müslüman arasında fark yoktur. Bu dediklerimize, İstanbul'daki kiliseler, havralar, mezarlar, arşivlerdeki belgeler en büyük delillerdir[1].

"Tarih boyu Yahudilere nasıl davrandık?" sorusunun cevâbını da yukarıdaki paragraflarda anlatılan hükümler teşkil etmektedir. Şimdi bu anlatılanları tarihte yaşanmış misalleri ile zenginleştirelim.

İspanya'dan Yahudiler nasıl kovuldu? Osmanlı ülkesine nasıl kabul edildi? Konuyla ilgili arşiv belgeleri nelerdir?

Bilindiği gibi, XV. asırda Avrupa'da kölelik, insanlar arasında ayırım ve nihayet bunların neticesi olarak engizisyon mahkemelerinin zalim kararları bitmek tükenmek bilmiyordu. Avrupalılar, kendi aralarında kanlı çatışmalara girdikleri gibi, Hristiyan olmayan milletlere karşı da tam bir savaş ilan etmişlerdi. Katoliklerin protestanlara ve protestanların katoliklere hayat hakkı tanımadığı Hristiyan Avrupa'da elbette ki Yahudilere de hayat hakkı tanımayacaklardı. Nitekim tanımadılar da.

---

1 Konu ile ilgili tafsilatlı bilgi için bkz. Zeydan, Abdülkerim, Ahkâm'üz-Zimmiyyîn ve'l-Müstemenîn, s. 3 vd.; Molla Hüsrev, Dürer ve Gurer, 1/?98 vd.

İslam tarihçilerinin Endülüs, Avrupalıların İspanya dedikleri yarımadada, Endülüs Emevileri'nin kurdukları İslam Medeniyeti sayesinde tam bir hürriyet içinde ve emân altında yaşayan diğer din mensupları arasında Yahudiler de vardı. Yahudiler de zimmî sayılıyor ve İslam ülkesi olan Endülüs'te huzur içinde yaşıyorlardı. Ne zaman ki, Endülüs'te bulunan Müslüman devlet yıkıldı ve yerine tamamen Roma zihniyetine sahip Hristiyan kuvvetler hâkim oldu; o zaman Hristiyanlık dışındaki din mensupları büyük bir zulme maruz kalmaya başladılar. Yahudiler de bu zulümden paylarını aldılar ve hatta vatanları olan İspanya'dan sürülmeye başlandılar. Maalesef toplumlar içinde itibarları zayıf olan Yahudiler, kendilerine yeni bir yurt aramalarına rağmen bulamıyorlardı. Herkes bunlara sırtlarını dönüyordu. Yahudi olsalar da aslında o dönemde mazlum durumuna düşen Yahudilere bir Müslüman devlet olan Osmanlı Devleti kucak açtı.

Osmanlı Devleti, Yahudilere neden ve hangi şeri hükme dayanarak kucak açmıştır? Bu sorunun cevabını, İslam hukukundaki zimmet andlaşması ile ilgili hükümlerde bulabiliriz. Zimmet akdi, İslam halifesi veya naibi, ehlikitap kabul edilen Yahudi veya Hristiyanları, İslam ülkesi vatandaşı olmalarını, belli şartlar ve mükellefiyetler karşılığında kabul edebilmesi demektir. Bunun ayrıntılarına girmiyoruz[2].

İşte bu şer`î hükme dayanan Osmanlı padişahlarından II. Bâyezid, 1492 senesi ilkbaharında İspanya' dan tard edilen Yahudileri, zimmet akdinin hükümlerine uymak şartıyla Osmanlı ülkesinin belirli yerlerine ve özellikle de şu anda Yunanistan'da bulunan Selanik, Edirne, Ağriboz'a bağlı Livâdiye ve Tırhala çevresine yerleştirmişti.

Elimizde bulunan üç arşiv belgesi, bu zimmet akdi sözleşmesini ve İspanya'dan tard olunan Yahudilerin bahsedilen yerlere yerleştirilmesi hadisesini teyit ettiği gibi, bugünün insan hakları çığırtkanlarına da ibret dersi vermektedirler.

2 Zeydan, Abdülkerim, Ahkâm'üz-Zimmiyyîn Vel-Müste'menin, sh. 22 vd.

Birinci Belge: 925/1519 tarihinde ve Yavuz Sultan Selim'in emirleriyle tahrir olunan Edirne Tapu Tahrir Defteri'dir. Bu Defter'in 40. sayfasında **"Cemaat-i İspanya"** başlığı altında İspanya'dan sürgün edildikten sonra Edirne'ye yerleştirilen Yahudi aile reislerinin adları yazılmaktadır. Bu belgede yer alan aile reisi Yahudilerin sayısı 40 küsurdur. Yani 40 küsur aile bu bölgeye yerleştirilmiştir. Belgenin orijinalini aynen veriyoruz.

İspanya'dan Tard Olunan Yahudilerin Edirne'de Yerleştirilen 40 Aileye Ait Tapu Kaydı, Edirne Tapu Tahrir Defteri, BOA. TTD. No: 77, sh. 40

Bu belgeden daha önemli olan bir başka belge daha var. Bilindiği gibi, Cumhuriyet Dönemi'nde ve özellikle resmî mahfillerde, Osmanlı Devleti'nin insan haklarına riayet etmediği ve insanların canlarının Padişahın iki dudağı arasında olduğu anlatıla ve yazılagelmiştir. Hâlbuki 18 Mayıs 1993 tarihinde Dışişleri Bakanlığımızın aldığı bir karar, yetmiş seksen yıldır anlatılanları yalanlar mahiyettedir. Hepimiz biliyoruz ki, Türkiye, Avrupa Konseyi üyesidir. Avrupa Konseyi 1993'te yeni bir İnsan Hakları Binası inşa ettirmiştir. Her ülkeden insan hakları konusunda abide vesika sayılacak dokümanlar istenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti de, en çok tenkit ettiği Osmanlı Dönemi'ne ait ve XV. yüzyılda İspanya'dan atılan Yahudilerin Osmanlı topraklarına zimmî olarak kabulüne dair belgeyi, işte bu insan hakları binasında teşhir edilmek üzere hazırlatıp göndermiştir. Bu belgeden kasıt, biraz önce fotokopisini verdiğimiz listedir. Çalakalem ecdadımıza dil uzatan bir kısım insanlara ithaf etmek üzere, bu Dışişlerimizin yazısını da belge olarak alıyoruz.

Dışişleri Bakanlığının 18 Mayıs 1993 Tarihli Yazısı

T.C.
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI
(KULTUR İŞLERİ MÜDÜRLÜĞÜ YAHUDİCİLİĞİ)

ANKARA
18/MAYIS/1993

SAYI : KİŞİ/4260 - 3/23
KONU : Belge tercümesi.

Türkiye'nin üyesi olduğu Avrupa Konseyi'nin yeni yaptırılan İnsan Hakları Binasının özel bir bölümünün, üye ülkelerin hediye edecekleri İnsan Hakları ile ilgili belge ve sanat eserleriyle tefriş edilmesinin öngörüldüğü ilgi (a) yazımız ile makamlarına duyurulmuş ve ilgi (b) yazılarımız ile gönderilen 15'nci yüzyılda İspanya'dan atılan Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğuna kabulü ile ilgili örneği ekte sunulan ve Yavuz Sultan Selim dönemine ait 926H/1519 M tarihli Yahudilerin Edirne'de iskân ettirilmesiyle ilgili belgenin Avrupa Konseyi İnsan Hakları Binasının özel bölümünde teşhir edilmek üzere hediye edilmesi Bakanlığımızca uygun görülmüştür.

Sözkonusu belgenin günümüz Türkçe'sine dönüştürülerek metnine gerekçesiyle duyulduğu cihetle, bu metnin en kısa sürede Genel Müdürlükleri tarafınızca yapılabileceği düşünülmektedir.

Gereğini saygılarımla müsaadelerine arzederim.

BAKAN ADINA

İkinci Belge: Yavuz Döneminde ve 927/1520 tarihinde şu anda Yunanistan sınırları içerisinde bulunan Ağriboz Sancağı'na bağlı Livadiye Kazasının Kanunnamesi hazırlanmıştır. Bu Kanunnamede yer alan şu hüküm, Yahudilerin zimmet akdiyle nasıl Osmanlı ülkesine alındıklarını açıkça ortaya koymaktadır:

"Madde 57- Ve Mağrib'den gelen Yahudiler, harâc ve yirmi beşer akçe ispençe verürler."[3]

Mağrib'den kasıt Endülüs yani İspanya'dır. Bilindiği gibi, Yahudiler de diğer gayrimüslimler gibi, gelirlerine göre oranı tespit edilen harâc-ı mukâseme ve maktu olarak verilen harâc-ı muvazzaf yani maddedeki tabiriyle ispençe vermekle mükellef tutulmuşlardır.

3 Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri, c. III, sh. 393.

İspanya'dan Gelen Yahudilerle İlgili Kanunname Metni

Üçüncü Belge: Kanuni Sultan Süleyman döneminde hazırlanan Selanik Gümrük Kanunnamesi'nde de Yahudiler gayrimüslim zimmîler grubuna sokularak gümrük vergileri ile alakalı hükümler sevk edilmiştir[4]. Kanunnameden anlaşıldığına göre, İspanya'dan gelen Yahudilerin çoğunluğu, Selanik ve çevresine yerleştirilmişlerdir. Selanik'te fazlaca Yahudi ve dönmelerin bulunmasının sebebi de budur.

Kanuni Devrinde Hazırlanan Selanik Gümrük Kanunnamesi

KANUNNAME-I BÂC-I SİYÂH

Müslüman meta getürse, yük başına iki akçe alınur ve alub gitse dahi yükde iki akçe alınur. Ve kâfir ve *Yahudi* getürse, yüzde üç akçe alınur; satmazsa nesne alınmaz. Ve Nefs-i Selanik'den ki, harâc-güzâr ola ve cumhur cemaatle içinde sâkin ola, yükde iki akçe alınur. Amma ahar kadılıkdan olub cizyesini Nefs-i Selanik'de eda ederse, yüz akçe alınur."

Yahudilerin İspanya'dan Selanik ve çevresine gelişlerinin 400. yılını kutlamaları ile ilgili arşiv belgeleri

Bilindiği gibi, 1992 yılında Yahudilerin İspanya'dan Selanik ve çevresine gelmelerinin 500. yıl dönümü her tarafta kutlandı. Ancak Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerden, aynı hâdisenin 1892 senesine rastlayan 400. yıl kutlamalarının da Sultan Abdülhamid döneminde yapıldığını, elimizdeki arşiv belgeleri ortaya koymaktadır. Elimizdeki iki belgeyi de takdim etmek istiyoruz:

Birinci Belge: Avrupa'daki Yahudi Dernekleri Federasyonu, 1892 yılında Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid'e bir teşekkür mektubu göndermişlerdir. Bu teşekkür mektubu, daha sonra tahttan indirmeye çalıştıkları Abdülhamid ve Osmanlı Devleti açısından ibretle okunmaya değerdir. İsterseniz, evvela özetini ve sonra da aslını beraber görelim.

4 Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri, c. VI. Sh. 637 vd

Cemiyet-i Umumiye-i Museviye tarafından Padişah Abdülhamid'e bir teşekkür yazısı sunuluyor. Bu mektupta şunlar ifade ediliyor:

1492 senesi ilkbaharında İspanya'dan kovulan ve Osmanlı Devleti'ne sığınan Museviler, orada her çeşit zulüm ve baskıya maruz kaldıkları halde, sizin saltanatınızın merhametine sığınarak huzur ve emniyetle memleketinizde geçimlerini temin etmişler ve gün geçtikçe her açıdan ilerlemişlerdir.

Bütün asırlara örnek olmaya layık olan sizin saltanatınızın kanadı altında dahi her çeşit inam ve korumaya mazhar olduklarından, sizin bu lütuflarınıza layık olmaya çalışmaktadırlar.

Cemiyet-i Umumiye-i Museviye'nin yardımlarıyla idare olunan, Osmanlı memleketindeki Musevi mekteblerinde sizin ve devletinizin muhabbet ve sadakati öğretilmekle birlikte, emniyet içinde ziraat, ticaret ve sanayi de öğretilmektedir. Geçmişte ve şimdi bize ve haklarımıza gösterilen bu sahabet ve iltifat, daima gönüllerimizde kalacaktır.

Babalarımız ve dedelerimizin her çeşit zulme maruz kaldığı bu günde, Museviler, Sinagoglarında toplanarak böyle bir padişahın merhamet kanatları altında yaşadıklarından dolayı Cenab-ı Hakk'a şükür etmekle beraber ömür ve saltanatınızın devamına da dua eylemektedirler. Ayrıca sadakatlerini yenilemektedirler.

Cemiyet-i Umumiye-i Museviye ile dünyanın her tarafında yaşayan Museviler, Osmanlı Devleti'ne ilticalarının bu 400. yıl dönümünde teşekkür ve tazimlerini arz ederler.

Mektubun asıl metni ise şöyledir:

"Atebe-i felek-mertebe-i Padişahîye "Cemiyet-i Ummiye-i Museviyye" tarafından takdim olunan mahzarın tercümesidir

1492 senesi ilkbaharında İspanya'dan tard olunub Memâlik-i Şahanelerine iltica eden Museviler, dünyanın her tarafında enva`-ı mezalim ve ta`addiyâta düçâr oldukları halde zîr-i cenâh-ı saltanat-ı seniyyede himâye ve sıyânet-i müstemirreye mazhar olmuş olduklarından kemâl-i huzur ve emniyetle esbâb-ı maişetlerini tedârik ve semere-i sa`y ve amelleriyle terakkî edebilmişlerdir.

Gıbta-bahş-ı âsâr olan ahd-i saltanatlarında dahi Museviler kulları her an ve zaman eltâf ve inâyât-ı celîle ve sahâbet-i müessire-i Hazret-i Padişahîlerine nâil olarak iş bu avâtıf-ı seniyyelerine kesb-i istihkaka çalışmaktadırlar.

"Cemiyet-i Umumiye-i Museviye'nin iânesiyle idare olunan Mekâtibi Museviyede kâffe-i etfâle memleketlerine muhabbet ve metbû`-ı mufahham ve muazzamlarına ubûdiyyet ve sadakat etmek vazife-i mukaddesesi telkin ve talim olunmakda olub etfâl-i merkûme zirâ`at ve ticaretde ve ulûm ve fünûn ve sanayide vatanlarına hidemât-ı nâfi`a ibrâz edebilmek üzere ikmâl-i naksıyla hasr-ı mâ hasal gayret ve ikdâm etmekde ve mekâtib-i mezkûre hakkında taraf-ı eşref-i şehriyârîlerinden aled-devâm âsâr-ı inâyet ve iltizâm ibrâz buyurulmaktadır.

Ezmine-i sâbıka ile ahvâl-i hâzırada mazhar oldukları bunca in'âm ve eltâf mezhebdaşlarımızın daima hatır-daşte-i fahr ve mübâhâtları ve bâdî-i şükr ve mahmedetleridir.

Âbâ ve ecdadlarının dûçâr oldukları mezâlim ve ta`addiyâtın hitâmını muhtır olan işbu yevm-i mes`ûdda Museviler kulları Sinagoglarında bil-ictimâ` Zat-ı şevket-simât-ı Hazret-i Şehri-yârîleri gibi evsâf ve hasâil-i ber güzîdesi ile kesb-i iştihâr etmiş bir hükümdâr-ı âlîşanın zîr-i cenâh-ı müstelzim'ül-felâh-ı hümâyûnlarında yaşadıklarından dolayı Cenâb-ı Hakk'a arz-ı teşek-kürât ile beraber tezâyüd-i eyyâm-ı ömür ve ikbâl ve tevâfür-i şükür ve iclâl-i Padişahilerine dua ile tezyîn-i lisân-ı musâdakat ediyorlar.

"Cemiyet-i Umumiye-i Museviye" ile dünyanın her tarafında mütemekkin Museviler tebe`a-i sâdıka-i Museviye kullarının Memâlik-i Şâhaneye ilticâlarının 400. Sene-i Devriyesi münâsebetiyle bunlar ile müştereken izhâr-ı meserret ve şâdümânî eyledikleri gibi bu vesile-i müteyemmine ile ta`zîmât ve teşek-kürât-ı fâika ve hissiyât-ı sadâkatkârânemizi atebe-i felekmerte-be-i Hazret-i Hilâfetpenâhiye arz ve iblâğa mücâ-seret eder ve temâdî-i eyyâm-ı ömür ve ikbâl-i hümâyûnuyla ahd-i saltanatlarının tevâfür-i mamûriyyeti temenniyât-ı sami-manesini ref-i icâbetgâh-ı Cenâb-ı Rabb-i Müteâl eyleriz.

Fransa Hahambaşısı Sadon Kan	Cem'iyyet-i Umûmiyye i Museviye Reisi Gold Schmit	Cem'iyyet-i Umûmiyye i Museviye Reis-i Sânîsi Der Binurh
Diğer Reis-i Sâni Leon	Aza Lusin Heş	Aza Hartburg Derinburg
Aza Levis Landam	Aza Gaston Meir;	Aza Neter;
Aza Şibrimson Honkold		
Aza Ronbahnd Meir"[5]		

5 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, YTMV, 61/51; Maalesef bazı isimleri doğru okuyamadığımızın farkındayız.

Cemiyet-i Umumiye-i Museviye'nin II. Abdülhamid'e Sundukları Teşekkür Mektubu

İkinci Belge: 14 Nisan 1892'de İngiltere'de yaşayan Yahudilerin Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid'e çektikleri telgraftır. Kısaca muhtevası şöyledir:

"Mâbeyn-i Hümayun Ser kitabet-i celîlesine

İspanya'dan tard olundukdan sonra ecdadlarının Memâlik-i Şahâneye kabullerinin 400. sene-i devriyesi münasebetiyle Memâlik-i Mahrûsede sâkin Yahudilerin ibrâz ettikleri nümâyişât-ı sâdıkaneye İngiliz Musevi Cemiyeti dahi iştirak etmek arzusuyla ahd-i hümâyûn-ı mülûkânede Musevi tebea hakkında izhar buyurulan hissiyât-ı ahrârâneden dolayı hâk-i pây-ı şevket-ihtivây-ı Padişahîye arzı teşekkürat ve takdîrâta cüret eylediği marûzdur.

Londra 14 Nisan 1892 Mütercimi Sırrı Kulları"[6].

İşte bizim ecdadımız, İslamiyet'ten aldıkları yüce ruhla, başta Yahudiler olmak üzere bütün gayr-ı müslimlere böyle davrandıkları halde, bizatihi Yahudiler, böyle iltifat ettikleri Sultan Abdülhamid'e sonradan hıyânet etmişlerdir. Nitekim halini kendisine haber verenlerden biri de, **Emanuel Karasu** denilen hahamdır. Hele yıllardır Yahudilerin Filistinli Müslüman kardeşlerimize ettikleri, hiç bir zaman unutulmayacaktır. Bütün bu belgeleri, asrımızda insan hakları havariliği yapan, ancak söz konusu Müslümanlar olunca yan çizen devletlere, müesseselere ve kalem erbabına ithaf etmek istiyorum. Belki ibret alınır diye ümit ediyorum.

6 BOA. YTMV, No: 61/51

Telgrafın Aslı

OSMANLI DEVLETİ'NİN KÜRTLERİ YÖNETİM TARZI

Tarih, hataların düzeltilmesi ve düzeltilmediği takdirde tarihte yaşanan benzeri olayların tekerrür edeceğinin bilinmesi açısından seyredilip ibret alınması gereken mühim bir ayinedir. Biz de bu ayinede, doğuda yaşanan olayları seyredelim ve zamanın şeridine takılan bir kısım hadiseleri tarih sahnesinden aktararak beraber izleyelim. Acaba Doğu ve Güneydoğu, nasıl Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altına girmiştir? Bu hâl, ne kadar zaman almıştır? Osmanlı hakimiyeti altında kaldığı yaklaşık 350 (1514-1878) yıllık devrede, herhangi bir huzursuzluk ve anarşi olmuş mudur? Olmuşsa sebebi nedir? Olmamışsa, asırlarca bu bölgeleri Osmanlı Devleti'ne sadakatle bağlayan bağlar ve yapıştırıcılar nelerdir? Yavuz Sultan Selim, kendi devrindeki şarklıları nasıl ikaz etmiştir ki, o ikazın sonucunda Şarkılılar 350 sene itirazsız Osmanlı Devleti'ne tabi olmuşlardır? Cumhuriyet Dönemi de dâhil olmak üzere, meydana gelen Kürt İsyanları'nın kısaca sebepleri ve neticeleri nelerdir? Bu soruların cevabını arşiv vesikalarından beraber okuyacağız.

Güneydoğu'nun Osmanlı Devleti Tarafından Fethi: Çaldıran Zaferi ve Getirdikleri

Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu ile alakası, XV. yüzyıla kadar uzanır. Ancak bölgenin Osmanlı Devleti'ne ilhakı veya daha

doğru bir tabirle iltihakı, 1514'te kazanılan Çaldıran Zaferi'nden sonradır.

Bilindiği gibi, Şah İsmail, İran'da kısa bir zamanda Safevî Devleti'ni kurmuş ve bu devlet, Doğu'da hem Osmanlı Devleti için ve hem de âlem-i İslam'ın birlik ve beraberliği için, hem siyasi ve hem de dinî açıdan tehlike arz eder hale gelmiştir. Şehzâde Selim, bu iki yönlü tehlikeyi henüz Trabzon Sancakbeyi iken fark etmiş ve babasını İstanbul'da ikaz dahi etmişti. Fakat, II. Bâyezid, tedbir alamamanın yanında, Şi'îlerin tahrikiyle çıkarılan Şahkulu İsyanı'nı da önleyememişti. Anadolu'yu Şi'îleştirme hedefini güden ve her geçen gün bu hedefine daha da yaklaşan Şah İsmail, birtürlü durdurulamıyordu.

Nihayet Yavuz Sultan Selim Padişah olunca, şuurlu âlim İbn-i Kemal'in de yerinde ikazlarıyla, hem İslam birliğini bozan ve hem de Doğu'daki sünni Kürt ve Türkmen aşiretlerini rahatsız eden Safevî tehlikesini bertaraf etmeye azmetti. Allah'ın yardımıyla 1514 tarihinde kazanılan Çaldıran Zaferi ile, Şah İsmail'in Anadolu üzerindeki siyasi ve dinî emellerine son verildi. Bu mühim zaferin kazanılmasında tamamen sünni olan ve gazada Yavuz Selim'in yanında yer alan sünni Kürt ve Türkmen aşiret beylerinin de büyük rolü vardı.

Anadolu'nun doğu cephesinin emniyete alınması ve buradaki Müslümanların huzura kavuşturulması için, başta "şarkın kapısı" demek olan Diyarbekir olmak üzere, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun ve hatta Musul ve Kerkük civarının da Osmanlı Devleti'ne katılması gerekiyordu. Bu iş nasıl yapılmalıydı? Kılıçla ve savaş yoluyla bu mümkün değildi. Zira bunlar da hem Müslüman ve hem de ehl-i sünnet vel-cemaat idiler. Bununla beraber, bu bölgenin kendi başına kalması, hem mahallî halkın güvenliği açısından tehlikeli ve hem de Osmanlı Devleti'nin de Müslüman bir ülke olması; İslam'ın kahramanca müdafaasını yapan böyle bir devlete itaat etmenin siyasî ve hukuki açıdan bir farklılık meydana getirmeyeceğinden ve hem de İslam birliğinin teşekkülü gibi gayelerle münferitten hareket etmek lüzumsuzdu.

İşte bu hakikatı idrâk eden Kürt ve Türkmen Beyleri, istimâlet ile yani kendi meyil ve arzuları ile Osmanlı Devleti'ne itaat etmenin zorunluluğunu anlamışlardır. Büyük âlim İdris-i Bitlisî tarafından Padişah'a yapılan telkinler neticesinde, Doğu ve Güneydoğu bölgesinin tamamı, bir iki ay içinde Osmanlı Devleti'ne iltihâk etmişti[1].

Osmanlı Devleti'nin değişmeyen siyasetinin kaynağı ve dayandığı hukuki temeli, İslamiyet'in getirdiği hükümlerdi. Osmanlı Devleti, Kur'an, sünnet, icma' ve kıyas yoluyla vaz' edilen hukuki hükümler yanında, İslam hukukunun müsaade ettiği ölçüde her mahallin örf ve âdetlerine de hürmet gösteriyordu. Bu sebeple, Osmanlı Devleti'ne tâbi' olan bir Müslüman beylik, dâhilde ve hariçte, farklı bir sistemle karşılaşmıyordu. Mesela, Doğu'daki Kürt ve Türkmen Aşiretleri, Osmanlı Devleti'ne katılmakla bir şey kaybetmemişlerdi; belki kazanmışlardı. İşte Osmanlı'ya bağlılığın sırrı burada yatıyordu.

Daha önce de izah ettiğimiz gibi, Osmanlı Devleti sahip olduğu topraklar üzerinde, ırka ve maddi sömürüye dayanan bir ayırıma gitmiyordu. Zira topraklarının dahilinde bulunan her yer dar'ül-İslam sayılıyor ve bütün Müslüman ahali de bu ülkenin aslî vatandaşı kabul ediliyordu. Zaten Osmanlı'yı Avrupa'dan ayıran en önemli hususiyet de buydu. Osmanlı topraklarında yaşayan insanların arasında düşünülebilecek en önemli farklılıklar, bazı örf âdetlere münhasırdı. Rengi ve şekli farklı olsa da, bütün Müslüman Osmanlı ahalisi, yemede, içmede ve hatta giyimde dahi aynı dinin esaslarına tabi' oldukları için, aralarında anlaşmazlığa vesile olacak ciddi bir şey mevcut değildi. Mesela, Müslüman Türkler'le Kürtler arasında mevcut olan bazı ufak ve önemsiz farklılıklar dışında, aralarında dinî, ahlaki, kültürel ve coğrafi çok büyük azami müşterekler vardı. Bu sebeple de, Doğu Anadolu'nun siyasî, dinî, kültürel ve idarî bütünlüğünü bozmak ve parçalamak maksadıyla içerde ve dışarıda yapılan faaliyetlerin, bölge halkı arasında müessir olması çok zordu[2].

---

1 Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, II/273.; Kodaman, Bayram, Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Ankara 1987, sh. 10 vd.

2 Bayram, 8 vd.

Kürt ve Türkmen Beyleri Teker Teker Osmanlı'ya İtaat Ediyor

İşte bu müşterek bağları çok iyi idrâk eden mahallî aşiretler, çareyi Osmanlı Devleti'ne katılmakta bulmuştu. Bunda Yavuz gibi;

"İhtilâf u tefrika endişesi,

Kûşe-i kabrimde dahi bîkarar eyler beni;

İttihadken savlet-i a'dâyı def'a çaremiz,

İttihad etmezse millet, dağıdar eyler beni..."[3]

diye haykıran şuurlu Osmanlı Padişahı'nın da payı büyüktü. İsterseniz geliniz, şarkın kısa zamanda Osmanlı Devleti'ne katılmalarının belgelerini beraber okuyalım.

Çaldıran Zaferi'ni takip eden 1516 yılında, Yavuz Sultan Selim, kendisine Doğu Anadolu'nun fethedilmesini tavsiye eden meşhur âlim ve tarihçi İdris-i Bitlisî[4]'ye, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin Osmanlı Devleti'ne ilhâkı için vazife veriyordu. Böylesine ehemmiyetli bir zamanda İslâm birliğinin zorunluluğuna inanan başta Bitlis Hâkimi Şerefüddin Bey, Hizan Meliki Emir Davud, Hısn-ı Keyfâ Emiri Eyyubîlerden II. Halil, İmâdiye Hâkimi Sultan Hüseyin olmak üzere 25-30 tane Kürt Beyi (ümerây-ı ekrâd), Osmanlı Devleti'ne itaat arzularını padişaha iletmişlerdi. Şah İsmail'in Diyarbakır muhasarası için gönderdiği orduyu on bin kişilik İdris-i Bitlisî kumandasındaki gönüllü birliklerle hezimete uğratan aynı beyler, bu hadiseden önce Şi'îlerin Diyarbekir'i muhasara altına almaları üzerine, Yavuz Sultan Selim'e şu tarihî arizayı, yardım talep etmek ve Osmanlı Devleti'ne itaat etmeden huzur bulamayacaklarını ifade etmek gayesiyle göndermişlerdi:

---

3 "Milletimin arasına ihtilaf girme endişesi, ebedî kabrimde dahi beni rahatsız etmektedir. Düşmanların hücumlarına karşı tek çaremiz birlik ve beraberlik halinde bütünleşmek iken, bu millet birlik ve beraberliği temin etmezse, kalbimi dağlar." demektir.

4 **İdris-i Bitlisî:** II. Bâyezid ve Yavuz Sultân Selim'in müşâvirlğini yapan büyük bir tarihçi ve din âlimidir. Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin Osmanlı Devletine iltihâk etmesinde büyük rol oynamıştır.

Kürt Beylerinin Yavuz'a Gönderdikleri Arîza (Dilekçe)

Molla İdris vasıtasıyla Doğu ve Güneydoğu'daki Kürt Beyleri tarafından Yavuz Sultân Selim'e gönderilen bu arizanın suretini, tarihçi Koca Müverrih'in Bedâyi' adlı eserindeki şekliyle kısaca naklediyoruz:

"KÜRT BEYLERİ'NİN YAVUZ SULTAN SELİM'E GÖNDERDİKLERİ ARİZA"

"Can ü gönülden İslâm Sultanı'na biat eyledik, İlhâdları zâhir olan Kızılbaşlar'dan teberri eyledik. Kızılbaşların neşrettiği dalalet ve bid'atleri kaldırdık ve ehl-i sünnet mezhebi ve Şafi'î mezhebini icra eyledik. İslâm Sultanı'nın namı ile şeref bulduk ve hutbelerde dört halifenin ismini yâda başladık. Cihada gayret gösterdik ve İslâm Padişahı'nın yollarını bekledik. Duyduk ki, Padişah, Zülkadriye Eyaleti'ne gitmiş; bunun üzerine biz de Mevlana İdris-i Bitlisî'yi makamınıza gönderdik. Hepimizin arzusu şudur ki;

Bu muhlis ve size itaat eden bendelere yardım edesiniz. Bizim beldelerimiz Kızılbaş diyarına yakındır, komşudur ve hatta karışıktır. Nice yıllar bu mülhidler, bizim evlerimizi yıkmışlar ve bizimle savaşmışlardır. Sadece İslâm Sultanı'na muhabbet üzere olduğumuz için, bu inancı saf insanları o zâlimlerin zulümlerinden kurtarmayı merhametinizden bekliyoruz. Sizin inâyetleriniz olmazsa, biz kendi başımıza müstakil olarak bunlara karşı çıkamayız. Zira Kürtler, ayrı ayrı kabile ve aşiret tarzında yaşamaktadırlar. Sadece Allah'ı bir bilip Muhammed ümmeti olduğumuzda ittifak halindeyiz. Diğer hususlarda birbirimize uymamız mümkün değildir. Sünnetullah böyle cârî olmuşdur. Ancak ümitvarız ki, Padişah'dan yardım olursa, Arap ve Acem Irak'ı ile Azerbeycan'dan o zâlimlerin

elleri kesilir. Özellikle Diyarbekir ki, İran memleketlerinin fethinin kilidi ve Bayındırhân sultanlarının payıtahtıdır, bir yıldır, Kızılbaş askerlerinin işgali altındadır ve 50.000'den fazla insan öldürmüşlerdir. Eğer padişahın yardımı bu müslümanlara yetişirse, hem uhrevî sevap ve hem de dünyevî faydalar elde edileceği muhakkakdır ve bütün müslümanlar da bundan yararlanacaktır. Bâki ferman yüce dergâhındır."[5].

Bu mektup üzerine Konya Beylerbeyi Hüsrev Paşa kumandasında ve İdris-i Bitlisî'nin manevi yardımlarıyla toplanan on bin kişilik gönüllüler ordusu, Şah İsmail'in Diyarbekir'i muhasara altına alan ordularını tarumar etmiştir. Bu mektupta, bizzat Kürt Beyleri, Kürt aşiretlerinin sosyal yapısına çok dikkat çekici bir üslupla işaret etmişlerdir. **"Ekrâd, muhtelif aşiret ve kabileler halinde yaşarlar. Sadece Allah'ı bir bilip Muhammed ümmeti olduklarında ittifak ederler. Diğer hususlarda birbirlerine uymazlar. Allah'ın kanunu böyle cari olmuşdur"** şeklindeki ifade, asırlar sonra XX. asrın İdris-i Bitlisî'si olan Bediüzzaman tarafından özetle şöyle tekrar edilmektedir: (1910'larda Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmek isteyen Kürt aşiret reislerine hitaben diyor:)

"*Altıyüz seneden beri tevhid bayrağını umum âleme karşı yücelten ve millî âdetlerini terk ederek ihtiyarlanan bizim şanlı Türk pederlerimize, kuvvet ve cesaretimizi hediye edelim. Ona bedel, onların akıl ve ma'rifetinden istifade edeceğiz ve asaletimizi de göstereceğiz. Elhâsıl, Türkler bizim aklımız, biz onların kuvveti; hep beraber bir iyi insan oluruz. Dik başlılık etmeyeceğiz ve kendi başına hareket yapmayacağız. Bu azmimizle başka milletlere ibret dersi vereceğiz. İyi evlâd böyle olur... İttifakta kuvvet var, ittihadda hayat var, uhuvvette saadet var, hükümete itaate selâmet var. İttihadın sağlam ipine ve muhabbet şeridine sarılmak zaruridir*[6]."

5 Koca Müverrih, Bedâyi', c. II, Vrk. 452/a-b

6 Bediüzzaman, Nutuk (Osm.), sh. 20.

İdris-İ Bitlisî'nin Yavuz'a Gönderdiği Mektup

Diyarbekir'in Safevî Devleti'nden alınmasından sonra Kürt Beyleri arasındaki gayretlerini sürdüren büyük âlim İdris-i Bitlisî, bu faaliyetlerinin neticesinde kısa zamanda Doğu ve Güneydoğu'daki Kürt ve Türkmen Beyleri'nin Osmanlı Devleti'ne itaatlerini temin etmiştir. Şimdi İdris-i Bitlisî tarafından Farsça olarak kaleme alınan bu istimâletnâme yani kendi arzu ve istekleriyle Osmanlı'ya tâbi olma belgesinin Türkçe özetini beraber dinleyelim:

"Mülk ve dinin maslahatlarının nizama girmesi, metin Sultanların tedbir ve tedvirine bağlıdır. Şark ve garbda adaletin tesisi, Acem ve Arapların mazlumlarının matlub ve meramlarının te'mini, İslâm Padişahının adaletine vâbestedir. Diyarbekir mükimlerinden bu muhlis bendeleri arzeder ki;

Bilâd-ı Ekrâd denilen Diyarbekir ve civardaki mazlum müslümanlar, Devlet-i aliyyenizin hizmetine tâliptirler ve devlet ile din düşmanlarının şerlerinden sizin yardım ve merhametlerinizle masûn olmak ümidindedirler. Sizin Dâr'ül-Hilâfe yani İstanbul'a azimet haberiniz duyulduktan sonra buradaki bir kısım muhlis bendeler, Beylerbeyiniz Bıyıklı Mehmed Paşa'ya arz-ı itaat etmişlerdir. Hem mezkûr Beylerbeyi ve hem de bu hakir vasıtasıyla size bazı maruzâtlarını arzetmek istemektedirler.

Ba'zı insî şeytanların müdâhalesiye Kürt kabile ve aşiretleri, başlangıçta bir kısım ihtilâf ve ihtilallere ma'rûz kalmışlardır. Ancak Allah'ın lutf u inayetiyle bu menfilikler bertaraf edilmiştir. Ancak düşman durmamakta ve Kürt Beylerini isyana teşvik etmektedir. Bilâd-ı Ekrâd'ın Osmanlı Devleti'ne iltihakı, İstanbul'un fethi zaferini tamamlayacak derecede ehemmiyetlidir. Zira bu bölgenin ilhakıyla, bir taraftan Irak yani Bağdad ve Basra'nın yolları, diğer taraftan Azerbaycan yolları ve bir diğer taraftan da Haleb ve Şam yolları açılmış olacaktır.

Allah'ın yardımı pek yakındır.

Bende-i Ahkar ve Çaker-i Efkar İdris[7]".

Gerçekten bu büyük âlimin gayretiyle Doğu ve Güneydoğu vilayetleri kısa bir zaman içerisinde Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. Bütün bu gerçekler öğrenilince, bazı Avrupalı yazarlar ve Türkiye'deki bir kısım Kürtçü çevrelerin Osmanlı Devleti'nin doğuyu kılıçla kendine kattı ve fethetti tarzındaki iddiaları da ortada kalmaktadır.

Hizmetleri Karşılığında Yavuz'un İdris-İ Bitlisî'ye Verdiği Cevap Ve Taltif

İdris-i Bitlisî vasıtasıyla Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin kısa bir zaman içinde ve hem de yerli beylerin istek ve arzularıyla Osmanlı Devleti'ne ilhak edildiğinin haberini alan Yavuz Sultan Selim, bu büyük âlimi taltif etmek üzere kendisine bir ferman gönderir. Mektubunun başında Diyarbekir Vilayeti'nin sulh ile ve istimâlet yolu ile fethine vesile olduğu için İdris-i Bitlisî'ye teşekkür eder. Sonra da manevi takdirleri yanında ona gönderdiği bazı maddi hediyeleri zikreder. Osmanlı Devleti'ne kendi arzularıyla tâbi olan beylerin ve bunlara bağlı olan sancakların miktarlarını ve tahrîrî bilgileri hazırlamasını emreder. Diyarbekir Beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa'ya beyaz hükm-i şerifler gönderdiğini ve Osmanlı Devleti'ne bundan sonra da tâbi olacak olan bey olursa, gönderilen tuğralı beyaz kâğıtlar kullanılarak onlara beratlarının yazılmasını emreder. Yani bugünün vilayetleri ve hatta devletleri, kendi arzu ve istekleriyle ve hem de birer mektup ile Osmanlı Devleti'ne bağlanmaktadır. Devlete bağlanan beyler arasında ihtilaf ve ihtilal vuku bulmaması için gereken tedbirlerin alınmasını ve inam ve ihsanların da ona göre yapılmasını ister.

Mektubun sonuna doğru, Anadolu'yu Şi'îleştirmek isteyen Şah İsmail'in kendisine elçiler gönderdiğini, bin bir türlü yağcılıklar yapıp sulh istediğini; ancak onun sözlerine ve ıslah olduğuna ina-

7 Topkapı Sarayı Arşivi, E. 1019.

nılmaması icap etiğini belirterek gerekli tedbirlerin ihmal edilmemesini emretmektedir.

Bu Gayretlerin Neticesi Ne Oldu?

Bu gayretlerin neticesinde, yıllar sürecek harplerle elde edilemeyecek zaferlere ulaşıldı. Şark diye adlandırabileceğimiz ve bugün Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Musul ve Kerkük'ten itibaren Kuzey Irak ve Halep'i de içine alan Kuzey Suriye bölgelerinde yaşayan çok sayıda Arap, Türkmen ve Kürt aşiretleri Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. Bu katılmalardan bazılarını beraber görelim:

1) Kürt ve Türkmen Beyleri'nden istimalet ile kendi meyil ve arzuları ile itaat eden 25'ten fazla aşiretten ve reislerinden bazıları şunlardır:

- Bitlis Hâkimi Emir Şerefüddin;
- Hizan Meliki Emir Davud;
- Hısn-ı Keyfâ Emîri Melik Halid;
- İmadiye Hâkimi Sultan Hüseyin;
- Cezire Hâkimi Şah Ali Bey;
- Çemişgezek Hâkimi Melik Halil;
- Pertek Hâkimi Kasım Bey;
- Ayrıca Suran, Urmiye, Atak, Cizre, Eğil, Garzan, Palu, Siirt, Meyyafarakin, Sason, Sincar, Çermik, Malatya, Urfa, Besni, Harput, Mardin ve benzeri yerlerdeki aşiretler de arka arkaya Osmanlı Devleti'ne iltihâk etmişlerdir[8].

2) Kürt ve Türkmen aşiretleri gibi, güneyde yer alan Arap aşiretleri de yine kendi irâdeleriyle Osmanlı Devleti'ne iltihâk etmişlerdir. Aralarında İbn-i Harkuş, İbn-i Said, Benî İbrahim, Benî Sâyim, Benî Atâ aşiretleri, Safed ve Gazze şeyhleri ile Haleb ileri

8 Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, No: 2362, Vrk. 112/a-113/a; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II/274 vd.

gelenlerinin bulunduğu seçkin bir temsilciler heyetinin Yavuz'a takdim ettikleri ve aslı Topkapı Sarayı'nda bulunan şu itâ'at mektubu çok manidardır:

"Bizler, canlarımız, mallarımız, iyâlimiz ve dinimizin emniyeti için size itaati arzuluyoruz. İslâmı tatbik ve adâleti tesis için sizin hakimiyetinizi zaruri görüyoruz[9]."

Osmanlı Devleti Doğu'da Nasıl Bir İdari Nizam Tesis Etmişti?

Osmanlı Devleti'nin idari yapısının temelini kaza, sancak ve eyaletler oluşturuyordu. Ancak Osmanlı Devleti, mutlak bir merkeziyetçilikten tamamıyla uzak bir anlayışa sahipti ve idaresi altına aldığı bölge ve cemiyetleri, çeşitli özelliklerine göre farklı idare tarzlarına tabi tutuyordu. Yani eyalet ve sancakların İstanbul'a olan bağlarında ayrı ayrı statüler söz konusuydu. İşte Osmanlı Devleti, Çaldıran Zaferi'nden sonra Doğu Anadolu'da Diyarbekir merkez kabul edilerek Musul, Bitlis, Mardin ve Harput da dâhil olmak üzere bütün Doğu Anadolu'da gayet geniş bir eyalet meydana getirmişti. Kanunî Süleyman Devri'nde yeni bir düzenleme yapılarak Van'da ayrı bir eyalet daha teşkil olundu[10].

Doğu Anadolu'daki sancakları, idare tarzı açısından, her iki eyalette de, üç ana gruba ayırmak mümkündü. Bunları kısaca özetlemekte yarar görüyoruz.

Birinci grup, klasik Osmanlı Sancakları şeklindeydi. Yani Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde tatbik edilen idare usulü burada da cari idi. Sancakbeyleri doğrudan merkezden tayin olunurlardı ve herhangi bir imtiyaza sahip değillerdi. Bu sancaklar tımar sistemine dâhildi. Diyarbekir ve Van Eyaletleri'ndeki bu tür sancaklar, umumiyetle aşiret yapısı kuvvetli olmayan yerlerde teşkil edilmiştir. Diyarbekir Eyaleti'nde merkez Amid, Harput, Ha-

9 Topkapı Sarayı Arşivi, No: 11634/26.

10 Kodaman, 12 vd.

sankeyf, Akçakale, Sincar, Zaho, Ergani ve Çemişkezek Sancakları ile Van Eyaleti'ndeki Erciş ve Adilcevaz Sancakları, bu tür sancakların başlıca örneklerini teşkil ederler.

İkinci grup, Yurtluk ve Ocaklık tarzındaki sancaklardır. Fetih esnasında bazı beylere hizmet ve itaatleri karşılığında, devamlı olarak sancak ve has şeklinde tevcih edilmiştir. Bunlara Ekrâd Sancakları da denir. Bunlar klasik Osmanlı sancaklarından farklıdırlar. Zira sancakların idaresi genellikle bölgeye eskiden beri hâkim olagelen nüfuzlu, eski mahallî beyler ve hanedanlara terk edilmiştir. Hayat boyu sancakbeyi olan bu idareciler vefat ettiğinde, yerlerine oğulları veya diğer yakınlardan biri geçmektedir. Devlete ihanet ettikleri takdirde değiştirilebilmektedirler. Seferde Beylerbeyi'nin hizmetine girmekle mükelleftirler ve bu memleketlere merkezden kadı tayin edilir. Arazileri tımar nizamına tabidir. İmtiyazlı sancaklar da diyebileceğimiz bu sancaklardan Diyarbekir Eyaleti'ne bağlı 13 ve Van Eyaleti'ne bağlı olarak da 9 adet mevcut idi. Çermik, Pertek, Kulp, Mihrani, Siirt ve Atak Diyarbekir'e bağlı bu tür sancaklardandırlar. Müküs ve Bargiri de Van'a bağlı bu tür sancaklardandır.

Üçüncü grup ise, Hükümet adı verilen sancaklardır. Bunların idaresi, fetih esnasında gösterdikleri hizmetlerden dolayı tamamen yerli beylere terk edilmiştir. Sancakbeylerinin tayinine merkezî idare asla karışmaz ve ellerine verilen ahitnameler gereğince, bunlar azl ve nasb edilemezler. Arazisinde tımar nizamı cari değildir. Dâhilde tamamen müstakil olan bu bölgeler, hariçte yani askeri ve siyasi alanda bölgedeki Osmanlı Beylerbeyi'ne tabidirler. Diyarbekir Eyaleti'nde Hazzo, Cizre, Eğil, Tercil, Palu ve Genç Sancakları; Van Eyaletinde ise, Bitlis, Hizan, Hakkari ve Mahmudi Sancakları bu mahiyette Osmanlı Sancakları'dır[11].

Kısaca özetlediğimiz bu sistem, daha ziyade Doğu Anadolu'a uygulanmıştır. Sebebi bu bölgede daha önce müstakil veya İran'a bağlı beylerin fetih esnasında Osmanlı Devleti'ne sadakat gös-

11 Kodaman, 13 vd.

termeleri ve en önemlisi de, hem itikadî açıdan ve hem de amelî açıdan, Osmanlı Devleti ile aralarında herhangi bir farkın bulunmamasıdır. Başlangıçta hizmet ve sadakat karşılığı verilen bu sancakların durumu, daha sonra ailelerin tasarrufuna bırakılmış ve Tanzimat Dönemi'ne yani 1840'lara kadar bu hâl aynen devam etmiştir.

Doğu Anadolu'nun Teslimiyet ve İtaati Ne Kadar Devam Etmiştir?

İdris-i Bitlisi ile başlayan şarktaki beyler ve Müslüman halkın hilafet ve saltanata sadakatle bağlılıkları, en azından 1850 yılına kadar yani yaklaşık 330 sene devam etmiştir. Osmanlı Devleti, bu yerli ahaliyi Müslüman kardeşleri ve bu bölgeleri de dar'ül-İslam olan ülkesinin asli parçası olarak görmüş; buna karşılık yerli Müslüman ahali ve beyler de, Osmanlı Devleti'ni İslam'ın bayraktarı bir İslam Devleti olarak telakki edip ona itaati kendileri için ibadet saymışlardır. Hatta bu bölgedeki beyler, Batı Anadolu ve Rumeli'deki hem Türk hem de Müslüman olan Ayanlar kadar, Osmanlı Devleti'nin başına gaile çıkarmamışlardır. Mesela hem Türk hem de Müslüman olan Karaman Eyaleti'nde Osmanlı'ya karşı elli çeşit isyan görmek mümkün olduğu halde, 330 sene içinde Doğu Bölgeleri'nde ciddi bir isyandan bahsetmek mümkün değildir. Bu dediğimizin somut bir delili, 1630'larda yani şarkın Osmanlı Devleti'ne itaatinden 113 sene sonra kaleme alınan şu fermanlardaki ifadelerdir:

"Hükm-i Hümâyun

Ümerâ-i Ekrâd, Devlet-i Aliyye'nin sadakat ve istikamet ile hayırhahı olup ecdâd-ı izamım zaman-ı şeriflerinden ilâ hâzel-ân uğur-ı hümayunda enva'-ı hidemât-ı mebrure ve mesa'-i meşkure-i gayr-ı adîdeleri vücuda gelmiş ve zimmet-i himmet-i mülukaneme ri'ayetleri lazım olmağla ba'del-yevm himâyet ve sıyânet olun-

maları aksây-ı murâd-ı hümâyûnumdur...[12]".

"..... Siz eben an ced sünniyy'ül-mezheb ve pâk meşreb olub âbâ ve ecdâd-ı âliniz zamanlarında vâki' olan Kızılbaş seferlerinde nice bin müsellah yarar ve namdâr ekrâd-ı zaferkirdâr ile asâkir-i mansûremin önüne düşüp ve icray-ı gayret-i çihar-ı yâr-güzîn içün uğur-ı din-i mübinde can ve başla döğüşüp nice fütûhât-ı cemileye bâis olmuşsunuz...[13]".

Ne zaman ki İslam Kardeşliği manası bozulmuş ve Avrupalılar tarafından bir Frenk illeti olan ırkçılık Osmanlı Devleti'nin içine atılmış, o zaman Doğu'da da ayrılık ve fitne rüzgarları esmeye başlamıştır. Çare, tarihten ibret dersi almaktır ve bu bölgeleri 300 küsür sene Osmanlı Devleti'ne sımsıkı bağlayan sırrı anlamaktır.

Osmanlı Devleti'nin Son Zamanlarında Meydana Gelen Bölücülük Hareketleri ve Bölücü Örgütler

Manevi kardeşlik üzerine kurulmuş olan Anadolu Birliği, Güneydoğu'da da en az üç yüz sene tesirini icra etmiştir. Ancak hem iktisadi şartların ağırlığı ve hem de dış güçlerin Osmanlı Devleti'ni yıkmak gayesiyle Şark Meselesi'ni ortaya çıkarmak istemeleri, XIX. yüzyılın başından itibaren Şark'ta bazı kıpırdanmalara yol açmıştır. Tarihten ibret alınabilmesi için bu hadiseleri birer paragrafla özetlemek istiyoruz:

İlk Olaylar

Doğudaki olayların ilki, 1806 yılında şu anda Irak sınırları içinde yer alan Süleymaniye şehrine tayin edilen bir vali yüzünden çıkmıştır. Bunu, 1812, 1820, 1834, 1835, 1839, 1842 ve nihayet bir sürü olaydan sonra 1880'deki Şeyh Ubeydullah'ın Şemdinli'de başlattığı hareket ile 1879 tarihinde Emin Ali Bedirhan'ın başlat-

12 Kanunname-i Sultani Li Aziz Efendi, Harvard, 1985, sh. 133.

13 Kanunname-i Sultani , 133

tığı isyanla sona erer[14]. Burada Şeyh Ubeydullah'ın oğulları Seyit Abdülkadir'in ve Seyit Abdullah'ın da sonradan bir kısım bölücü hareketlere katıldıklarını ve hatta Kürt Te'âlî Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldıklarını hatırlatalım. Bu isyanların sebepleri; ekonomik, siyasi ve sosyaldir; dinî değildir.

İkinci Abdülhamid Ve Hamidiye Alayları

Çoğu basit sebeplerle başlayan Doğu'daki isyanların Osmanlı Devleti'ni yıkmayı hedefleyen dış güçler tarafından tahrik edildiğinin II. Abdülhamid farkına varmıştır. Gerçekten İngiltere bütün istihbarat gücüyle 1806 yılından itibaren bölgede faaliyete başlamıştır. Bütün hedef, Ermenilere ve Kürtlere birer kukla devlet kurdurtmaktır. 1918'de Irak'ta Şeyh Mahmud'a kurdurttukları kukla devlet de bu maksada matuftur. Rusya'nın bu bölgedeki yıkıcı faaliyetleri fiilen 1805 yılında başlamıştır. Bu bölgelere atadığı konsoloslar, fiilen birer casus gibi çalışmışlardır. 1880'deki Rum İsyanı tamamen Rusların tahriki ile başlamıştır. Bu arada Fransa, Amerika, İran ve özellikle Musevilerin de yıkıcı rolleri mevcuttur. Bölgenin her şehrinde birer istihbarat merkezi gibi özel okullar açmaları ve hem Ermeni hem de Kürt isyancıları buralarda eğitip korumaları, bu tahrik edici faaliyetlerin başında gelmektedir[15].

Dış güçlerin bu bölücü hareketlerini gören II. Abdülhamid, çareyi İslam Kardeşliği'ni bölgede takviye etmekte bulmuştur. Bu gaye ile 1891 tarihli Nizâmnâmeye göre, Şark'ta Osmanlı Devleti'nin İslam Kardeşliği politikasını Müslüman halka anlatmak; Ermeniler'in oyunlarına gelmemek; merkezî otoriteyi tekrar temin etmek ve o bölgedeki insanları gönüllü vatan müdafileri olarak istihdam etmek gayeleriyle Hamidiye Alayları denilen mahallî askerî kuvvetleri tesis ve teşkil eylemiştir[16]. Hamidiye alayları ile

14 Şadillili, Vedat, Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri Ve İsyânlar, İstanbul 1980, sh. 25 vd.

15 Yıldız, Kürt Gerçeği, 73-87

16 Kodaman, Bayram, sh. 34 vd.

takviye edilen İslam Birliği, I. Dünya Savaşı'na kadar ve hatta 1925 tarihinde başlayan Şeyh Said İsyanı'na kadar tesirini icra etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Son Zamanlarında Kurulan Kürt Cemiyetleri Ve Bediüzzaman'ın Gayretleri

Şunu önemle hatırlatalım ki, Kürt Cemiyetleri'nin kurulması veya bölücülük gayesiyle Kürtçülük Hareketleri'nin başlaması, hep Ermeni Cemiyetleri'nin kurulması ve Ermeni Hareketleri'yle başbaşa yürümüştür. Bunun en önemli sebebi, her ikisini de tahrik edenlerin dış güçler olmasıdır. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında ve yıkılma çanlarının çalmaya başladığı günlerde, yerden mantar biter gibi bölücü dernekler türemiştir.

Bunlara misal olarak 2 Ekim 1908 yılında kurulan Kürt Te'âvün Ve Terakkî Cemiyeti'dir. 1912 yılında zararlı ve bölücü davranışlarından dolayı kapatılmıştır[17].

Bir diğer önemli dernek de Kürdistan Te'âlî Cemiyeti'dir. 1918 yılının Mayıs ayında eski isyancılardan Seyit Abdülkadir[18]'in başkanlığında kurulmuştur. Bir diğer isyancı Emin Ali Bedirhan ve başkanın kardeşi Seyit Abdullah kurucular arasında yer almaktadır. Jin ve Kürdistan isimli yayın organları vardır[19].

Bütün bu bölücü örgütlenmeler karşısında, Doğu'da yaşayan insanları Müslüman Türkler'le beraber Kuvay-ı Milliye saflarında cihâda teşvik eden İslâm kardeşliği ruhu vardır ve bu ruhu Doğu ve Güneydoğu'da neşreden büyük allameler mevcuttur.

Bir kısım araştırmacılar, Bedîüzzaman'ın Cumhuriyet'ten önceki yıllarda Said-i Kürdî unvanını kullandığını da ileri sürerek, onun Doğu'da bir Kürt Devleti kurmak gayesiyle 1918'de tesis edilen *Kürt Te'âli Cemiyeti*'nin üyesi olduğunu ve bölücü faaliyetlerde

17 Kutlay, Naci, İttihad Ve Terakki Ve Kürtler, İstanbul 1991, sh. 41.

18 **Seyit Abdülkâdir:** İlk büyük Kürt isyanını çıkaran Şeyh Ubeydullah'ın oğludur.

19 Yıldız, Kürt Gerçeği, sh. 182 vd.

bulunduğunu iddia ediyorlar. *Halbuki,* Kürt Teâli Cemiyeti'nin reisi olan Seyyid Abdülkadir'den gelen teklife Bediüzzaman'ın verdiği şu cevap, meseleyi kökünden halletmekte ve günümüz için de bir ibret dersi olmaktadır:

"*Allah u Zülcelâl Hazretleri Kur'an-ı Kerim'de "Öyle bir kavim getireceğim ki, onlar Allah'ı severler, Allah da onları sever buyurmuştur. Ben de bu beyan-ı ilahî karşısında düşündüm. Bu kavmin, bin yıldan beri âlem-i islamın bayraktarlığını yapan Türk Milleti olduğunu anladım. Bu kahraman millete hizmet yerine ve 450 milyon (o zamanki islam âleminin nüfusu) kardeş bedeline, birkaç akılsız kavmiyetçi (bir kısım kürtçü) kimsenin peşinden gitmem*"[20].

Kendisini Kürtçülük'le itham edenlere ise, şu tarihî cevabı vermiştir: "İsmim Said Nursi iken, her tekrarında Said Kürdî ve bu Kürt diye beni öyle yâd ediyorlar. Bununla hem ahiret kardeşlerimin millî duygularını menfî yönde etkilemeye ve hem de mahkemede aleyhime kullanmaya çalışıyorlar"[21].

Kuvay-ı Milliye'yi Arkadan Vurma Gayretleri

Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson"un 14 madde halinde neşrettiği ve "Wilson Prensipleri" diye bilinen bildirisi, Ermeni ve Kürt ayrılıkçılara ümit veriyordu. Bunun tesirleri, 25 Haziran 1919'da yapılan Paris Konferansı'nda görüldü. İngiliz Başbakanı Lord Curzon'un özel gayretleriyle ve Seyit Abdülkadir'in sinsi planlarıyla Wilson'un teklifine bu konferansta hayat verilmek istendi. Arzu edilen müstakil bir Kürdistan ve Ermenistan kurulmasıydı.

10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Antlaşması ise, Batılıların planlarını açıkça ortaya koyuyordu. Buna göre, Kürdistan ve Ermenistan'ın sınırları çizilmişti. Dindar Kürtler ve İslam'ın bayraktarı olan Müslüman Türkler, vatanı düşman işgalinden kur-

20 Şahiner, 228-229; Mülâkât, sh.38

21 Bediüzzaman, Said Nursi, Mektûbât, sh. 393

tarmak için cephelerde cihad ederken, 20 Aralık 1920 günü Kürt Şerif Paşa ile Ermeni Bogos Nubar Paşa, bir ihanet bildirisini ilan ediyorlardı. 23 Aralık 1920'de o günlerde İstanbul'da fırtınalar gibi esen Bediüzzaman, günümüzde Ermeniler'in maşa olarak kullandıkları PKK'nın ve onun hain destekçilerinin dahi ders alacağı şekilde, Güneydoğu'daki yaranın ilacına şöyle parmak basıyordu:

"Bogos Nubar Paşa ile Şerif Paşa'nın akdettikleri sözleşmeye en sert ve ciddi cevap, Müslüman Kürtler'in aleyhinde çektikleri telgraflardır. Böyle bir sözleşmenin tanzim sebebi şudur: Ermeniler bu bölgede az ve güçsüzdürler. Muvaffak olamayacaklarını anlayınca Kürtler'le birlikte ve onlar adına hareket etmeye başlamışlardır. Ermeniler'in maksadı, Kürtleri aldatmaktır. Çünkü ileride Kürtleri kendilerine tabi bir millet haline getireceklerdir. Buna ise, aklı başında hiçbir Kürt razı olmaz. Kürtlük davası, pek manasız bir iddiadır. Zira her şeyden evvel Müslüman'dırlar. Bu yüzden Ermeniler'le aynı ırktan olup olmaması Müslüman bir Kürt'ü bir an bile meşgul edemez. Zira İslamiyet ırkçılığı kesip atmıştır."[22].

Bu makalede söylenenler, bugün için de aynen geçerlidir. Maalesef İslamiyetten uzak kalan bazı Kürtler, Ermeniler'le aynı ırktan gelmekle iftihar edecek kadar manen tefessüh etmişlerdir. Ve yine ASALA ile istediğini elde edemeyen Ermeniler, şimdi dinden uzak bazı Kürtleri maşa olarak kullanmaktadır. Şuurlu ve Müslüman Kürt kardeşlerimizin, bu oyuna gelmemeleri icap etmektedir.

Cumhuriyetin Kurulması Ve Şeyh Said İsyanı

Cumhuriyet kuruldu. Kuvay-ı Milliye ruhunun yeşermesine, orduları sevk ve idare eden komutanlar kadar, manevî orduları sevk ve idare eden din âlimleri de destek verdiler. Ancak yeni kurulan devletin reçetesi dininden ve tarihinden farklı yazıldı. Başta söylediğimiz gibi, Güneydoğu meselesinin bu boyutlara gelmesinde, dinden uzak milliyet görüşünü esas alan ve Cumhuriyet'in ilk

22 23 Aralık 1920 tarihli Vakit ve İkdâm Gazeteleri.

yıllarında tatbik olunan sosyal hayattan dini dışlayan politikanın, tahminlerin ötesinde bir tesiri bulunmaktadır.

İşte bu manevî havanın perişanlığından sonra ortaya çıkan ilk patlak, Şeyh Said İsyanı olmuştur. Şeyh Said, aslında âlim ve dindar bir insandır. Ancak usulü yanlıştır. Zira İslam dininde tahrip ve anarşi yoktur; tamir ve ıslah vardır.

Şeyh Said, o zamanın mühim âlimlerinden ve Şark'ta sözü geçerli meşhur simalarından olan Bediüzzaman Said Nursi'den yardım istedi. Aracı olarak gelen Kör Hüseyin Paşa ve on aşiret reisini geri çevirdi ve yazılı olarak da biraz sonra zikredeceğimiz mektubu Şeyh Said'e gönderdi. Ayrıca bu yolun meşru yol olmadığını belirtti.

Bedîüzzaman'la alakalı yanlış tesbit ve yorumlardan biri de, özellikle resmî yayınlarda, onun Şeyh Said ile karıştırılması veya en azından Şeyh Said İsyanı'na destek vermiş olduğunun yayılmasıdır. Maalesef gerçekle uzaktan yakından alakası olmayan bu tesbit, güvenlik raporlarına yazıldığı gibi, vatanperver ilim adamlarının zihinlerine de yer etmiş durumdadır. Şeyh Said'in Bedîüzzaman gibi bir dâhiyi yanına almak isteyişi doğrudur; ancak bu büyük âlimin mezkûr teklif karşısında takındığı tavır, kasden yanlış aksettirilmiştir. Buyurun, Şeyh Said'e olan cevabını beraber okuyalım:

"Türk Milleti, asırlardan beri İslamiyet'in bayraktarlığını yapmıştır. Çok veliler yetiştirmiş ve şehitler vermiştir. Böyle bir milletin torunlarına kılıç çekilmez. Biz müslümanız, onlarla kardeşiz, kardeşi kardeşle çarpıştırmayınız. Bu şer'an câiz değildir. Kılıç, haricî düşmana karşı çekilir. Dâhilde kılıç kullanılmaz. Bu zamanda yegâne kurtuluş çaremiz, Kur'an ve iman hakikatlarıyla tenvir ve irşâd etmektir. En büyük düşmanımız olan cehaleti izale etmektir. Teşebbüsünüzden vazgeçiniz. Zira akîm aklır. Bir kaç cani yüzünden binlerce kadın ve erkekler telef olabilir"[23].

23 Şahiner, 268 vd.

Yaptığımız mücadele kardeşi kardeşe öldürtmektir ve neticesiz kalacaktır. Çünkü Türk-Kürt birdir, kardeştir. Türk Milleti bin senedir İslamiyet'e bayraktarlık etmiş, dini uğrunda milyonlarca şehit vermiştir. Binaanaleyh kahraman ve fedâkâr İslâm müdafilerinin torunlarına, Türk milletine kılıç çekilmez ve ben de çekmem."[24]

24 Yıldız, Kürt Gerçeği, 238-240

BELGELER IŞIĞINDA

ALEVİ-SÜNNİ İHTİLAFININ TARİHİ BOYUTLARI VE İTTİFAKIN LÜZUMU

"Her şeyin ifrat ve tefriti iyi değildir. İstikamet ise, vasat yolda yürümektir ki, Hz. Peygamber'in izinden giden bütün ehl-i sünnet vel-cemaat olan Müslümanlar, bu yolu tercih etmiştir. Fakat maalesef ehl-i sünnet vel-cemâ`at perdesi altında Vehhâbîlik ve Haricilik fikri kısmen girdiği gibi, siyaset meftunları ve bir kısım ateistler, Hazret-i Ali'yi tenkid etmişler ve ediyorlar. Hâşâ, siyaseti bilmediğinden hilâfete tam liyakat göstermemiş, idare edememiş diyorlar. İşte bunların bu haksız ithamlarından Aleviler, ehl-i sünnete karşı küsmek vaziyetini alıyorlar. Hâlbuki ehl-i sünnetin düsturları ve esas mezhepleri, bu fikirleri netice vermiyor; belki aksini netice veriyor. Hariciler ve ateistler tarafından gelen böyle fikirler ile ehl-i sünnet mahkum olamaz. Belki ehl-i sünnet, Alevilerden ziyade Hazret-i Ali'nin taraftarıdırlar. Bütün hutbelerinde ve dualarında, Hazret-i Ali'yi layık olduğu senâ ve medihle zikrediyorlar. Özellikle ehl-i sünnet mezhebinden olan evliya ve asfiyâ, Hz. Ali'yi mürşid ve Şah-ı Velayet biliyorlar. Aleviler, hem Alevilerin, hem de ehl-i sünnetin nefretini kazanan Haricileri ve ateistleri bırakıp ehl-i hakka karşı cephe almamalıdırlar. Hatta bir kısım Aleviler, ehl-i sünnetin inadına sünneti terk ediyorlar.

Ey ehl-i hak olan ehl-i sünnet vel-cemaat! Ve ey âl-i beytin muhabbetini kendilerine meslek edinen Aleviler! Çabuk bu manasız ve hakikatsiz, haksız ve zararlı olan tartışmaları aranızdan kaldırınız. Yoksa geçmişte komünizm ve dinsizlik cereyanı, birinizi diğe-

ri aleyhinde kullandığı gibi, bugün de vatan ve millet düşmanları, vatanımızı ve milletimizi bölmek için, birimizi diğeri aleyhine kullanabilirler. Hepimiz de ehl-i tevhit olduğumuzdan, kardeşliği ve birliği emreden yüzlerce kudsi bağ aramızda varken, ayrılığı gerektiren cüzi meseleleri bırakmak elzemdir."

Anadolu insanlarının üç önemli düşmanı

Anadolu'da yaşayan insanların, Alevi olsun Sünni olsun, üç önemli düşmanı mevcuttur; ihtilaf, cehalet ve fakirlik. Biz, millet olarak, ihtilafa karşı ittifak silahını; cehalete karşı ilmin ve fennin elmas kılıncını ve fakirliğe karşı da çalışmak ve san'at mermilerini kullanıp, bu üç düşmanımızı yenmedikçe, bugün içine düştüğümüz problemlerin çaresini bulmakta güçlük çekeriz.

İşte bu düşmanlarımızdan biri olan cehalet, Alevi-Sünni diyaloğunun temin edilememesinde en önemli faktör olarak karşımızda durmaktadır. Maalesef, bugün "Müslümanım ve Ehl-i Sünnetim" diyen çoğu kişi, İslamiyet'i ve sünnetin doğru yolunu doğru olarak bilmiyor. Aynı şekilde bugün Alevi olanlar da, Alevilik'in ne demek olduğunu tam olarak bilmiyor. Her iki tarafın da cehaletinden istifade eden belli çevreler ise, bunları birbirine düşürmek için, gayret gösteriyorlar. O halde diyaloğun birinci şartı, Ehl-i Sünnet'in kendi mezheplerini ve Alevilerin de Alevilik'i tam olarak öğrenmeleri; her ikisinin ehl-i tevhid olduğu ortaya çıkınca da, aralarında cüzî sayılabilecek bazı meseleleri gündeme getirmekten kaçınmalarıdır. Maalesef bugün, İslamiyet'i bilmemekte Sünni ile Alevi aynı noktaya gelmiş ve günah işlemekte de müşterek bir sürü noktalar bulmuşlardır. Bu durumun gerçek Alevilik veya Sünnilikle alakası yoktur.

Önemle ifade edelim ki, bugün ve her zaman, "Müslümanım ve Ehl-i Sünnetim" diyen herkesin her sıfatı Müslüman olmadığı gibi, "Aleviyim" diye ortaya çıkan herkesin de her sözü, hareketi ve sıfatı Alevi değildir. Bunu unutmamak gerekir. Bunu tespit ettikten sonra şunu da vurgulamak gerekiyor ki, bir Sünni'nin veya

Alevi'in hatası ve yanlış davranışı yüzünden, aynı meslek ve meşrepten olan bir başkasını suçlamak, Kur'an'ın "Hiçbir suçlunun cezası, bir başkasına yüklenmez" prensibine aykırıdır. O halde bir zamanlar Alevilik adı altında komünistlik yapan insanların yaptıklarını ve söylediklerini bütün Alevi kitlesine mal etmek yanlış olduğu gibi, tarihde Hariciler ve bazı ateistlerin yaptıkları ve söylediklerini de Ehl-i Sünnet'e yüklemek de yanlıştır.

Alevi-Sünni diyaloğunun ehl-i tevhid manasında ve İslam'ın şemsiyesi altında bir zemine oturtulması şarttır

Hemen şunu belirtmek istiyorum ki, Alevi-Sünni diyaloğunun yapılabilmesi için, her ikisinin de ehl-i tevhid manasında ve İslam'ın gölgesi altında düşünülmesi gerekir. Aksi takdirde, bugün Alevilik'e, özellikle belli çevreler tarafından öyle manalar verilmektedir ki, bu manaları, ne Alevilik'in ileri gelenleri ve ne de din mensubu bir insanın kabul etmesi mümkün değildir. Mesela "Alevilik bir inanç sisteminden ziyade hayat tarzıdır. Alevilik öte dünya üzerine değil bu dünya üzerine; efsane üzerine değil insan üzerine kuruludur. Osmanlı değil ve Arap hiç değildir. Çoğunlukla Türk, biraz Kürt'tür. Orta Anadolu insanının yaşam tarzıdır. İslam'dan etkilenmiştir; ama Şamanist karakter taşır. Kısmen Budizm ve Hristiyanlık'ın etkisi altında kalmıştır. Şii hareketiyle çok az ilgilidir ve soyut bir Ali sevgisi vardır."[1]. Dikkat edilirse, bu sözleri söyleyen insan, başta ahireti inkâr etmektedir; İslamiyetle olan bağını, sadece Şamanizm kadar görmektedir. Hz. Peygamber'e uymayı Arap olmak gibi takdim etmektedir.

Şimdi burada şunun tespit edilmesi gerekir: Tarih boyu, başta Alevilerin ve biz Sünnilerin hürmet gösterdiği on iki imam olmak üzere, Alevisi ve Sünnisiyle bütün Müslümanlar, Kur'an ve

1 Ali Balkız, Daily News Gazetesi Eki; 15.7.1993 tarihli Zaman Gazetesi, sh. 5, Mustafa Özcan'ın yazısı.

Sünnet'in temel esasları olan Allah'ı bir bilmekte; Hz. Muhammed'i O'nun hak peygamberi olarak kabul etmekte ve Kur'an'ın Allah'ın kelâmı olduğuna iman etmekte ittifak halindedirler. Bu üçünden taviz verenin, adı ister Sünni olsun ister Alevi olsun, Müslüman olarak karşımıza diyalog için çıkması mümkün değildir. Ancak başka bir dinin mensubu olarak onunla muamele edilir. Zannediyorum ki, bu noktada, hakiki Aleviler'den hiçbirinin itirâzı yoktur. Ayrıca başta İmam Cafer-i Sadık olarak bütün imamlar ve İslam âlimleri, zaruriyat-ı diniye olarak adlandırdıkları namaz, oruç ve zekât gibi farzları; içki içmemek, fuhuş yapmamak ve kumar oynamamak gibi yasakları, dinin tabii parçaları görmede ittifak halindedirler. Bizim tespitlerimize göre, bunları yapamamak ayrıdır; reddetmek ayrıdır. Alevi veya Sünni bir insan, bu saydıklarımızı yerine getirmeyebilir; ancak dinde yoktur demeleri mümkün değildir. Böyle bir inkâr karşısında, Alevi-Sünni diyaloğunun da manası yoktur.

O halde bizim diyaloğumuz, Allah'a iman eden, Hz. Peygamber'i hak peygamber kabul eden ve Kur'an ile onun getirdiği emir ve yasakları yaşayamasa bile, reddetmeyen hakiki Alevilerle olacaktır. Aksi takdirde biraz sonra arz edeceğimiz gibi, İslam'ın tasavvufî ve itikâdî bir kolunun Anadolu âdetleriyle yoğrulmuş şekli demek olan Alevilikle, bahsi edilen ve Alevilik'i yeni bir din gibi kabul eden anlayışı bağdaştırmak mümkün olmayacaktır.

Yine biraz sonra arz edeceğimiz gibi, Hazret-i Ali'den nakledilen Peygamber'e ait hadisleri ve bizzat kendi sözlerini dinlerseniz; Hacı Bektâş-ı Veli'nin **Makâlât'ını** incelerseniz; İmam Cafer Sadık'ın hukuki görüşlerini derleyen Ebu Ca`fer'in (290/902) **Beşâir** adlı eserini okursanız; daha da önemlisi şu anda aramızda bulunan Muharrem Orhon'un dedelerinden olan bir zata Fatih zamanında verilen fermanı mütalaa ederseniz, bu dediklerimizi tasdik edersiniz. II. Abdülhamid' in Tunceli'den gelişinde Anadolu yakasında resmî devlet töreniyle karşıladığı, şu anda Karacaahmet'te yatan Zeynel-Abidin'in dedesine verilen bu fer-

manda, tâ Hz. Ali'ye ulaşan neseb ve tarikat silsilesi sıralandıkdan sonra, bütün Alevilere şu tavsiyelerde bulunulmaktadır:

"Tarikat âdâblarından evvel takvadan ayrılmayın. Beş vakit namazınızı vaktinde kılın. İçki içmeyin. Ramazan orucu yanında başka nafile oruçlar da tutun. İmkânınız varsa hacca gidin. Zekât verin."[2]

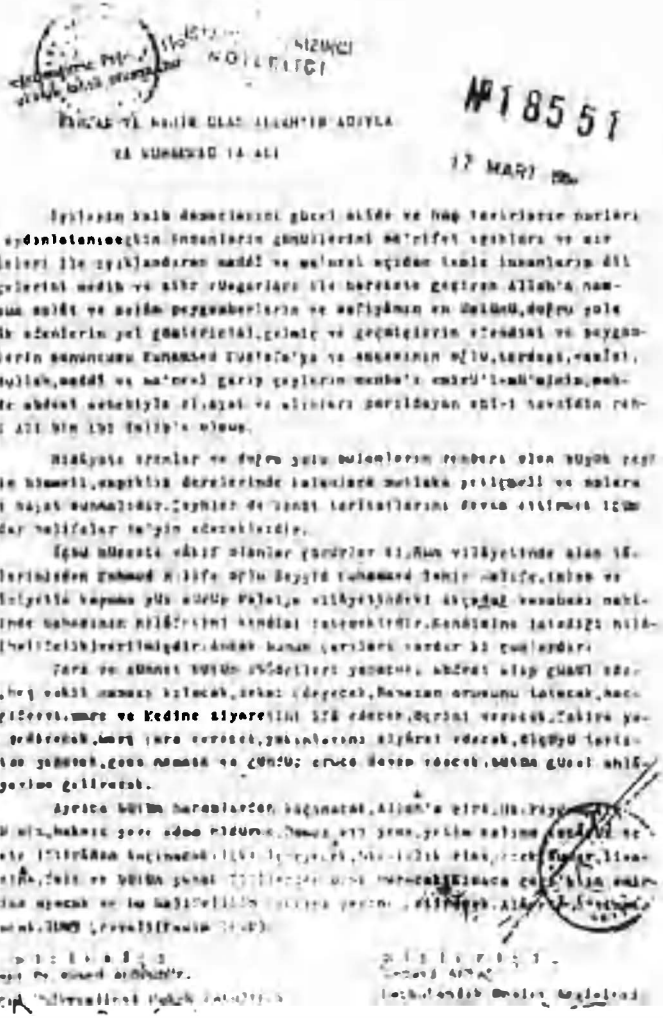
İşte bu söylenenlerden de anlaşılacağı üzere, Alevilik, aslında Şia'nın bir kolu iken, sonradan Anadolu' da gelişen bir tarikat dalı haline gelmiştir. O halde, cem evini Alevilere ait bir tekke gibi kabul edebilirsiniz. Ama caminin yerine cem evini korsanız, sizin Alevilik'le de İslamiyet'le de hiç bir alakanız yok demektir. Tunceli'deki dedelerin elinde bulunan şeyhlik ve dedelik beratları da bunu ispat etmektedir. Numune olsun diye Muharrem Orhon'a ait bazı beratların kısaca özetlerini buraya almak istiyoruz.

2 Muharrem Orhon'un elindeki Belge. Maalesef bütün ısrarlarımıza rağmen, belgelerin orijinallerinin fotokopisini, muhterem Muharrem Orhon Bey'den alamadık. Ancak orijinalini gördük ve vesikada görüleceği üzere Türkçe'ye tercümesini de biz yaptık.

Noter Tasdikli Berâtların Namazı, Orucu ve Diğer İbadetleri Tavsiye Eden Sayfası

Noter Tasdikli Berâtların Bir Diğer Sayfası

Şii ve Alevi ne demektir? Aralarındaki münasebet nedir? Âl-i Beyt muhabbetiniden Kur'an ve sünnet ışığında ne anlamalıyız?

Bilindiği gibi, Şia'nın kelime anlamı taraftar demektir. Hz. Ali ile Hz. Muaviye arasında meydana gelen ihtilaflarda, Hz. Ali'yi tutanlara Şii yani Hz. Ali'nin taraftarı denmiştir. Aslında müslümanların ileri gelenlerinin tamamı o ihtilâfta Hz. Ali'yi haklı bulmuşlar ve ona taraftar olmuşlardır. Ancak nasıl bazı Hristiyanlar Hz. İsa'yı sevmekte ileri gittikleri gibi, bazı Müslümanlar da Hz. Ali'yi sevmekte aşırıya gitmişlerdir. Ve başta Abdullah bin Sebe gibi Yahudi asıllı münafıklar olmak üzere, bir kısım müfsidler, bu hadiseleri vesile ederek Müslümanları birbirine düşürmek istemişlerdir.

Kelime anlamıyla Alevi de, Hz. Ali'yi seven ve ona mensub olan kişi demektir. Bu manada, Müslüman olan herkes Alevi'dir. Zira Hz. Ali'yi sevmeyenin imanından şüphe edilir. Alevilik aslında Şiiliğin Anadolu'ya has hale gelmiş ve daha ziyade tasavvufî bir tarikat rengine bürünmüş şeklidir. Bunu biraz sonra açıklayacağız.

O halde Hz. Ali' yi seven ve ona muhabbet edenleri iki guruba ayırmak icap etmektedir:

Birincisi; Şî'a-ı velayet de diyebileceğimiz ve Hz. Ali'yi sırf Allah rızası için hasbî olarak sevenlerdir. Gerçek manada Aleviler de, bu gruba dâhildirler. Biraz sonra zikredeğimiz gibi, bu manada Alevilerin reisi, Erdebil'de bir asra yakın irşad vazifesini yapan ve Hz. Peygamber'in neslinden gelen Şeyh Safiyyüddin Erdebîlî'dir (1392). Bunların mesleği muhabbettir. Muhabbetin şe'ni de ifrattır. İlk üç halifeyi zemmetmemek, daha evvel zikrettiğimiz İslam'ın temel esaslarının dışına çıkmamak kaydıyla, bunlar mazur olabilirler[3]. Şî`a-i velayet dediğimiz ve hakiki Alevilerin de içinde bulunduğu bu grup, Hz. Ali'yi seven ve hürmet eden Ehl-i

3 Bedîüzzaman, Said Nursi, Lem`alar, sh. 22 vd.

Sünnet'e karşı, Hz. Ali'nin de bizzat sevdiği ve hürmet ettiği Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer' i "Nasıl seviyorsunuz?" diye itiraz etmez ve edemez.

Bu grubun Ehl-i Sünnet'e itiraz etmeye hakları yoktur. Zira Ehl-i Sünnet Hz. Ali' yi hâşâ zemmetmedikleri gibi, ciddi severler. Fakat Hz. Peygamber'in tehlikeli kabul ettiği, aşırı muhabbetten çekiniyorlar. Hz. İsa hakkında Hristiyanların muhabbeti zarar verdiği gibi, özellikle Suriye'deki Nusayrilerin ve İran' daki bazı Gulât-ı Şî`a'nın yaptığı tarzda ölçüsüz Hz. Ali sevgisi de zarar vermektedir.

Önemle belirtelim ki, Hz. Ali'yi ve onun temsil ettiği ehl-i beyti sevmek her Müslümanın görevidir. Zira Kur'an, Hz. Peygamber'in peygamberlik vazifesini icrası karşılığında, ümmetinden hiç bir ücret talep etmediğini, sadece ve sadece kendi Âli-i Beytine muhabbeti istediğini açıkça ifade eylemektedir[4]. Hz. Peygamber de, **"Her nebinin nesli kendindendir. Benim neslim Ali'nin neslidir."** ve **"Ben kimin dostu isem, Hz. Ali de onun dostudur."** buyurarak, bu manayı teyid etmiştir. Hz. Ali, gerçekten Şâh-ı velayettir.

Hz. Peygamber, bir diğer hadisinde, **"Size iki şey bırakıyorum. Onlara sımsıkı sarılırsanız, kurtuluşa erersiniz. Biri Kitâbullâh ve biri de Âl-i Beytim."** Çünkü sünnetin menbaı ve muhafızı, gerçek manada âl-i beyttir. Bu sebepledir ki, Peygamberin sünnetine ve Kur'an'a uymayı terkeden hakiki âl-i beytten olmadığı gibi, âl-i beyte gerçek manada dost da olamaz.

İkincisi: Şî'a-i hilâfet ve saltanattır. Yani Hz. Ali'yi sırf siyasi maksatlarla sevenlerdir. Bu manada muhabbetin içine siyaset girdiği için, garazdan ve tecavüzden kurtulamıyorlar. Bu siyasi taraftarları şöyle sıralayabiliriz: Hakem olayına kadar Hariciler; aslı Yahudi olan Abdullah bin Sebe gibi münafıklar; Emevîlerin zulümlerinden ve ırkçı hareketlerinden rahatsız olarak Hz. Hasan ve Hüseyin Efendilerimizin yanlarında yer alanlar; Hz. Ali sevgi-

4 Kur'an, Şu`arâ Sûresi, Âyet, 23

sini bazı Hristiyanların Hz. İsa'yı sevmesine çeviren İranlılar ve nihayet Hz. Ömer eliyle saltanatları ellerinden alındığı için Ömer ismine alerji duyan bazı çevreler.

Bu grubun da Ehl-i Sünnet'e itiraz etmeye hakları yoktur. Çünkü bunlar, Hz. Ali'yi fevkalade sevmek iddiasında oldukları halde aslında onun şanına nakise isnat ediyorlar ve hatta O' nun manevi şahsiyetine karşı su-i ahlakta bulunuyorlar. Bir kısmı diyor ki; Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer haksız oldukları halde Hz. Ali hâşâ dalkavukluk etmiş ve İran Şiilerinin terminolojisine göre takiyyede bulunmuş; yani onlardan korkmuş, riyakârlık etmiş.

Acaba Hz. Ali gibi bir İslam kahramanı ve Esedullâh (Allah' ın arslanı) ünvanını kazanan bir zatı, riyakârlık ve korkaklıkla itham etmek onu sevmek midir? Eğer haksız olduklarına inansaydı, böyle bir kahraman 20 sene onların şeyhülİslamlıklarını yapar mıydı? Gerçekten Hz. Ali, ilk üç halifeyi hak görmeseydi, bir dakika tanımaz ve itaat etmezdi. Demek onları haklı gördüğü için, gayret ve cesaretini hakperestlik yoluna teslim etmiştir.

Anadolu'da Alevi tabiriyle Şianın yani Hz. Ali taraftarlığının bir tasavvuf tarikatı tarzında çıkmasının da önemli sebepleri vardır. Anadolu'yu manen ihya eden maneviyat erenlerinin önemli üç merkezi mevcuttur: Horasan, Şirvan ve Erdebil.

Şii Safevi sülülesinin saltanat merkezi olan Erdebil, Safevi saltanatı ortaya çıkmadan evvel dünyaya irşâd dersi veren mürşidlerin diyarıdır. XIV. asırda burada mürşidlik vazifesini yapan Safiyüddin Erdebîlî (1392), aynı zamanda Musa Kâzım yoluyla Hz. Peygamber' in neslinden gelen bir seyyiddir. Bunun yerine oğlu Şeyh Sadreddin Musa Erdebîlî geçmiştir. Onun yerine de Somuncu Baba'nın mürşidi olduğu söylenen Hâce Alâaddin Ali Erdebili (1429) mürşid olmuştur. Bunu, Şeyh Şah diye de bilinen İbrahim Erdebîlî izlemiştir. Buraya kadar, Anadolu'dan Erdebil'e akın eden âlimler, şeyhler ve yüzlerce müritlere tarikat dersi veren Erdebil ailesi, bunların torunu ve Şah İsmail'in babası olan Şeyh Haydar zamanında, manevî tarikat reisliğini, dünya saltanatına alet etmişlerdir. Böylece Şii olan Safevi saltanatı ortaya çıkmıştır. Tamamen

Sünni olan Osmanlı Devleti ile rakip olan Safeviler, siyasi menfaat uğruna, bazı cüzi meseleleri büyütmüşler. İşte Erdebil'deki tarikatın Anadolu'da kalan müritlerinin bir kısmı, muhalifleri olan insanların âl-i beyti sevmediklerini ve Hz. Ali'nin gerçek taraftarlarının kendileri olduklarını yaymaya başlamışlardır. Zamanla aradaki siyasi ihtilaflar da bu çekişmeyi körükleyince, iki toplum arasında ifrat ve tefritler yani aşırılıklar başlamıştır. Bu arada kendileri de âl-i beyt olan Anadolu'daki bazı insanlarımız, ister istemez, seyyid olan Şah İsmail ve çevresinin tesiri altında kalmışlardır[5].

Bu tesir, yukarıda anlattığımız, şîa-i velayet manasında kaldıkça zarar vermeyecektir. Maalesef bu aşırılıklar neticesinde, Aleviler arasında Alevilik'le ve İslamiyet'le alakası kalmayan insanlar türediği gibi, Ehl-i Sünnet arasında da haksız olarak onları tekfir eden bazı şahıslar türemiştir. Karşılıklı ifrat ve tefritler asırlara yayıldıkça, Alevi kesimin, Erdebil Şeyhlerinin dünyaya yaydığı İslam'ın esaslarıyla alakaları azalmaya ve bir kısım örf ve âdetlerin etkisiyle de bazı İslami esaslardan bihaber olmaya başladıkları görülmüştür. Muharrem Orhon gibi Alevilerin, işte bu manada evlâd-ı resul ve seyyid olduklarını söylersem ve hatta elinde bulunan fermanın gereğini bilerek ve üzülerek yerine getiremediğini beyan edersem, her halde garip karşılamazsınız.

Netice

Netice olarak şunu söyleyebiliriz: Aslında bir Müslümanın veya bir tarikatın Hz. Ali muhabbetini meslek ve meşrebine esas kabul etmesinin dinen hiçbir mahzuru yoktur. Başka sahabelere dil uzatmamak, Kur'an ve Sünnet'i kabul etmek, namaz ve oruç gibi farzları ve içki kumar gibi yasakların varlığını inkâr etmemek kaydı ile âl-i beyt muhabbetini şiar edinmenin hiçbir mahzuru yoktur. Kur'an ve sünneti bilen ve yaşamaya çalışan hakiki bir Alevi, ancak Allah'ı ilah olarak kabul eder. Kendisini İslamiyetin bir

5 Akgündüz, Ahmed, Somuncu Baba, sh. 27 vd.; Kırkıncı, Mehmet, Alevîlik Nedir?, sh. 51vd

ferdi olarak bilir. Peygamberimizi en son peygamber ve Kur'an'ı da en son semavi kitap olarak kabul eder. Bunlar gerçekleşince, ayrılığın suni olduğu ortaya çıkar. Bunun yegâne çaresi, Kur'an'ı ölçü almaktır. Bu sayılanlardan birini inkâr eden veya başta zikrettiğimiz manada Alevilik'i kendi çıkarları doğrultusunda yorumlayanların anladığı manada Alevilikle, ne Alevilik'in ve ne de İslamiyet'in ilgisi yoktur.

Bu hususta son tavsiyem ve çağrım, Bediüzzaman'ın tavsiyesi olacaktır. Bu tavsiyeyi kısmen güncelleştirerek arz ediyorum:

"Her şeyin ifrat ve tefriti iyi değildir. İstikamet ise, vasat yolda yürümektir ki, Hz. Peygamber'in izinden giden bütün ehl-i sünnet vel-cemâ`at olan Müslümanlar, bu yolu tercih etmiştir. Fakat maalesef ehl-i sünnet vel-cemâ`at perdesi altında Vehhâbîlik ve Haricilik fikri kısmen girdiği gibi, siyaset meftunları ve bir kısım ateistler, Hazret-i Ali'yi tenkid ediyorlar. Hâşâ, siyaseti bilmediğinden hilâfete tam liyakat göstermemiş, idare edememiş diyorlar. İşte bunların bu haksız ithamlarından Aleviler, ehl-i sünnete karşı küsmek vaziyetini alıyorlar. Hâlbuki ehl-i sünnetin düsturları ve esas mezhepleri, bu fikirleri netice vermiyor; belki aksini netice veriyor. Hariciler ve ateistler tarafından gelen böyle fikirler ile ehl-i sünnet mahkûm olamaz. Belki ehl-i sünnet, Alevilerden ziyade Hazret-i Ali'nin taraftarıdırlar. Bütün hutbelerinde ve dualarında, Hazret-i Ali'yi lâyık olduğu senâ ve medihle zikrediyorlar. Özellikle ehl-i sünnet mezhebinden olan evliya ve asfiyâ, Hz. Ali'yi mürşid ve Şah-ı Velayet biliyorlar. Aleviler, hem Alevilerin, hem de ehl-i sünnetin nefretini kazanan Haricileri ve ateistleri bırakıp ehl-i hakka karşı cephe almamalıdırlar. Hatta bir kısım Aleviler, ehl-i sünnetin inadına sünneti terk ediyorlar.

Ey ehl-i hak olan ehl-i sünnet vel-cemâ`at! Ve ey âl-i beytin muhabbetini kendilerine meslek edinen Aleviler! Çabuk bu manasız ve hakikatsız, haksız ve zararlı olan tartışmaları aranızdan kaldırınız. Yoksa geçmişte komünizm ve dinsizlik cereyanı, birinizi diğeri aleyhinde kullandığı gibi, bugün de

vatan ve millet düşmanları, vatanımızı ve milletimizi bölmek için, birimizi diğeri aleyhine kullanabilirler. Hepimiz de ehl-i tevhit olduğumuzdan, kardeşliği ve birliği emreden yüzlerce kudsî bağ aramızda varken ayrılığı gerektiren cüzi meseleleri bırakmak elzemdir."

Bu mevzuda daha fazla bilgi edinmek isteyenler, Muhterem Hocam Mehmet Kırkıncı'nın **"Alevilik Nedir?"** adlı eserini mutlaka okumalıdırlar.

KARDEŞ KATLİ MESELESİ VE OSMANLI KANUNNAMELERİYLE ALAKALI BAZI İTİRAZLARA CEVAPLAR

Konunun Takdimi

"Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri" isimli eserimizin I. Cildi'nin neşredilmesi, değişik fikirlere mensup farklı meclislerde muhtelif yorumlara vesile oldu. İnsana ait her eser, mutlaka eksik doğar ve yapıcı tenkitlerle mükemmel hale gelir veya daha sonra bu mevzuda kalem oynatanlar tarafından kemal noktasına doğru götürülmeye çalışılır. Bu eser, altmış-yetmiş yıldır ciddi manada ve resmi planda propogandası yapılan bir görüşü belgelerle çürütme özelliğini taşıdığından, her vesileyle neşrine gayret gösterilmiş ve ne acıdır ki, bütün ilmi platformlarda neredeyse kazıyye-i muhkeme olarak kabul edilmiş bir fikrin birden bertaraf edilemeyeceği anlaşılmıştır. Ancak hakka ve hakikate âşık ilim ve fikir adamlarımız tarafından, eserin bu gayeye tam hizmet ettiğinin belirtilmesi, bize önemli bir teşvik unsuru olmuştur. Türkiye içinde ve dışında eserin takdirle karşılanması ve hem İngilizce'ye ve hem de Arapça'ya tercüme gayretlerine hız verilmesi daha da sevindiricidir. Müspet ve yapıcı tenkitleri memnuniyetle karşılıyoruz. Zira bu eser yapılan tenkitlerle daha da mükemmele doğru gidecektir.

Bütün bu müspet gelişmelerin yanında, bizi en çok üzen, bu meseleye ciddi sahip çıkması ve yapılan bu hizmeti herkesten önce kendilerinin takdir etmesine inandığımız, bir-iki muhterem insanın, Osmanlı Kanunnameleri ve dolayısıyla bu eserle ilgili garip itirazlarıdır. Her zaman önemle ifade ettiğimiz gibi, I. Cilt'in birinci kısmını teşkil eden ve 10 ciltte tamamlanacak olan bu eserin bir mukaddimesi mahiyetinde bulunan 300 sayfalık bölüm okunmadan yapılan bütün tenkit ve yorumlar, maalesef hissiliğe ve peşin fikirliliğe matuf sayılır. Zira Osmanlı Kanunnamelerini, 300 sayfalık mezkûr kısım mütalaa edilmeden değerlendirmek mümkün değildir.

Kanaatimize göre şu üç hakikat da unutulmamalıdır:

Birincisi, biz Müslümanların 20. asırda müptela olduğu sathi zihinlilik hastalığıdır. Bilindiği gibi hazmedilmeyen ilim, ilim değildir. Bir ilim, hazmedilmeden aktarılmaya kalkışılırsa, o zaman, ilmin aktarılması değil, hazmedilmeyen artık maddelerin kusulması mevzubahistir. Bu hastalığın bizde yaygın olduğu acı bir vakıadır.

İkincisi, "Arı su içer, bal akıtır; yılan su içer, zehir kusar" hakikati unutulmamalıdır. Ne acıdır ki, Osmanlı Devletinin İslam Hukukunu tatbik ettiğini isbat için kaleme alınan bu eser, çok az da olsa, tam tersi gayelerle de izah edilmeye çalışılmıştır.

Üçüncüsü, Osmanlı devletini, bir İslam devleti olarak görmek istemeyen bazı safdillerin yaklaşımını da burada unutmamak icap etmektedir.

İşte zikredilen sebeplerle ve okuyuculardan gelen ısrarlı talepler karşısında, yapılan itirazları iki ana grup halinde kısaca cevaplandırmanın zaruri ve faydalı olacağı kanaatine vardık ve orijinal belgelerle bazı meselelerin izahını zaruri gördük.

Kardeş Katli Meselesi ve Fatih Kanunnamesine Yapılan İtirazlar

Osmanlı devletinde kardeş katli meselesi ve bu meseleyi gündeme getiren Fatih'e ait bir kanunnamenin sıhhat durumu, Osmanlı Devleti ve Osmanlı Kanunnamelerinden bahis açılan her mecliste, akla gelen ve ortaya konan en büyük meseledir. Bunun en önemli sebebi, meselenin özellikle Cumhuriyet döneminde hep keyfi yorumlara tabi tutulması ve İslam hukukunun hükümlerine göre meselenin değerlendirilemeyişidir. Burada önemle şu hususu belirtmekte yarar görüyoruz: "Osmanlı Kanunnameleri" adlı kitabımızın I. Cildinde, Fatih devrinde hazırlanmış 75 kanunnameyi neşretmiş bulunuyoruz. Bu 75 kanunnameden 74'ünün Fatih'e ait olduğunda, ne bir şüphe ve ne de bir tartışma söz konusu değildir. Bazı muhterem insanların, bütün Fatih Kanunnamelerinin sıhhatinde şüphe bulunduğu şeklindeki izah ve beyanlarının, ne ilmi ve ne de mantıksal hiç bir dayanağı yoktur. Hakkında farklı fikirler ileri sürülen ve tartışmalı olan kanunname, sadece I. Cildde 1 numara olarak neşrettiğimiz kanunnamedir.

Kanunnamenin sahte olduğunu ileri süren başta Ali Himmet Berki olmak üzere, birçok ilim adamları, Fatih Sultan Mehmet'e böyle bir zulmü yakıştıramadıklarından ve bu kanun hükmünü İslam Hukukuna göre yorumlayamadıklarından böyle bir yolu tutmuşlardır ve çoğu da iyi niyetli insanlardır. Ancak bu maddenin bulunduğu nüsha, Viyana Kraliyet Kütüphanesi'nde bulunsa ve bu nüshayı ilk neşreden yabancı bir tarihçi olsa da, aynı kütüphanede ikinci bir nüshanın daha bulunması ve en önemlisi de bu hükmün tatbik edildiğine dair Osmanlı tarihçilerinin muteber kaynaklarında açıkça bilgiler yer alması, böyle bir kanun hükmünü inkâr etmek yerine, hukuki tahlilini yapmanın daha makul ve ilmi olacağını ortaya koymaktadır. Biz de bu yolu tercih etmiş bulunuyoruz. Yani kanun hükmü İslam Hukuku'na aykırı olmayabilir; ancak uygulamada İslam Hukuku'na da kanun hükmüne

de aykırı olaylar bulunabilir demek istiyoruz. Yoksa inkâr etmekle mesele çözülmüş olmamaktadır.

Kanunnamenin ihtilâfa yol açan ve farklı fikirlerin doğmasına sebep olan asıl maddesi ise, kardeş katli meselesi ile alakalı şu maddedir: **"Ve her kimesneye evlâdımdan saltanat müyesser ola, karındaşların nizam-ı âlem içün katletmek münâsibdir. Ekseri ulemâ dahi tecviz etmiştir. Anınla âmil olalar"**[1].

Acaba bu madde ve dolayısıyla Kanunnamenin Fatih'e isnat tarzı nasıldır? Şayet Fatih'e ait olduğu doğru ise, bu maddenin mana ve mefhumunun İslam hukukundaki izahı nasıldır? Şayet bu madde sahih ve İslam hukukuna uygun ise, Osmanlı tatbikatındaki örnekler, bu kanuna ne derece uygundur? Şeri hükümlere ters düşen, Osmanlı tatbikatı mıdır yoksa bu kanun maddesi midir? Bütün bu ve benzeri suallerin doğru cevabı nedir?

Aslında bu sorular, mezkûr eserin I. cildinin muhtelif yerlerinde cevaplandırılmıştır ve mukaddimeyi okuyanlar, bunların cevaplarını rahatlıkla verebileceklerdir[2]. Ancak meselenin kamuoyunda fazlaca gündeme gelmesi ve ters yorumlanması sebebiyle derli toplu olarak burada tekrar edeceğiz.

Kanunnamenin Sıhhat Derecesi Nedir?

Söz konusu ihtilâflı maddenin bulunduğu ve Fatih tarafından Osmanlı idari teşkilatını tanzim etmek üzere hazırlanan bu kanunnamenin sıhhati tartışmalıdır. Sıhhati konusundaki fikirleri, üç gruba ayırmak mümkündür:

Birincisi; değerli hukukçu Ali Himmet Berki tarafından ortaya atılan ve hamiyetli bir şekilde, kardeş katli meselesini kötüye yorumlayanlara kesin cevap verebilmek için müdafaa edilen, bu kanunnamenin tamamının uydurma olduğu görüşüdür. Bu iddia

1 OK, 1/328, Md. 37.
2 OK, 1/114-117, 287, 311 vd.

sahipleri gayet iyi niyet sahibidirler ve kardeş katli maddesinin tamamen İslam hukukuna aykırı olduğu varsayımından hareket ederek, kanunnamenin tamamının inkârı yoluna gitmektedirler. Bunların en büyük delili, kendi zamanlarında kanunnameye ait tek nüsha olan Viyana Kraliyet Kütüphanesi'nde No 554 A.F.deki nüshada görülen şüphelerdir. Bunlara göre, bu nüsha Osmanlı düşmanı batılılar tarafından uydurulmuştur3. Ali Himmet Berki Hoca, imanından ve Osmanlıya olan muhabbetinden gelen bir aşk ile hem sadece bir nüshasının bulunmasını ve hem de kanunnamenin üslubunu nazara alarak, Kanunnamenin tamamını reddetmektedir.

Bu iddia, Fatih'i ve Osmanlı devletini müdafaada yeterli olamayacaktır. Zira tek nüsha olan kanunnamenin üçüncü görüşün izahında görüleceği üzere, sonradan üç nüshası daha bulunmuştur. Üslubuna ve Türkçesine yapılan itirazlar ise, tamamen yersizdir. Zira bu nüshaların hepsi de, kanunnamenin aslı ve orijinali değil, sadece ve sadece suretidir. Yani sayfaları yazarak çoğaltılmış şeklidir. Kâtibin hatalarını, orijinalini göremediğimiz kanunnameye saldırmak doğru değildir. Bu arada muhtevasının tamamen Bizans'tan alındığı şeklindeki itiraz da, hiç bir ilmi değeri haiz değildir. Zira kardeş katli dışında Kanunnamenin diğer bütün hükümleri, daha sonraki bütün Osmanlı Teşkilat Kanunnamelerinde tekrar edilmiştir. Ayrıca bu kanunnamedeki teşkilat hükümlerinin esasları, tamamen Selçuklu ve Abbasi devletleri vasıtasıyla, İslam hukukundaki Siyaset-i Şeriye kitaplarından alınmıştır. Her müessesenin, hangi şeri hükme dayandığını, mezkûr eserin I. cildinin idare hukuku ile alakalı hükümlerin şeri tahlilinde izahı yapılmıştır. Bütün bunları biraz sonra tafsilatıyla izah edeceğiz. Ancak şunu ifade edelim ki, Kanunnamenin elimizde orijinal ve Hizâne-i Âmire'de muhafaza edilen aslı bulunmadığından, hükümlerin izahında ve kelimelerin tanziminde, her zaman kesin konuşmak da

3 Berki, A. Himmet, İstanbul'un 500. Yıldönümü Münasebetiyle Büyük Türk Hükümdarı İstanbul Fâtihi Sultan Mehmed ve Adalet Hayatı, İst., 1953, sh. 142-148.

doğru değildir. Burada şunu da ifade edelim ki, kanunnamenin nüshaları arasında 242 nüsha farkının bulunması, sıhhatine engel teşkil etmez. Zira Allah'ın Kitabı'ndan başka her kitabın, birden fazla nüshası bulunduğu takdirde, aralarında yüzlerce ve belki binlerce, ancak kelime yahut harf seviyesinde nüsha farkları bulunacağını, tenkitli basım işini bilenler çok iyi takdir edeceklerdir. Kuran'dan sonra en sahih kitap olan Buhari'de dahi nüsha farkları bulunması, hâşâ, onun sıhhatine en küçük bir şüphe getirmez. Kanaatimize göre, bu görüşün esasını, kardeş katli meselesinin şeri izahını yapamama teşkil etmektedir. Fakat metni inkâr ederek bir yere varılacağı da şüphelidir. Burada zikretmemiz gereken önemli bir husus da şudur: Bazı şahıslar, konuyla alakaları olmadığı halde, daha sonraki bütün Osmanlı kanunnamelerine esas teşkil eden ve sıhhatinde asla şüphe bulunmayan Fatih'e ait ikinci Umumi Kanunname'yi de sahteler grubuna sokmuş veya ikisini birbirine karıştırmıştır. Osmanlı Kanunnameleri I. ciltte 2 numara ile neşrettiğimiz bu kanunnameden bazı iktibaslarda bulunarak, şeri dayanaklarını düşünmeden ve bu kanunnamenin tazir cezalarını tanzim ettiğini hesaba katmadan, bu maddeyi Fatih nasıl tanzim eder? diye sual sorma cesaretine bile girmişlerdir. Hâlbuki o madde, hem II. Beyazıt, hem Yavuz ve hem de Kanunî'ye ait umumi kanunnamelerin de 1. maddesidir. Konuya daha sonra döneceğiz.

İkincisi, Müsteşrik (Doğu kültürünü inceleyen Batılı) Konrad Dilger'e ait bulunan ve Kanunnamenin bir kısmının sonradan yazılıp Fatih'e izafe edildiği şeklinde özetlenebilecek olan görüştür. Hem bazı üslup ve ifadelerin Fatih devrine izafe edilemeyecek şekilde olması ve hem de bazı müesseselerin, henüz Fatih devrinde bulunmayışı iddiası, bu görüşün en nirengi noktasını teşkil etmektedir[4].

Konuyla alakalı araştırma yapan Abdülkadir Özcan, Aydın Taneri ve Ahmet Mumcu gibi ilim adamları, bir kısım iddialarına hak vererek ve bir kısım iddialarını da reddederek bu görüşü ce-

4 Konrad, Dilger, Untersuchungen zur Geschichte des Osmanischen Hofzeremüniells im 15. und 16. Jahrhundert, München 1967, sh. 5 vd., 34 vd.

vaplandırdıklarından ve bu ilim adamı kanunnamenin aslını inkâr etmediğinden, meselenin üzerinde ayrıntılı olarak durmuyoruz[5]. Zaten Konrad'ın inkâr ettiği maddeler arasında, kardeş katli ile alâkalı madde de yoktur.

Üçüncüsü ise, Fatih'e isnat edilen kanunnamenin sıhhatini kabul eden ve metnin inkârı yerine maddedeki meselelerin şeri tahlilinin yapılmasına taraf olan görüştür. Çoğu araştırmacılar bu kanaattedirler ve bazılarının ileri sürdüğü gerçek dışı beyanların aksine, konuyla alakalı çok ciddi bir araştırma yapan değerli tarihçi Abdülkadir Özcan da bunların içindedir. Bu durum hem konuyla alakalı ilmi makalesinden ve hem de bir günlük gazetede aksi iddiaları yalanlayan beyanlarından anlaşılmaktadır. Bu görüşün gerekçeleri şunlardır:

A) Kanunnameyi inkâr etmekle mesele halledilmemektedir. Mühim olan meselenin şeri izahını yapmaktır. Kanunnamedeki metin, ileride yapılacak şeri tahlillerden anlaşılacağı üzere, bazı Osmanlı düşmanlarının iddia ettiği gibi, şeri hükümlere ve hukukun yüce düsturlarına aykırı değildir. Tatbikatla madde metnini karıştırmamak icap eder.

B) Kanunnameyi inkâr eden Ali Himmet Berki zamanında Kanunnamenin tek nüshası biliniyordu. Şimdi ise üç nüshası elimizde mevcuttur:

Birincisi, Viyana Kütüphanesi, No: 554 A.F'de bulunan ve hem Mehmet Arif Bey tarafından neşir ve çoğaltılan nüshadır. Bu nüshanın çoğaltılma tarihi, 1029/1620'dir.

İkincisi ise, Osmanlı reisülküttaplarından Bosnalı Koca Müverrih Hüseyin Efendi tarafından Bedâyi'ül-Vakâyi' adlı tarih kitabında yer verilen nüshadır. Müellif bu nüshayı, 1022 yani birinci nüshadan 5 sene önce, Padişaha has divandaki özel ve asıl nüs-

5 Özcan, Abdülkadir, Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi Ve Nizam-ı Alem İçin Kardeş Katli Mmeselesi, İÜEFTD, 1980/81, Sy. 33, sh. 12-13; Taneri, Aydın, Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Hükümranlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teşkilatı, Ankara 1978, sh. 184 vd.

hadan çıkararak istinsah ettiğini bizzat ifade etmektedir. Bizim, Osmanlı kanunnameleri I. Cilt'te esas aldığımız nüsha da budur.

Üçüncüsü ise, Hezarfen Hüseyin Efendi'nin bazılarının iddia ettiği gibi tarih kitabına değil, Osmanlı kanunlarını derlediği Telhîs'ül Beyân Fî Kavanin-i Al-i Osman adlı eserine yer verdiği nüshadır. 1083/1672 tarihli nüshanın diğerlerinden farkı, kardeş katli meselesinin burada bulunmayışıdır. İtiraz edenler sadece kardeş katli meselesine değil, bütün kanunnameye ettiklerine göre, bu üç nüshanın da aynı zamanda ve aynı şekillerde, kimin tarafından ve nasıl aynı yazılarla uydurulduğunu ispat etmeleri gerekmez mi? Eğer ispat ederlerse, bizim de memnun olacağımızı şimdiden ifade ediyoruz[6]. Nüshalar arasındaki farkların çokluğunu, sahteliğe delil göstermek ise, çok meşhur kitapların dahi inkâr edilmesi sonucunu doğurur ve tenkitli basımın ne demek olduğunu bilmemenin alameti olarak kabul edilir. Ayrıca yukarda da belirttiğimiz gibi, bu üç nüsha da, kanunnamenin aslı değillerdir, istinsah edilmiş suretleridirler. Elbette ki bozuk ifadeler ve nüsha farklılıkları bulunacaktır.

c) Kanunname, tamamen olmasa da, kısmen, hülasa olarak yahut tamamına yakın şekilde, diğer Osmanlı tarihlerinde ve kütüphanelerimizdeki kitaplarda da mevcuttur. Bunlardan bazılarını zikretmek faydalı olacaktır:

– Yavuz devrinin büyük tarihçisi İdris-i Bitlisî, Heşt Bihişt adlı tarih kitabında kanunnameyi, neredeyse tam olarak geniş bir özetlemeyle vermiş ve Fatih'e isnat etmiştir. Ayrıca, yine aynı müellifin Kanun-ı Şehinşahî adlı eseri de, Fatih Kanunnamesi'nin bir nevi tekrarı ve genişletilmiş şeklidir[7].

– Gelibolulu Ali Mustafa Efendi ise, Ebül-Feth Kanunu adıyla kanunnameyi Künh'ül-Ahbâr adlı eserinde aynen nakletmesi de bu meselenin mühim delillerindendir[8].

---

6 Konu ile alakalı kaynaklar için bkz: OK, I/312-313.

7 Nuruosmaniye Kütüphanesi, No: 3209, Vrk. 358/a vd.; Süleymaniye, Esad Efendi, No: 1888.

8 Üniversite Ktb., No: 5959, Vrk. 89/b vd.

– XVII. yüzyılın sonlarında kaleme alınan Tevki'î Abdurrahman Paşa Kanunnamesi ise, bazı teferruat dışında, Fatih Kanunnamesi'nin aynen tekrarı mahiyetindedir.

– Bu zikrettiklerimizin dışında, neredeyse her tarihçi, maddelerini nakletmese de, Ebül-Feth kanunundan bahsetmektedir. Biz meseleyi uzatmamak için burada tekrara girişmiyoruz[9].

Bütün bu zikredilenler gösteriyor ki, kaynakları görmeden veya görenlerin araştırmalarını incelemeden, bizim kütüphanelerimizdeki kaynaklarda, bu kanunnameden bahsedilmiyor demek, ilmi olmaktan da öte gülünçtür.

Netice olarak, eldeki belgeler, Fatih'e ait bu kanunnamenin sıhhati lehindeki görüşleri teyid etmektedir. O halde, kanunnamenin varlığını inkâr etmek yerine, onun dayandığı şeri esas ve hükümleri izah etmek, bizlere düşen en büyük vazife olacaktır. Burada muhtevası ile alakalı olarak düşülen büyük bir hatayı da belirttikten sonra, kardeş katli meselesi üzerinde durmak istiyorum.

Fatih Kanunnamesinin muhtevasını, Bizans müesseselerinin gerçek bir restorasyonu olarak değerlendirmek büyük bir hatadır. Biz, kanunnamedeki her müessesenin, ya Siyaset-i Şeriye kitaplarındaki şeri hükümlere dayanan Abbasi Devleti başta olmak üzere Müslüman devletlerden veyahut İslam'a muhalif olmamak şartıyla eski Türk devlet geleneklerinden etkilendiğini, mukaddimede uzun uzadıya izah ettik. Bu sebeple ayrıntıya tekrar girmiyoruz[10]. Ancak şu soruları sormak istiyoruz: Abbasilerdeki Divan'üs-Saltanat ve Divan-ı Mezalim'in daha da geliştirilmiş şekli olan Divan-ı Hümayun mu Bizans'tan alınmıştır? Yoksa tamamen İslami bir gelenek olan lakaplar bölümü veya kadıların dereceleri mi Bizans'tan alınmıştır? Bütün bunlar, kuru iddialardır. Osmanlı devlet teşkilatının temelinde, Abbasi Devleti gibi sadece Müslüman Selçuklu Devleti gibi hem Türk ve hem de Müslüman olan devletlerin devlet anlayışı ve siyaset-i şeriye kitaplarının izi vardır. Şimdi asıl mesele olan kardeş katli üzerinde duralım:

9 OK, I/312-313; Özcan, 26 vd.

10 OK, I/203 vd.

Kardeş Katli Meselesinin Şeri Dayanağı Var mıdır?

Bu sorunun cevabı, ilgili maddenin de izahı demektir. Önce İslam hukukundaki suç ve cezaları görelim: Bilindiği gibi İslam hukukunda, üç çeşit suç ve ceza vardır:

a) Had suç ve cezalarıdır. Hırsızlık (hadd-i şirb), yol kesmek (kat'-ı tarik), zina (hadd-i zina), dinden dönmek (irtidâd) ve devlete isyan (bağy) suçlarından ibaret olan bu suçların, unsurları teşekkül ettiği takdirde, tatbik edilecek cezaları, Allah ve Resul'ü tarafından tespit edilmiştir. Bunlarda mühim olan, unsurların teşekkülüdür. Unsurlardan birisi eksik olursa had cezası tatbik edilmez; ancak ulul-emr (Müslümanların idarecisi) tarafından tespit edilecek tazir cezaları uygulanır. Meselâ, dört şahitle zina yaptığı ispat edilemeyen suçluya, zina haddi tatbik edilmeyecektir. Ancak üç şahitle zina yaptığı ispat edilen suçlu, bütün bütün cezasız da bırakılmayacaktır. İşte unsurları teşekkül etmeyen bu suçlara tatbik edilecek cezalara tazir cezaları denir ve ulul-emr tarafından tespit edilir.

b) Şahsa karşı işlenen cinâyet suçlarıdır ki, cezaları kısas veya diyettir. Bunların da çoğu cezaları, Allah ve Resul'ü tarafından tespit edilmiştir.

c) Tazir suç ve cezalarıdır ki, biraz önce zikredilen had veya cinayet gruplarına girmeyen (esrar içmek gibi) yahut girdiği halde o cezaların tatbiki için gerekli unsurlara sahip olmayan (üç şahitle isbat edilen zina suçu gibi) suç ve cezalardır. İşte bu bölümde ulul-emrin tesbit ettiği veya kadı tarafından takdir edilen cezalar tatbik edilecektir[11]. Bu kısa mukaddimeden sonra, kardeş katli ve bunu emreden kanun maddesinin tahlilini, önce nazari planda ele alalım, sonra da tatbikattaki örneklerin hangi gruba girdiğini beraber mütalaa edelim. Bu mütalaamızdan önce şunu da göz önüne alalım: Her hukuk sisteminde, Osmanlı Hukuku'nda nizam-ı âlem yani âlemin nizamı, günümüzdeki ifadesiyle kamu düzeni ve kamu

11 OK, I/105 vd.

yararı için vazedilen idam cezaları vardır. Biraz sonra açıklayacağımız veçhile, Türk Ceza Kanunu'nun 125 ile 163. maddeleri arasındaki bütün hükümleri, devlete yani âlemin nizamına karşı işlenen suçları tanzim etmekte ve daha birinci maddesinde devletin toprağı ve bağımsızlığını dağıtmaya ve bölmeye matuf bütün hareketleri, idam cezası ile cezalandırmaktadır. Dünyadaki bütün ceza hukuku sistemlerinde de, devlete isyan suçları, benzeri hükümlerle önlenmeye çalışılmıştır. Şimdi bu tür hükümlerin, İslam hukukunda nasıl yer aldığını ve bu hükümlerin Fatih'in kanunnamesindeki hükümle nasıl bağdaştırılabildiğini açıklamaya çalışalım.

a) Bağy Suçunun Tatbiki Sonucu Kardeşlerin Katledilme Meselesi

Kardeş katli meselesinin birinci şeri dayanağı, her hukuk nizamında bulunan devlete isyan suçudur. Biraz önce açıkladığımız gibi, devlete isyan suçu, İslam hukukunda, had suç ve cezaları arasında yer alan bağy adı altında düzenlenmiş ve unsurları tahakkuk ettiği takdirde idam cezası ile cezalandırılmıştır. Bağy suçunun unsurları, devlete (imama, sultana) karşı ayaklanmak, kuvvet kullanarak iktidarı ele geçirmeyi amaçlamak (muğalebe) ve açık bir isyan kastı içinde bulunmaktır. Bağy suçunun cezaları, unsurlarının tahakkukuna göre değişir: Sultandan farklı düşündüğü halde bir isyan grubu teşkil etmeyen ve bir yerde toplanarak baş kaldırmayanlara dokunulmamalıdır. Propaganda yaparlarsa ikaz edilirler, ileri giderlerse tazir cezaları ile cezalandırılırlar. Devlete isyan ettikleri an, savaşla yola getirilirler ve cezaları idamdır. Yalnız bunlar Müslüman oldukları için, çoluk-çocukları esir edilmez ve malları ganimet sayılmaz. Bunlara verilen ölüm cezası bir had cezasıdır ve hikmeti de devleti yani nizam-ı âlemi korumaktır[12].

İşte Osmanlı hukukçuları, padişahın meşru emirlerine yapılan her çeşit itaatsizliği, umumi rahatı ve nizam-ı âlemi ihlal edecek

12 Damad, Mecma'ül-Enhür, I/707- 709.

olan her türlü isyanı ve memlekette anarşi çıkarma hareketlerini (fesâd bis-sa'y), bağy suçu kabul etmiş ve buna sebep olanları da bâği olarak vasıflandırmışlardır. Bu isyan suçunun cezasının da idam cezası olduğunu, fetvalarında açıklamışlardır. İsyan eden Padişahın kardeşi de olsa, şeri hüküm değişmeyecektir. Meselâ Yavuz Sultan Selim'in, birisi Şiilerle ve bir diğeri de eşkıya ile ittifak ederek Devlete isyan eden ve bağy suçunda aranan şartlara uygun bir şekilde bu suçu işleyen kardeşlerine karşı olan tutumu, tamamen şeridir. Fatih'in kanun maddesindeki kardeş katlinin birinci grubunu, bu tip hâdiseler teşkil etmektedir. Ancak nazariyat bu olmakla ve söz konusu madde bu şekilde tefsir edilebilmekle birlikte, tatbikat, her zaman nazariyatı takip etmemiş, kanuna rağmen, şartlar teşekkül etmeden idamlar verilmiştir. Beşikteki bir bebeğin öldürülmesini, elbette ki müdafaa etmek yahut buna uyuyor demek de mümkün değildir. Ancak Fatih, kanunnamesinde böyle bir durumu da emretmemektedir.

Osmanlı tarihindeki kardeş katilleri ve idamların yarıya yakının, bir had cezası olan bağy suçuna sokulduğunu verilen fetvalardan anlıyoruz. Ancak şunu da hatırlatmak istiyoruz ki, bazen bağy denilen had suçunun şartları teşekkül etmediği halde, araya giren jurnalcilerin ve yalancı şahitlerin beyanıyla, şeyhülislamlardan bağy suçuymuş gibi fetva alındığı da görülmüştür. Kanuni'nin oğlu Şehzade Mustafa hakkındaki fetvalar buna misal teşkil etmektedir[13]. Bu konuda Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan şu belgenin izahları enteresandır:

"Buğat yani asiler ise, Mülteka ve benzeri fıkıh kitaplarına göre, mevcut hükümete ve padişaha karşı Müslümanlardan bir veya bir kaç kişi isyan etmeleri ve hükümetin emirlerine itaat etmemelerinden ibarettir. Müslümanlar, bağy ve isyanda ısrar ederlerse, idam olunurlar. Ancak fitneyi teskin için idamdan hafif cezalar yeterli ise, bunlar tatbik olunmalıdır. Şurası dikkat çekicidir ki, Mülteka'yı şerheden âlimler, bağilerin cinayetleri

13 OK, I/114.

hakkında, çok geniş manalar vermişlerdir. Meselâ Padişah'ın meşru emirlerine karşı her nevi itaatsizliği ve umumi rahatı (nizam-ı âlemi) ihlal edecek her çeşit kıyam, hareket, fitne, fesat, insanları katl, malları gasp ve devlet işlerini engelleme gibi halleri, bağy saymışlardır"14.

Şimdi içinde Ebussuûd'un da bulunduğu büyük âlimlerin bu konuda verdikleri fetvalara geçelim ve orijinalleri ile birlikte zikredelim:

"Sultan Beyazıt nâm şehzâde hakkında verilen mevâlî'nin fetvaları suretidir:

MES'ELE: Bir Sultan-ı âdilin ebnâsından biri tââtinden hurûc edüb ba'zı kılâ'a müstevlî olub ve ba'zı bilâdın ehline mal salub cebrle alub ve asker cem'edüb gayrı tarikle ref' mümkün olmayub kıtâla mübaşeret eyleseler ve sınub cem'iyetleri dağılıncaya değin katilleri şer'ân helâl olur mu?

EL-CEVÂB: Helâldır. Nass-ı Kur'ân-ı Azîm ile sâbit olmuştur. Hükm-i şeridir ve icmâ-ı sahâbe-i kirâm dahi bunun üzerinedir. Kıtâla kâdir olanlar kıtâl ile, âciz olanlar kelâm-ı hak ile ve hayır dua ile def-i fitne ve fesâda sa'y etmek vâcibdir.

MES'ELE: Bir tâife Sultan-ı âdil tâatinden hurûc edüb ba'zı kıla'a müstevlî olub asker cem 'edüb ve ba'zı bilâd ehline mal salub cebr ile alub kıtâla mübâşeret eyleseler, anlara ihtiyârları ile mal verüb muâvenet edenler veya bunlara kılıç çekmek helâl değildir diyenler dahi anlar hükmünde olub kıtâlleri lâzımdır ve kam-ı ehl-i bağy ü fesâd emr-i vâcib ve mühim olub anların katli helâldir. Ve kâdir olanlara tekâsül ve ihmâl vebâldir. Eğer mübteği ve müctemi 'olanlar müteferrik olub fesâddan mürtedi' olmazlar ise ve onlardan bu hal ile katlolanlar azâb-ı elîm ve ikâb-ı azîme müstahak olurlar ve onlar ile kıtâl eden Müslümanların kâtili gâzi ve maktûlü şehîd olub yevm-i cezâda adâlet-i Kübrâ ve mesubât-ı azîme ihraz ederler.

"Tarih-i mezkûrda Anadolu Kazaskeri olan Muhammed bin Abdülvehhâb eş-şehîr bi'bni'l-Kerîm'indir."

---

14 BOA, YEE, 14-11540, sh. 50-51, Damad, M. Enhür, I/707 vd.

CEVÂB-I DİĞER: Ehl-i bağyin kıtâlı şer'an sahihdir. Nass-ı şerr ile sâbittir. Hilâfına kavl yokdur ve muâvenet edenler müfsidlerdir; cezaları hapis ve katldir.

"Sabıkan Rumeli Kazaskerliğinden munfasıl Abdurrahman Çelebi'nindir."

CEVÂB-I DİĞER: Ehl-i bağyın katli helâl olduğu Kur'ân-ı Kerîm ve Furkân-ı Azîm ve icmâ-ı ashâb ile sâbittir ve âmme-i kütüb–i fetvâda mestûrdur. El-iyâzu billâh bunları inkâr küfürdür. Ve bilcümle âmme-i müslimîn üzerine farz ve vâcibdir. Fitne ve fesâdın def'ine her ne tarik ile mümkün ise, muâvenet ve muzâheretden taksîr etmeyeler. Ve ehl-i adl cânibinden maktûl olanlar şehîdlerdir. Mahşerde zümre-i şühedâ ile haşrolunur. Ehl-i bağy tarafından maktûl olanlar gaslolunmaz ve namazları kılınmaz ve katilleri şer'ân helâl olur mu?

EL-CEVÂB: Mal ile ve kavlile ve fi'l ile muâvenet edenler, onların cemiyetlerinde bile olmıyacak darb-ı şeddiden sonra tevbeleri ve salâhları zâhir oluncaya değin habs olunmak vâcib olur. Amma anlara kılıç çekmek helâl değildir, diyenler, nass-ı kâtı'ı inkâr edüb ashâb-ı icmâ-i izâma muhâlefet etmek ile kâfir olub katilleri helâl olur. Ve anlara kılıç çekmek hemân helâl olmak mertebesinde değildir, belki kâdir olanlar kıtâlleri vâcibdir.

"Müftî-i izâm sadrül-ahali Ebüssuud'ül-enâm Hazretlerinin cevâb-ı sahihdir".

MES'ELE: Mezbûreye cevâb-ı âherdir.

EL-CEVÂB: Padişah-ı âlem-penâh-sellemehullahu te'âlâ fiddâreyn-Hazretlerine âsî olub emrinden tecâvüz eden tâifenin ki, sûret-i fetvâda zikrolunmuşdur, anların demleri helâldir deyü tâifeden maktûl olanlar yunmaz ve namazları kılınmaz. Hakk Te'âlâ aktında azîm ikâba ve azâba müstahaklardır. Ve devletlû saâdetlû padişaha muâvenet edenlerden maktûl olanlar şehidlerdir. Vallâhu a'lem.

"Tarih-i mezkûrda Rumeli Kazaskeri olan Hamid Efendi'nindir".

CEVÂB-I DİĞER: Padişah-ı âlem-penah-azze evliyâuhû ve zelle a'dâ'uhû-emrinden tecâvüz ve hurûc eden taifenin su-i sanî'leri varak-ı menşûrda meşrûh ve mestûrdur. Ehl-i bağy oldukları zâhir olub ref'i enâma lâzib ve yevm-i cezâda ehl-i nar ile haşrolunur.

"Sabıkan Anadolu kazaskerliğinden ma'zûl Ahi Çelebi'nindir".

CEVÂB-I DİĞER: Bu iki sûret-i istiftâda ketbolunan cevablar sahihdir ve Kütüb-i mu'teberede mansûs ve mestûrdur. Vallâhu te'âlâ a'lem.

"Sâbıkan Rumeli Kazaskeri Mustafa Çelebi eş-şehir bi Bostan Efendi'nindir".

CEVÂB-I DİĞER: İşbu meselelerin cevablarında zikrolunan fetvâlar cümleten sahihdir ve kâffesi kavl-i sahihdir. Kur'ân-ı Azîm'de Sûre-i Hucurât'da mufassaldır. Dahi nice yerlerde vârid olmuşdur ve mücme'unaleyhdir.

"Sabıkan Anadolu Kazaskerliğinden ma'zûl Sinan Efendi'nindir".

CEVÂB-I DİĞER: Bu iki sûret-i istiftâda ketbolunan cevâblar sahihdir ve kütüb-i mu'teberede mansûs ve mestûrdur.

"İstanbul Kadısı Mevlâna Mustafa Eş-şehir bi İbn-i Mimar'ındır".

CEVÂB-I DİĞER: Bu sûretlerden bizim de kavlimiz bu kavle muvâfıkdır ve cümle dedikleri vefk-ı şer'-i şerif üzerinedir.

"HALEB KAZÂSINDAN MA'ZÛL AHMET EFENDİ'NİNDİR"

CEVÂB-I DİĞER:Sultan-ı âdilin üzerine hurûc edüb bağî olan tâifenin katli ve kıtâli helâl idüği Kütüb-i mu'teberede musarrah. Hakk Celle ve Alâ'nın Kur'ân-ı Azîminde:"Eğer inanlardan iki gurup vuruşurlarsa onların arasını düzeltin; şayet biri ötekine saldırırsa Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla vuruşun. (Allah'ın buyruğuna) dönerse artık adaletle onların arasına düzeltin ve (her hususta) adil olun. Allah, adalet (le hareket) edenleri sever. (Hucurat / 6) "deyu buyurduğu bu husûsa delil-i kâfidir. Ve Hz. Ali kerremellâhu vechehû-icmâ-ı ashâb-ı kiram-rıdvânullâhi aleyhim ecma'în-ile tâife-i havâric ile kıtâl eyledükleri dahi bu emre vâzıh hüccettir.

"Mısır Kâdısı Mevlâna Bâki Efendi'nindir".

CEVÂB-I DİĞER: Hurûc alel-imam'il-hak bağy idüği muhakkakdır. Harbe kâdir olan enâma zümre-i buğat üzerine imama nusret vâcib ve cem'iyyetlerin tefrik edinceye değin fırka-i özümreyi ahz ve katl lâzib ve lâzımdır.

"Mekke Kadısı El-Cemâl Efendi'nindir".

CEVÂB-I DİĞER: Padişah-ı âlem-penâh Hazretlerine-E'azellâhu ensârahû-bâğî olub emr-i şeriflerinden tecâvüz eden tâifenin katl olunması mütûnda ve şurûhda ve fetvâda mestûr ve nass-ı Kur'ân-ı Azim bunun üzerinedir.

"Hâmid Efendi bin Muhammed'indir".

CEVÂB-I DİĞER: Bu iki sûret-i istiftâya mektûb olan cevâb ayn-ı sıdk ve mahz-ı savâbdır. Kütüb-i mu'teberede mestûrdur. Hidâye'de ve şürûhunda meşrûh ve mezkûrdur.

(Revşen-zâr'ındır.)

CEVÂB-I DİĞER: Bu sûret-i istiftâya buyurulan cevabların cemî'isi şer-i mutahhara ve nâmûs-ı münevvere muvâfık ve mutâbıkdır. Vallâhu a'lem.

(Bağdad Müftüsü Yahya)."

Netice olarak bağy suçunu işleyen Padişahın kardeşi de olsa, eğer unsurları tahakkuk etmişse, gereken cezayı vermek, elbette ki şeridir. Ancak İslam hukukunun hükümlerine aykırı olarak, şunun-bunun tahrikiyle unsurları tam teşekkül etmeden insanları dünyevi saltanat uğruna idam etmek, elbetteki şeri değildir. Aksini kim iddia edebilir ki?

Osmanlı Devletinde devlete isyan suçunun cezası olarak ortaya çıkan öldürme vakalarından bazıları şunlardır:

Murat'ın oğlu Savcı Bey.

I. Murat'ın kardeşleri Halil Ve İbrahim.

II. Murat'ın kardeşi Mustafa.

II. Murat'ın amcası Düzme Mustafa.

Yavuz Sultan Selim'in kardeşleri Korkut ve Ahmet.

Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Bayezit ve bunun beş oğlu[15].

15 Alderson, A.D., The Structure of the Ottoman Dynasty, Connecticut 1982, 2. Baskı, sh. 30-31.

Fetvâların Orijinallerinden Bazıları

Fetvaların Topkapı Sarayındaki Orjinalleri.

Fetvâların Orijinallerinden Bazıları

b) Siyaseten Katl Sonucu Kardeşlerin Katli Meselesi

Bu konunun girişinde açıkladığımız gibi, bağy suçunun unsurları tahakkuk etmediği takdirde, saltanat aleyhinde olanları, bâği olarak kabul edip idam ettirmek mümkün değildir. Yani had cezası olarak idam cezası tatbik edilmez. Ancak unsurları tam teşekkül etmese de, kamu düzenini (maslahat-ı âmme ve nizam-ı âlem) bozan bazı hareket ve fiiller, ulul-emr tarafından tazir yoluyla ve idam cezasıyla cezalandırılamaz mı? Hanefi ve Hanbelî hukukçularının çoğunluğu, maslahat-ı âmme (kamu yararı) ve nizâm-ı âlem (kamu düzeni) gerektirdiği takdirde, tazir yoluyla idam cezasının verilebileceğini kabul etmişlerdir ki, buna siyaseten katl denmektedir. Meselâ, livata suçu, Hanefi hukukçulara göre, had cezasını gerektiren bir zina suçu değildir. Ancak bu, hiç suç değildir anlamına alınmamalıdır. Bu suçun cezası, ulûl-emr tarafından tespit edilir. Böylesine bir çirkef işi âdet haline getiren insanın, genel ahlâk, adap ve kamu düzeni icabı tazir yoluyla idam edilebileceğini İslam hukukçuları kabul etmişlerdir. Aynı şekilde fiilen isyan etmese bile isyana hazırlandığı her halinden belli olan bir insanın, kamu yararı ve âlemin nizamı düşünülerek, tazir yoluyla idam edilebileceğini, Hanefi hukukçuların çoğunluğu kabul etmektedir[16]. İşte Fatih Sultan Mehmet'in *"ekseri ulema cevaz vermişlerdir"* diyerek ifade ettiği durum budur. Ancak bunun için de, fesadın tahakkuku hususunda kesin delillerin bulunması icap eder. Eğer bir fâsık, fıkıh kitaplarında aranan fesadın kuvvetle muhtemel olması yani nizam-ı âlem şartına uymadan, sırf keyfi ve menfaati için böyle bir yola başvuruyorsa, bu, kanunun ve fıkıhçıların vazettiği siyaseten katl prensibinin hatası değil, belki şeri bir hükmün suiistimalidir ve işlenen bir günahtır. Osmanlı Hukukunda nizâm-ı âlem, fesada çabalayanları men ve maslahat-i âmme tabirleriyle ifade edilen durum, bugün devletin birlik ve beraberliği olarak ifade olunmakta ve bunun aleyhinde harekette bulunanlar, idam cezası ile mahkûm edilmektedir (TCK., md. 125

16 OK, I/125.

vd.). Şimdi bu hüküm, Türk Ceza Kanunu'nda bulununca adalet oluyor da, Osmanlı kanunnamelerinde bulununca, Padişahın keyfi adam öldürmesi mi oluyor? Böyle bir iddia çifte standart olur. Ancak bugün aynı madde suiistimal edilerek bazen masumların canları yakıldığı gibi, Osmanlı tarihi boyunca da, fıkıh kitaplarında aranan şartlar gerçekleşmeden infaz edilen idam kararları maalesef olmuştur. Bu suiistimal, elbette ki kötüdür ve yapanlar da manen mesuldürler. Fatih'in kanunnamesindeki hüküm ise, fıkıh kitaplarındaki ifadelere uygundur.

Üzülerek ifade edeyim ki, konuyla alakalı fıkhî malumatı, **Dede Efendi'nin Siyasetnamesi**'nden naklettiğimizden, bazı safdillerin, bu görüşün Dede Efendi'ye ait olduğu ve onun da böyle bir fetvaya yetkili olmadığı, olsa bile onun fetvasının ne değer ifade edeceği şeklindeki yorumlarına şahit olduk ve üzüldük. Hâlbuki Dede Efendi, o meselede sadece fıkıhçıların görüşlerini nakletmektedir. Bu sebeple konuyu biraz daha derinlemesine tahkik etmek ve uygulama örneklerinden bazılarını takdim etmek istiyoruz.

Önce Hanefi fıkıhçılarının son zamandaki en meşhurlarından olan **İbn-i Abidin**'in izahlarını özetleyerek zikredelim.

"Tazir Yoluyla Katl" başlığı altında bakınız ne güzel bir özetleme yapıyor:

"Tazir, katl ile de olabilir. İbn-i Teymiyye'nin **Es-Sârim'ül-Meslûl** adlı eserinde gördüm ki, diyor: Hanefi hukukçularına göre, livata, âlet-i câriha (yaralayıcı alet) dışında adam öldürme ve benzeri suçlar tekerrür ettiğinde, imam yani ulul-emr suçluyu katledebilir. Kamu yararı gerektirdiği takdirde, tazir yoluyla idam cezası verme esasını, Hz. Peygamber ve ashabının tatbikatına hamleden Hanefi hukukçular, bu uygulamaya siyaseten katl demektedirler... Soyguncular, yol kesenler, dükkân soyanlar, cemiyetin nizamını bozarak fesat çıkaranlar, zalimler ve fesat çıkaranlara yardımcı olanlar, kısaca idam edilmesinde kamu yararı bulunanlar için de aynı hükümler geçerlidir"[17]. Delilsiz ve mesnetsiz bazı iddiaların

17 İbn-i Abidin, Redd'ül-Muhtar, Mısır 1966, c. IV, sh. 62-65.

aksine, bütün bu cezalar, ancak mahkeme kararı ve yargılamadan sonra mümkün olduğunu da, hem bütün fıkıh kitapları ve hem de Osmanlı kanunnameleri kaydetmektedirler[18].

İbn-i Abidin'in şu fetvası da bu meseleyi gayet açık bir şekilde vuzuha kavuşturmaktadır:

"**Soruldu:** Fesat çıkaran, jurnalcilik yapan, yeryüzünde fesat için koşuşturan, insanlar arasında şer ve fitne uyandıran, batıl yollarla insanların mallarını zapt etmeye gayret eden insanların canlarına kıyan ve hülasa eliyle ve diliyle Müslümanları her zaman rahatsız edip de bu huyundan da idam dışında hiç bir ceza ile vazgeçmeyen bir adamın hükmü nedir?

Cevap: Böyle olduğu kesin ise ve yalan söylemeleri mümkün olmayacak kadar çok Müslüman da bunu tasdik ediyorsa, katledilir ve şerrini Allah'ın kullarından def ettiği için vesile olana sevap ve mükâfat verilir"[19].

İşte bu ve benzeri fıkıh kitaplarındaki şeri hükümleri nakleden ve kaynaklarını da teker teker gösteren **Dede Efendi'nin Siyasetname** tercümesinden bazı parçalar şöyledir:

"Nizâm-ı memleketin bozulmasına sebep olan, fitne ve fesada teşvik edenler, bu şenî', fiilleri bizzat işlemedikleri vakitlerde dahi, katledilebileceklerine fetva verilmiştir.

Ayrıca ulul-emre tanınan bu siyâset hakkının tatbiki için bilfiil fesadın tahakkuku ve sebeb-i âdî olan şahsın fil-hakika şerîr ve müttehem olması da şart değildir. Zira vukuundan evvel def'-i fesâd, vukuundan sonra ref'inden daha kolay olduğu müsellemdir. Bir bid'atçının bid'atının yayılacağından korkan dindar Padişahın kulları ondan korumak ve nizam-ı âlem için, o mübtedi'i katl ve idam etmesi câizdir"[20].

"Nizam-ı âlem için şer ve fesadını def etmek üzere, ehl-i fesadı darp, te'dîb (edeplendirme), nefy (sürgün etme), tağrîb, hapis ve

18 İbn-i Abidin, IV/65.

19 İbn-i Abidin, El-Ukûd'üd-Dürriyye, I/101.

20 Şeyh Mehmed Arif, Terc. Siyâsetname, sh. 6, 25-28.

hatta katl ve idam tarzında tazir yoluyla cezalandırmak meşru ise de, tek kişinin veya yalancıların jurnali ile bu yola girmek caiz değildir. Fesada gayret ettiği ve sebep olduğu şer'en sabit olmalıdır. Osmanlı şeyhülislamlarının fetvalarından anlaşılan da budur"[21].

Dede Efendi'nin çok zayıf fetvaları da esas alarak, kardeş katlinin sınırlarını genişlettiğini biz de farkındayız. Zaten bazı kardeş katli olaylarının şartları gerçekleşmeden yapıldığını biz de kabul ediyoruz. Ancak meselenin hukuki yönünü ortaya koymak için bunları da nakletmek durumundayız.

Şimdi de aynı meseleyi fıkıh kitaplarındaki şartlara göre tanzim eden, Osmanlı şeyhülislamlarına ait bazı fetvaları orijinalleri ile zikredelim:

1. "Minh'ül-ısmetü vet-tevfik

Bu mesele beyânında Eimme-i Hanefiyeden cevâb ne vechiledir ki; Zeyd'in âdet-i müstemirresi sâ'î bil-fesâd olduğu şer'an sâbit olub ve ibâdullaha mazarratı icabeder mevâdd-ı münkerâtın dahi kendüden sudûrı tevâtüren isbât olundukda,Zeyd-i müfsid-i merkûmun vech-i arzdan izâlesiyçün katli meşrû' mudur? Beyân buyurula.

El-Cevâb: Meşrû'dur; emr-i veliyyül-emr munzam ise.

Harrereh'ul-Fakîr Hacı Muhammed El-Müfti Bi Harpud-Ufiye Anhu.

Kaynak teşkil eden ibarelerin tercümesi:

"Kim bunu âdet haline getirirse, idam edilir. Zira o yeryüzünde fesad için sa'y etmektedir. Katl ile şerri def' edilir. **Dürer ve Gurer**"

"Gayr-i meşru işlerin katl ve idam cezası ile def'ine, imam (sultan) ve hulefâsı daha evlâdır. Zira onlar siyâseti daha iyi bilirler. Vecîhüddin'in Meşârık'ul-Envâr şerhinden"[22].

2. "Bu mes'ele beyânında Eimme-i Hanefiyeden cevâb ne vechiledir ki;

21 Tercüme-i Siyâsetnâme, 29-30.

22 Topkapı Sarayı Arşivi, No: E. 12079/18.

Zeyd-i vâlinin mühîn-i devlet ve bî gayr-i hak nice kimesnelerin mallarını ahz edüb zulüm âdet-i müstemirresi olub sâ'i bilfesad olsa, Zeyd'e ne lâzım olur? Beyân buyurula.

El-Cevab: Vallahu A'lem. Emr-i veliyyül-emr ile katl olunur.

Ketebehu'l-Fakir Abdurrahim-Ufiye Anh-"[23].

3. "Bu mes'ele beyânında Eimme-i Hanefiyeden cevâb ne vechiledir ki;

Huddâm-ı Saray-ı Hümâyûndan Zeyd, âlet-i câriha ile Amr'i amden derûn-ı Saray-ı Hümâyûnda bi gayr-ı hak cerh ve katl eylese, Sultan-ı enâm-nasarahullâh'ül-Melik'ül-Allâm-Hazretleri Amr'in âhar diyârdan veresesi gelüb hâzır olunca tevakkuf olunduğu takdirce, câiz ki, Zeyd halas olmağla min ba'd sâir huddâm-ı Saray-ı Hümâyun bu makûle fesada ictirâdan tehâşî etmemeleriyle nizâm-ı dâire-i Devlet-i Aliyye'ye halel tatarruk edüb bu takdirce sâir tabiatlarında fesâd merkûz olan yaramazlar ızhâr-ı fesâda tecâsür üzere olmalarıyla emn mürtefî' olub nizâm-ı âlem muhtel ve ibâdullah mutazarrır olur deyu Amr'ın veresesi zuhûruna tevakkuf buyurmayub sıyâneten lil-ibâd kâtil-i mezbûrı katl etmeği re'y buyurub vech-i meşrûh üzere siyâseten katl etmeleri meşrû' mudur? Beyân buyurula.

El-Cevâb: Vallahu A'lem Meşrû'dur.

Ketebehu Abdullah el-Fakir-Ufiye Anh-"[24].

4. Şartları yerine gelmeyen bir olayın reddi için de şu fetvayı zikredebiliriz:

"Bu mes'ele beyânında Eimme-i Hanefiyeden cevâb ne vechiledir ki;

Bilâd-ı İslamiyeden bir belde ahalisinden birkaç bile kimesnelerin nefy ve iclâlarıyçün taraf-ı saltanat-ı aliyyeden fermân-ı âli sâdır ve mübâşir ta'yin olunub mübâşir vardıkda ba'zı müfsid kimesneler bile ahalisinden kırk elli nefer kimesnelerin katline

23 TSA, No: E. 12079/ 7.
24 TSA, No: 12079/11.

ferman gelmiş deyu halka işâ'at ve ismâ' etmeleriyle ahali bile havfe düşüb vâli-i vilâyet üzerine tecemmu' ve nefiylerine ferman olunan kimesneleri mübâşir elinden alub ferman-ı âlîye adem-i itaat gösterdiklerinden içlerinden bazıları nush ve pend etmekle yine menfîleri mübâşire teslim edüb ferman-ı âlî icra olunsa, mezbûrlar bu mertebe ile sâ'i bil-fesâd olub şer'an katilleri lâzım olur mu? Beyân buyurula.

El-Cevab: Vallahu A'lem olmaz. Mezburlar bi gayr vech tecemmu' ve taraf-ı saltanattan memur olan mübâşir elinden adam alub vâlilerine ve ferman-ı âlîye itaat etmedükleri içün eşedd-i ta'zir ile ta'zir ve salâhları zâhir olunca habs ve içlerinde muzırr'un-nâs olanlar re'y-i veliyyül-emr ile tağrib ve nefy ve iclâ olunmağla iktifâ olunur. Sâ'î bil-fesadın zu'afaya zulm etmek adet-i müstemirresi olub ve mevâdd-ı zulmu ve sa'y bil-fesadı şer'an sâbit olmağa muhtâcdır.

Ketebeh'ul-Fakir Abdullah-Ufiye Anh-"[25].

5. "Bu mes'ele beyânında Eimme-i Hanefiyeden cevâb ne vechiledir ki;

Bilâd-ı İslamiyyeden serhad olan bir belde sükkânından (?) olub hilâf-ı emr-i Padişah ve muhill-i nizâm-ı âlem hareket ettiğinden gayrı ikâz-ı fitne ve fesâd-ı azîme müeddî emre sülûk edüb sâ'î bil-fesâd olan Zeyd-i şakînin şerrini ibâdullah üzerinden def' içün emr-i velliyy'ül-emr ile katl olunmak meşrû mudur? Beyân buyurula.

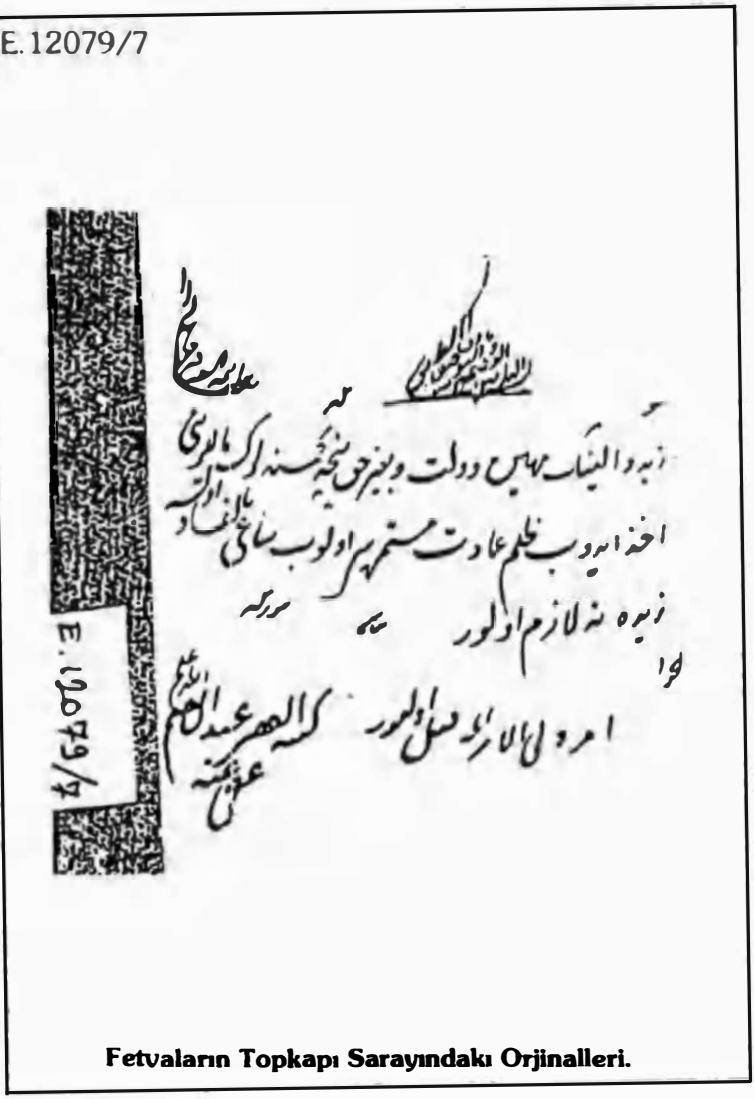
El-Cevâb: Vallahu A'lem meşrû'dur.

Ketebehu'l-Fakîr Es-Seyyid Asım El-Müftî Bi Babadağı-Ufiye Anh-"[26].

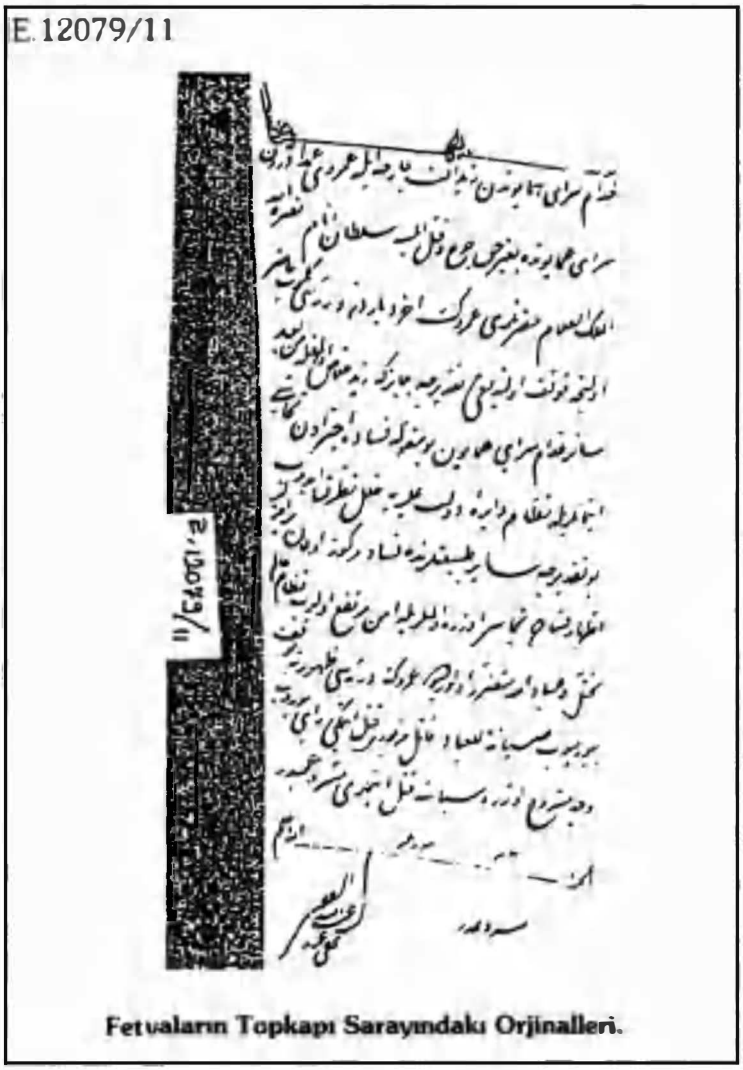
25 TSA., E. 12079/5.
26 TSA., E. 12079/13.

Fetvaların Topkapı Sarayındaki Orjinalleri.

Fetvaların Topkapı Sarayındaki Orjinalleri.

Fetvaların Topkapı Sarayındaki Orjinalleri.

Fetvaların Topkapı Sarayındaki Orjinalleri.

E.12079/13

Fetvaların Topkapı Sarayındaki Orjinalleri.

Bunlara benzer, arşivlerimizde yüzlerce fetva vardır. Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki, siyaseten katlin de belli şartları ve şeri hükümleri mevcuttur. Bütün yazılanlara ve nakledilenlere rağmen, Osmanlı tatbikatının hep şeri hükümlere uygun cereyan ettiğini söylemek safdillik olur. Ne acıdır ki, birçok idam hadiselerinde bu esaslara riayet edilmemiş ve jurnalcilerin tahriki ile nice zulümlere sebep olunmuştur. Ancak padişahların, ister kardeşlerini, isterse de sadrazamlarını katletmede, keyfince hareket edemediklerini; Osmanlı Devleti'nde mahkemeden ilâm (bildiri) ve şeyhülislamdan fetvâ alınmadan idam cezasının uygulanmadığını, arşivlerden öğreniyoruz.

Bunu ifade etmek üzere Bediüzzaman'ın şu tespitlerini anlamamak mümkün değildir:

"Hâkimiyetin en esaslı hâssası istiklâldir, infirâddır (benzersizlik). Hatta hâkimiyetin zayıf bir gölgesi, aciz insanlarda dahi istiklâliyetini muhafaza etmek için, gayrın müdahalesini şiddetle reddeder ve kendi vazifesine başkasının karışmasına müsaade etmez. Çok Padişahlar, bu redd-i müdahale haysiyetiyle masum evlâtlarını ve sevdiği kardeşlerini merhametsizce kesmişler. Demek, hakiki hâkimiyetin en esaslı hassası ve infikâk (ayrışma) kabul etmez bir lâzımı ve daimî bir muktezası (gereklilik), istiklâldir, infirâddır, gayrın müdahalesini reddir."[27].

c) Devlet Siyaseti Açısından Meselenin Özeti

Konuyu tarih ilmi ve devlet siyaseti açısından değerlendiren bir araştırmacının görüşlerini özetleyerek verip bitirelim. Osmanlı Devleti'ni tehdit eden en büyük tehlike, yabancılara sığınan şehzade veya diğer hanedan mensuplarının, tahtın mirasçısı olduklarını iddia etmeleri ve başta Bizans ve İran olmak üzere, düşman ülkelerin de bu fırsattan yararlanmak arzusudur. Osmanlı sultanları

27 Bediüzzaman, Lem'alar, İstanbul 1995, Sözler Yayınevi, sh. 337-338.

ve bilhassa Hz. Peygamber'in senasına mazhar olan Fatih, ülkenin parçalanıp, bunun kimlere yarayacağının ve ilayıkelimetullah (Allah'ın kelamını yayma) hizmetinin nasıl sekteye uğrayacağının çok iyi farkında idiler. İşte onlar, böyle bir duruma fırsat vermemek için, şeyhülislamdan aldıkları fetvalarla, kardeşlerini bile feda etmişlerdir. Bazen şeri esasın tatbikinde, araya giren jurnalcilerin tesiriyle hata etmiş olabilirler. Ancak kendilerini, İslam dinini dünyanın her tarafına yaymayı gaye edinen, ilayıkelimetullahın en büyük temsilcisi kabul etmişlerdir. Fatih'in Anadolu birliğini sağlamak gayesiyle Uzun Hasan üzerine giderken, "validem" diye hitap ettiği bu Akkoyunlu hükümdarının anası Sâra Hatun'a verdiği cevap çok manidardır. Trabzon üzerine giderken yollarda her türlü zahmete göğüs geren ve bazen atından inip yaya yürümek zorunda kalan Fatih'e Sâra Hatun'un "Oğul, ufacık Trabzon için tatlı canına bu kadar eziyet değer mi?" şeklindeki sözünü, İstanbul Fatih'i: **"Valide, Seyf-i İslam bizim elimizde, cihâd sevâbına nâil olub, Allah'ın rızâsını tahsilden başka gayemiz yoktur."** şeklinde cevaplandırmıştır. "Bu hanedanın maksad-ı a'lâsı (büyük gaye), ilayıkelimetullahtır" ifadesi de Fatih'e aittir. Netice olarak, kardeş katli meselesini, keyfi iradeyi hâkim kılmak şeklinde değil, nizam-ı âlemi devam ettirmek için şeri hükümlerin tatbiki tarzında değerlendirmek icap eder[28]. Vatana ihânet suçunun her hukuk nizamında idamla cezalandırıldığını da unutmamak gerekir.

Netice olarak, **"siyaseten katl"**i, mahkeme kararı olmadan ve yargılama yapılmadan sırf saltanat ve dünyevi menfaat uğruna padişahın adam öldürmesi olarak anlayanlar, bu manayı nerden çıkardıklarını ispat etmek zorundadırlar. Zira nizam-ı âlem için siyaseten katlin, uygulamada suiistimal yapılsa bile, vatanın ve devletin birliğini tehlikeye sokacak ve emniyet ve asayişi altüst edecek kimselerin fesada çabalamalarından dolayı verilecek bir idam cezası olduğu; hem fıkıh kitaplarında ve hem de fetvalarda uygulanması için "şer'en sabit" olması yani İslam muhakeme usulü kaidelerine göre yargılanıp suçun sabit görülmesi şartının

28 Özcan, Abdulkadir, Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi, 24 - 25.

tahakkuku aranmaktadır. Ayrıca "emr-i veliyyülemr ile katl"den kasıt, sadece mahkeme kararının yeterli görülmemesi ve bu tip cezaların infazında veliyyülemrin yani Sultanın tasdikinin de şart koşulmasıdır. Bu da önemli bir husustur. Kanunnamelerde yer alan şu ifade, yargılama konusunda Avrupa'nın 20. asırda ulaştığı seviyeyi göstermektedir: **"Mücrim olan kimesne teftiş olunmadan veyahut üzerine zahir olan şenâyi' şer'le ve örfle yerine varmadan, sancakbeyi ve subaşı ve adamları nesne alub salıvermek memnû'dur. Kendüler mahall-i töhmet ve adamları mücrim ve müstahakk-ı ikâb olur. Ve her mücrim-i müttehemin cerîmesi kâdî-i vilâyet katında veya müfettiş huzurunda sâbit ve zâhir olub ehl-i örfe teslim etmedin dutub siyâset eylemek hılâf-ı şer' ve örf te'addîdir"**[29].

Fıkıh kitaplarında yapılan bu açık izahlara ve şeri hükümlere rağmen, bir kısım muhterem insanların "1400 yıllık tarihimizde yazılan fıkıh kitaplarının hiç birinde böyle fetva verilmemiştir" diyebilmesi, neyin verdiği cesarettir; doğrusu biz de tespit edemedik. Eğer bundan, Padişahın keyfi adam asması kastediliyorsa, böyle bir şeyden ne kanunnamelerde ve ne de fıkıh kitaplarında bahsedilmemiştir. Yapılan suiistimaller dahi, kitabına uydurularak yapılmıştır. Hem kastedilen bu menfi manayı ve hem de suiistimalleri tasvip etmek mümkün değildir. Şunu unutmayalım ki, Osmanlı devleti ve onun kadıları ve şeyhülislamları, en az bizim kadar İslam'a ve onun hukuk nizamının kaynakları olan fıkıh kitaplarına hürmet duyan insanlardır. Değerli araştırmacı Abdülkadir Özcan'ın yerinde tespitleri gibi, şeyhülislam veya diğer kadıların fetvası, kadıların kararı ve padişahın tasdikiyle icra edilen siyaseten katl cezalarının fetvasını veren, kararını yazan yahut en azından "nizam-ı âlem için öldürüldü" diyen Hoca Sadeddin Efendiler, Bostan-Zâde Yahya Efendiler, bu sözlerini şeyhülislamlık veyahut kazaskerlik gibi fetva ve kaza makamının en yüksek makamlarında bulunmuş kimseler olarak söylemektedirler[30].

29 Hüdâvendigâr Kanunnamesi, md. 30 (Barkan, Kanunları, 5).

30 Özcan, 20.

Tatbikat, Nazariyata Uygun Yürümüş müdür?

Bu soruya cevap verebilmek için bazı önemli tatbikat örneklerini incelemek icap etmektedir. Ancak tatbikatta suiistimallerin yapıldığını, gayr-i meşru çok idamların icra edildiğini ve gayr-i meşru fiillerin ehliyetsiz bir kısım fakih ve kadılar tarafından meşrûiyet kalıbına sokulduğunu, yine tarih bize göstermektedir. İsterseniz Bediüzzaman'ın tespitlerini tekrar ettikten sonra bazılarına beraberce bir göz atalım:

"Hâkimiyetin en esaslı hâssası istiklâldir, infirâddır. Hatta hâkimiyetin zayıf bir gölgesi, âciz insanlarda dahi istiklâliyetini muhâfaza etmek için, gayrın müdâhelesini şiddetle reddeder ve kendi vazifesine başkasının karışmasına müsaade etmez. Çok Padişahlar, bu redd-I müdâhele haysiyetiyle ma'sum evlâtlarını ve sevdiği kardeşlerini merhametsizce kesmişler. Demek, hakiki hâkimiyetin en esaslı hâssası ve infikâk kabul etmez bir lâzımı ve dâimî bir muktezâsı, istiklâldir, infirâddır, gayrın müdâhelesini reddir."[31].

Şehzade isyanları ve şehzâdeler arasındaki saltanat mücadelelerinin Osmanlı tarihinde önemli bir yer işgal ettiğini bilmeyen yoktur. Her şeyden önce şunu açıklığa kavuşturmada yarar vardır. Bir şehzadenin, sultanlığını ilan etmiş bir diğer şehzadeye karşı gelmesi ve saltanat iddia etmesi, tamamen bir bağy suçu mahiyetindedir ve cezası idamdır. Ancak saltanat iddiasına kalkışmadan evvel idam edilmişse, ya siyaseten katl yani fesadın kuvvetle muhtemel olmasından dolayı nizam-ı âlem için yahut zulmen idam edilmiştir. Şimdi bu gözlükle hâdiselere bakalım:

a) Osman Bey devrinde, amcası Dündar Bey, aralarındaki saltanat kavgasının menfî tesirler göstermesinden, Dündar Bey'in Osman Bey aleyhinde faaliyetlerde bulunmasından ve nihayet İbn-i Kemal'in ifadesiyle Bilecik tekfurunun yakalanmasına fiilen

31 Bediüzzaman, Lem'alar, İstanbul 1995, Sözler Yayınevi, sh. 337-338.

engel olduğundan dolayı, bâği addedilerek idam edilmiştir. Burada had suçu söz konusudur. Zira devlete isyan mevzubahistir [32].

b) Orhan Bey zamanında üç idam hadisesi yaşanmıştır. Bunların her üçü de had cezası olarak yani bağy; devlete isyan suçunun cezası olarak tatbik edilmişlerdir. Zira Orhan Bey'in kardeşleri Halil ve İbrahim'in Padişaha isyan ettikleri ve saltanat mücadelesine giriştikleri bir vakıadır. İsyan sonucunda katledilmişlerdir ve siyaseten katl ile hiç bir münasebeti yoktur. Orhan Bey, ayrıca kendi oğlu Savcı Beyi de, bizzat kendisine isyan ettiği ve ordu toplayarak babası ile savaşmaya bile cesaret ettiği için idam ettirmiştir. Hatta Bizans veliahdı Andronikos ile dahi babası aleyhine ittifak kurduğunu tarih kitapları kaydetmektedir. Bunun cezası, Orhan Bey istemese dahi, İslam hukukunda idam cezasıdır[33].

c) Yıldırım Beyazıt devrinde ilk defa siyaseten katl veya şayet siyaseten katlin şartları gerçekleşmemişse ki bunu tam olarak bilmiyoruz; o takdirde bir nevi zulüm yaşanmıştır. Zira Yıldırım Beyazıt, çevresinin tahriki ile henüz herhangi bir isyana yahut saltanat kavgasına girişmeyen kardeşi Yakup'u, ileride saltanat iddiasına kalkışmasın diye katlettirmiştir. Osmanlı tarihçilerinin saltanat uğruna öldürülen ilk kan olarak bu tespitleri doğrudur. Bazı araştırmacılar, hukuki cihetini bilmediklerinden bunu tenkit etmişlerdir. Zira daha önceki idamlar had cezasıdır ve bağy suçunun cezası olarak tatbik edilmiştir. Bu ise, ilerde fesada sebep olur korkusuyla siyaseten katl yoluyla idam ettirilmiştir. Osmanlı tarihçilerinin tespiti doğrudur[34].

d) Osmanlı devletinin en karışık devresi olan Fetret Devrinde, Mehmet Çelebi, kardeşleri İsa Çelebi ile Musa Çelebi'yi kendisine isyan ettikleri ve hatta saltanat için orduları karşı karşıya geldiği için bağy suçunun had cezası olan idam cezası ile cezalandırmış-

32 İbn-i Kemal, Tevârîh-i Al-i Osman, Defter I, sh. 129; Aktan, Ali, Osmanlı Hânedânı İçinde Saltanat Mücadelesi ve Kardeş Katli, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Ekim 1987, sy. 10, sh. 8.

33 Aktan, 8-10; Hoca Sa'adeddin Efendi, Tac'üt-Tevârîh, I/156-158.

34 Krş, Aktan, 10-11.

tır. Aynı şey, sonradan ortaya çıkan kardeşi Mustafa Çelebi için de geçerlidir. Bunların idamlarında siyaseten katl söz konusu değildir. Şeri şerifin emri olan had cezası tatbik edildiği için bağy suçunun had cezası olan idam cezası ile cezalandırmıştır. Aynı şey, sonradan ortaya çıkan kardeşi Musedilmiştir[35].

e) Fatih'in babası II. Murat'ın amcası Mustafa Çelebi, uzun süren saltanat mücadelesine girişmiş ve hatta Osmanlı ülkesinin Bizans ile paylaşılmasını da göze alarak imparator Manuel ile gizli ittifak dahi kurmuştur. Uzun mücadelelerden sonra yakalanarak bâği muamelesi görmüş ve idam edilmiştir. Bu bir had cezasıdır. II. Murat'ın küçük kardeşi Mustafa Çelebi de, Karamanoğulları ve Germiyanoğullarının tahrikiyle Bursa'ya yürümüş ve had cezası olarak idam edilmiştir. Yani bu dönemde de, siyaseten katl cezası mevcut değildir[36].

f) Fatih Sultan Mehmet, kendi koyduğu kanunun nizam-ı âlem için fesada yönelme ihtimalinin bulunması sebebiyle siyaseten katl müessesesini ilk defa kendisi tatbik etmiş ve küçük kardeşi Ahmet'i katlettirmişti. Bu, isyan tahakkuk etmediğinden, bir had cezası değildir. Belki nizâm-ı âlem için siyaseten katl müessesesine girmektedir. Burada aranan fesadın şer'en tahakkuku şartının, ne derece gerçekleştiğini bilmiyoruz. Ancak Hz. Peygamber'in senâsına mazhar olmuş bir Padişah'ın, şartları tahakkuk etmeyen bir cezayı tatbik edeceğine de ihtimal vermiyoruz[37]. Önemle ifade edelim ki, 11 aylık bir bebenin öldürülmesini Fatih'in karar verdiğine inanmak istemiyoruz. Zaten Evrenos-zâde Ali Bey isimli bir zatın Padişah'ın haberi olmadan böyle bir cinayeti işlediğini bazı kaynaklar haber vermektedirler[38].

g) II. Beyazıt devrinde kardeş katli mevzu bahis değildir. Zira tek kardeşi olan Sultan Cem, garip diyarda kendi eceliyle vefat etmiştir[39].

---

35 Krş. Aktan, 10-12.
36 Krş, Aktan, 12-14.
37 Krş, Aktan, 14-15.
38 İbn-I Kemal, VII. Defter, sh. 8-9..
39 Aktan, 15-16.

h) Yavuz Sultan Selim, iki kardeşini, kendisine isyan ettikleri ve bâğî oldukları için, had cezası olan idam cezasıyla cezalandırmıştır. Gerçekten Sultan Korkut, topladığı ordu ile Padişah'a isyan etmiş ve sonunda yakalanarak cezası olan idama şer'en mahkûm edilmiştir. Diğer kardeşi Ahmet ise, sadece saltanat mücadelesine kalkışmamış, ayrıca bu mevzuda Osmanlı'nın can düşmanı olan Safevi Devleti ile ittifak kurmuştur. Neticede yakalanarak, had cezası olan idam cezasına çarptırılmıştır[40].

i) Kanuni Sultan Süleyman, rakipsiz sultan olduğu için, kardeş katli mevzu bahis olmamıştır. Ancak Kanuni, kendi çocuklarının idamına karar veren bahtsız padişahlardandır. Karısı Hürrem Sultan ve çevresinin tahrikiyle, kendisini tahttan indirmeye azmettiği ve padişah olmak isteği ile isyan ettiği şayiasına inanarak, bâğî vasfıyla Şehzade Mustafa'yı idama mahkûm etmiştir. Bu idam kararı, görünürde bağy suçunun cezası olarak had cezasıdır. Ancak bu meselede hem fetvayı veren müftünün, hem kararı veren kadının ve hem de bunları tasdik edip icrası için emir veren Kanuni'nin, yanıldıkları veya yanıltıldıkları bir vakıadır[41]. Diğer bir hazin tablo da Şehzade Beyazıt'ın idamında yaşanmıştır. Kanuni'nin iki oğlu olan Selim ve Beyazıt, 1558 yılına kadar iyi geçindikleri halde, bu tarihten sonra saltanat hırsıyla araları bozulmuştur. Aradaki jurnalcilerin tahriki ile Şehzade Beyazıt, ordu toplayarak kardeşi Selim'in üzerine yürüdü. Bu hareketi isyan kabul edildi. İran'a iltica eden Beyazıt, kardeşi Selim'e teslim edilince, Ebüssud'un fetvasıyla bağy suçunun had cezası olan idam cezasına mahkûm edildi. Bu hadiseyle alakalı örnek fetvaları yukarıda zikretmiştik[42].

j) III. Murat, çevrenin de etkisiyle ve siyaseten katl esasına dayandırarak beş kardeşini idama mahkûm ettirmiştir. Bu idam hadiseleri, had cezası mahiyetinde değillerdir. Fıkıh kitaplarında tasvir edilen siyâseten katl kategorisine girdiği de şüphelidir. Girse

40 Aktan, TDTD, 1987, sy. 11, sh. 45-47.
41 Aktan, 47- 48.
42 Krş. Aktan, 48-49.

de, mevhum mazarratı (zararlar) nazara alan çok zayıf bir görüşe dayanmaktadır.

k) III. Mehmet, bu konuda en pervasız ve şeri hükümlere aykırı davranandır denilebilir. Zira elimizde kuvvetle muhtemel bir zararın olduğuna dair kesin bilgi bulunmamakla beraber, siyaseten katl müessesesinin suiistimal edildiği de bir vakıadır. Zira 19 tane erkek kardeşini ve basit jurnaller yüzünden kendi oğlunu (Şehzade Mahmut), günahsız bir şekilde idam ettirmiştir. Bunun şeri bir izahını yapmak mümkün değildir. Zira herhangi bir isyan söz konusu olmadığı gibi, fitne ve fesadın vukuu da tahakkuk safhasında değildir[43].

l) I. Ahmet devrinde saltanat usulünde ciddi bir değişiklik mevzubahistir. Artık amûd-ı nesebî yani Osmanlı sülalesinden en büyük olanının padişah yapılması usulü kabul edilmiştir. Gerçekten I. Ahmet vefat edince, şehzadeleri bulunmasına rağmen, ailenin en büyük ferdi olan amcaları Şehzade Mustafa tahta geçirilmiştir. Bu kaide, kardeş katli hadisesini tamamen ortadan kaldıramamışsa da, gevşetmiş ve son derece azaltmıştır[44].

İşte görüldüğü gibi tatbikattaki durum farklıdır. Bir kısmı, tamamen şeri hükümlere uygun olarak bağy suçunun had cezasını tatbik etmekten ibarettir ve bunlara siyaseten katl demek hatalıdır ve meseleyi bilmemekten ileri gelmektedir. Zira Padişah istemese de bu ceza mukadderdir. Devlete isyan edenin cezası elbette ki idamdır. Bir kısım uygulama ise, siyaseten katl müessesesine yani Fatih'in Kanunnamesinde "*ekseri ulema tecviz etmişdür*" dediği usule uygundur ve fıkıh kitaplarında şartlarına uyulmak kaydıyla açıklanmıştır. Bir diğer grup ise, ne şeri hükümlere ve ne de Fatih'i Kanunnamesinde ifade ettiği, fıkıh kitaplarında da tecviz edilen siyaseten katle uymaktadır. Elbette ki bu uygulamalar, gayr-ı meşru'dur. Fatih'in Kanunnamesi de bunu emretmemektedir.

43 Krş. Aktan, 49-50.

44 Aktan, 50 vd.

Kanunnamelere Yapılan Diğer İtirazlar ve Cevaplar

Kanunnamelere tevcih edilen itirazların başında kardeş katli meselesi bulunduğunu belirtmiştik. Diğer itirazları ise ayrı bir grup altında toplamaya karar verdik. Bunları özetle ifade etmek istiyoruz.

A) Önce yapılan ve yapılmaması gereken bir hatayı izah edelim. Daha önce de işaret edildiği gibi, Fatih devrinde hazırlanan kanunnamelerin sadece birisine itiraz yapılmıştır. Diğerlerinin sıhhatinde şüphe yoktur ve zaten bu manada bir itiraz da mevzu bahis değildir. Bazı muhterem insanların, Osmanlı Kanunnameleri'nin I. cildinde 2 numara ile neşredilen kanunnameye de itiraz etmeleri ve aslı yalnız Viyana'da bulunan kanunname diyerek bunu da 1 numaralı kanunname gibi sıhhati şüpheli kanunlar arasına sokmaları, meseleyi bilmemekten ileri gelmektedir. Zira Fatih'e ait 2 numaralı kanunnamenin her ne kadar tek nüshası bulunsa da, II. Beyazıt, Yavuz ve Kanuni kanunnamelerinin bu kanunun aynen tekrarı mahiyetinde olması, söz konusu iddiayı çürütmektedir. Kanunnamenin başında görülen ve Arapça bir ibarede bulunan hatalar, tarafımızdan tespit edilmiştir; ancak bu hatalar edip ve şair Sultan'a yahut onun vezirine ait değil, belki nüshayı istinsah eden kâtibe aittir. Zira bu nüsha asıl nüsha değil, onun bir suretidir. Zaten başında da suret olduğu yazılıdır.

B) Fatih'e ait 2 numaralı kanunnameden nakledilen, aynı zamanda II. Beyazıt, Yavuz ve Kanuni'ye ait Umumi kanunnamelerin de 1. maddesini teşkil eden 1. maddeyi, İslam hukukuna aykırı ve Bizans Ceza Kanunu'nun restorasyonu olarak takdim etmek ise, tıpkı Barkan, Köprülü, Berkes ve Hatemiler gibi, İslam ceza hukukunu ve bu ilahi nizamın Osmanlı devletindeki tatbikat şeklini, yeterince değerlendirememek demektir. Bu görüşün cevabını I. cildin mukaddimesinde verdiğimiz için burada uzatmayacağız. Ancak yine de özetlemek istiyoruz. 2 nolu kanunnamenin ilk üç faslı, tıpkı diğer umumi kanunnameler gibi, ceza hukukuna aittir ve daha ziyade tazir cezalarını tanzim etmektedir. İslam hukukun-

da üç grup ceza bulunduğunu, had ve kısas cezalarını uygulamak için gerekli unsurlar bulunmadığı zaman, ululemrce tanzim edilecek tazir cezalarının devreye gireceğini daha önce belirtmiştik.

Bu üç fasıldaki kanun maddeleri de, had ve kısas cezalarını kaldırmamaktadır; belki bu cezaların tatbiki için gereken unsurlar bulunmadığı takdirde, uygulanacak tazir cezaları tespit edilmektedir. Meselâ Kanunname'nin 1. maddesinde zina suçunun tazir cezaları yani fıkıh kitaplarında denilen *cürm ü cinayet* yani para cezaları tayin olunmaktadır. Zina suçunun unsurları tam olmadığı ve had cezaları tatbik edilemediği takdirde bu cezaların gündeme geleceği, aynı maddeyi tekrarlayan diğer kanunname maddelerinde, "*eğer had urulmazsa*" denilerek açıklandığı gibi, Fatih devrindeki şeriye sicillerinde görülen ve kitabımızın 1. Cilti'nin mukaddimesine koyduğumuz zina suçu ile alakalı şeriye sicil örneğinden de bunu anlıyoruz. Zaten Fatih'in kendi kanunnamesinde de benzeri ifadeler vardır. 16. maddede "**Eğer at uğurlasa, elin keseler; kesmezlerse 200 akçe cürm alına**" denilmektedir. Yani hırsızlık suçunun unsurları tam olursa, elin keseler yani had cezasını uygulayalar. Eğer kesmezlerse yani uygulanmazsa, bu durumda tazir cezası olarak 200 akçe para cezası alalar. 13. maddede de "**Eğer adam öldürse, yerine kısas etmeseler, kan cürmi... ilh.**" denilmektedir.

Diyelim ki, A, adam öldürdü, cezası da kısastır. Ancak maktulün velileri bağışladıklarından kısas etmediler. Bu durumda mirasçı diyetini alacak ve suçlu serbest mi bırakılacaktır? Hayır. Devletin de kamu davası açarak yargılayıp tazir cezası verme hakkı vardır. Eğer kısas yapılsaydı, bu hak ortadan kalkacaktı. İşte Kanunname, tazir cezası olarak 400 ila 50 akçe arasında para cezasına çarptırılmasını emretmektedir. Önemle ifade edelim ki, Osmanlı Kanunnameleri adlı eser, Osmanlı devletinin bir İslam devleti olduğunu; yukarıda isimleri sayılan bazı ilim adamlarının iddialarının tersine İslam hukukunu hayatın her safhasında uyguladıklarını ve aksi görüşlerin belgelere dayanmadığını ispat için kaleme alınmıştır. Bu gayemizi, tam tersi iddialarla ve hele Fatih

gibi bizzat İslam âlimi olan bir Padişah'a Bizans kanunlarını restore etme isnadı ile tersine çevirmek, haksız bir itham olsa gerektir. Ve mukaddime okunmadan Osmanlı Kanunnamelerinin anlaşılamayacağı kanaatinde bizi haklı çıkarmıştır.

C) Bir diğer iddia da, Osmanlı Kanunnamelerinin cezai hükümler bahsinde görülen alternatifli ceza tertibinin cezada denklik ilkesine ters düştüğüdür. Bu iddia sahiplerinin İslam hukukundaki tazir cezalarının, cezada denklik ilkesine uygunluk olsun diye, alternatifli olması icap eder şeklindeki esasından habersiz olduğu da görülmektedir. Bir suçu birden fazla insan işleyebilir. Ancak suçun mahiyeti aynı olmakla beraber, keyfiyeti de farklı olur ve cezalar bu sebeple, tazir cezalarında (had ve kısas cezalarında değil) alternatifli olarak zikredilir. Evet, Osmanlı Kanunnamelerinin tazir cezaları açısından insanları, zengin, orta halli, yoksul ve fakir diye dört gruba ayırdığı doğrudur. Bunun sebebi bütün fıkıh kitaplarında ve bu arada Molla Hüsrev'in Dürer ve Gurer'inde geçen şu şeri hükümdür: "Tazir dört mertebedir: Birincisi, fakihler ve seyyidler gibi eşrafüleşraf olanların tazirleridir. Bunlara sadece yaptıkları hatayı ilam yeterlidir. İkincisi, eşrafın taziridir. Bunlara ilam ile birlikte mahkemeye celp yeterlidir. Üçüncüsü, evsât-ı nâsın (orta halli insanlar) ta'iziridir. Bunlara ayrıca hapis cezası vermek icap edebilir. Dördüncüsü, hasislerin ve âdi insanların taziridir. Bunlara ise hapisle beraber darp cezası da icap edebilir"[45]. Osmanlı ululemri de aynı esası, servet durumuna göre tazir bilmal denen para cezalarında tatbik etmiştir.

D) Osmanlı Kanunnameleri adlı eser hakkında da şu tenkit ileri sürülmüştür: "*Bu kitapta yayınlanan bütün kanunnameler, Ermeni Serkiz Karakoç'un Külliyât-ıl Kavanîn adlı 40 ciltlik eserinde derlenen kanunlardır. Dolayısıyla bu hazır kitap, yeniden yayınlanmaya başlanmıştır.*" Böyle bir iddianın hakikatlee uzaktan-yakından ilgisi bulunmadığını, ehli olan ve kitabı mütalaa eden herkes anlar. Ancak tenkit sahibinin söz konusu Serkis'in eserini görmeden

45 Molla Hüsrev, Dürer ve Gurer, II/75.

ve iki eseri mukayese etmeden böyle bir hükme vardığına sadece hayret ediyoruz. Çünkü 40 ciltlik bu eserin içinde, ikisi Fatih'e ve ikisi de Kanunîiye ait olmak üzere, Tanzimat öncesi döneme ait sadece dört kanunname mevcuttur. Fatih'e ait kanunnameleri, Serkis Karakoç, Viyana nüshalarından çoğaltmıştır. Kanuni'ye ait kanunnameler ise, her yazma kütüphanede bulunmaktadır. Bizim on ciltte yayınlayacağımız 760 kanunnameden 756'sı ve I. ciltte yayınladığımız 75 kanunnameden 73'ü bu kitapta mevcut değildir. Ayrıca hangi kanunnamenin nerden ve hangi kaynaktan alındığını veya daha başka hangi nüshalarının bulunduğunu, zaten her yerde dipnotlar halinde veya kanunnamenin girişinde belirtmişiz. Acaba böylesine açık hilâf-ı hakikat bir beyanla, hedeflenen gaye nedir? Bununla uğraşmak istemiyoruz.

Burada şunu da ifade edelim ki, Osmanlı Kanunnameleri üzerinde araştırma yapan ilk araştırmacı sadece biz değiliz. Neşrettiğimiz kanunnamelerden bir kısmı daha önce, Osmanlıca, Latin harfleriyle, Sırpça-Hırvatça, İngilizce, Fransızca veya bir başka dilde neşredilmiş olabilir. Zaten kimin tarafından nasıl neşredildiğini de ayrı ayrı belirtmekteyiz. Ancak şunu ifade edelim ki, ortalama % 50'si tarafımızdan ilk defa Latin harfleriyle ve orijinalleriyle birlikte neşredilmektedir. Daha önce bu konuda araştırma yapan Ömer Lütfü Barkan, Halil İnalcık, müşteşrik karı-koca Beldiceanu, Abdülkadir Özcan ve İskender Rıza ve benzeri ilim adamlarına elbette ki şükran borçluyuz. Zaten bu çalışmamızın en son ve mükemmel eser olduğu iddiasında da değiliz. İstikbalde gelecek olan yeni nesil için, doğru tarihi yazmak ve İslam hukuk sistemini daha yakından ve bilinmeyen bir yönüyle de tanıtmak gayesi içindeyiz.

Osmanlı kanunnameleri serisinden sonra, Osmanlı hukukunun % 80'inini ve bel kemiğini teşkil eden ve fıkıh kitaplarında ifadesini bulan şeri hükümleri tedvin eyleyen kanunlarını, Mecelle de dâhil olmak üzere, altı cilt halinde neşre hazırladığımızı ve müsveddelerinin tamamlanmak üzere olduğunu müjdelemek isteriz.

Osmanlı Devleti'nin altı asır süren hâkimiyeti, sadece Müslüman milletler için değil Osmanlı idaresi altında yaşayan gayrimüslimler için de barış iklimi tesis etmişti. İster Yahudi olsun ister Hristiyan; Osmanlı'nın tebaası olan bütün unsurlar, *Pax Ottoman* adı verilen bu huzur ikliminde Müslümanlarla barış ve hoşgörü içinde yaşamışlar, Avrupa devletlerinin zulmünden kaçıp *Halife*'nin şefkatine sığınmışlardır.

Osmanlı Devleti, Türk-Kürt ve Sünnî-Alevî unsuların kavga etmediği, ayrışmanın değil kardeşliğin devam ettiği bir yönetim tarzı tesis etmişti. Kürt aşiretlerinin İstanbul'a itaatini bildiren mektupları ve Alevilikle ilgili ilk kez yayınlanan belgeler, bu gerçeğin delilleridir.

Prof. Dr. Ahmet Akgündüz, Osmanlı Arşivlerinde yaptığı araştırmaları ve Merhum Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın isteğiyle hazırladığı iki tarihi raporu bu kitapta topladı.